

लिप्य-सागरनाम-या संस्थाया प्रकाशितस्य प्रतिकृपम्

काव्यमाला

नाम

नानाविधप्राचीनकाव्यनाटकचम्पूभाणप्रहसनच्छन्दो-
लङ्कारादिसाहित्यग्रन्थानां संग्रहः

जयपुरमहाराजाश्रितेन पण्डितव्रजलालसूनुना पण्डितदुर्गाप्रसादेन,
मुम्बापुरवासिना परबोपाह्वपाण्डुरङ्गात्मजकाशीनाथशर्मणा च सशोधितः

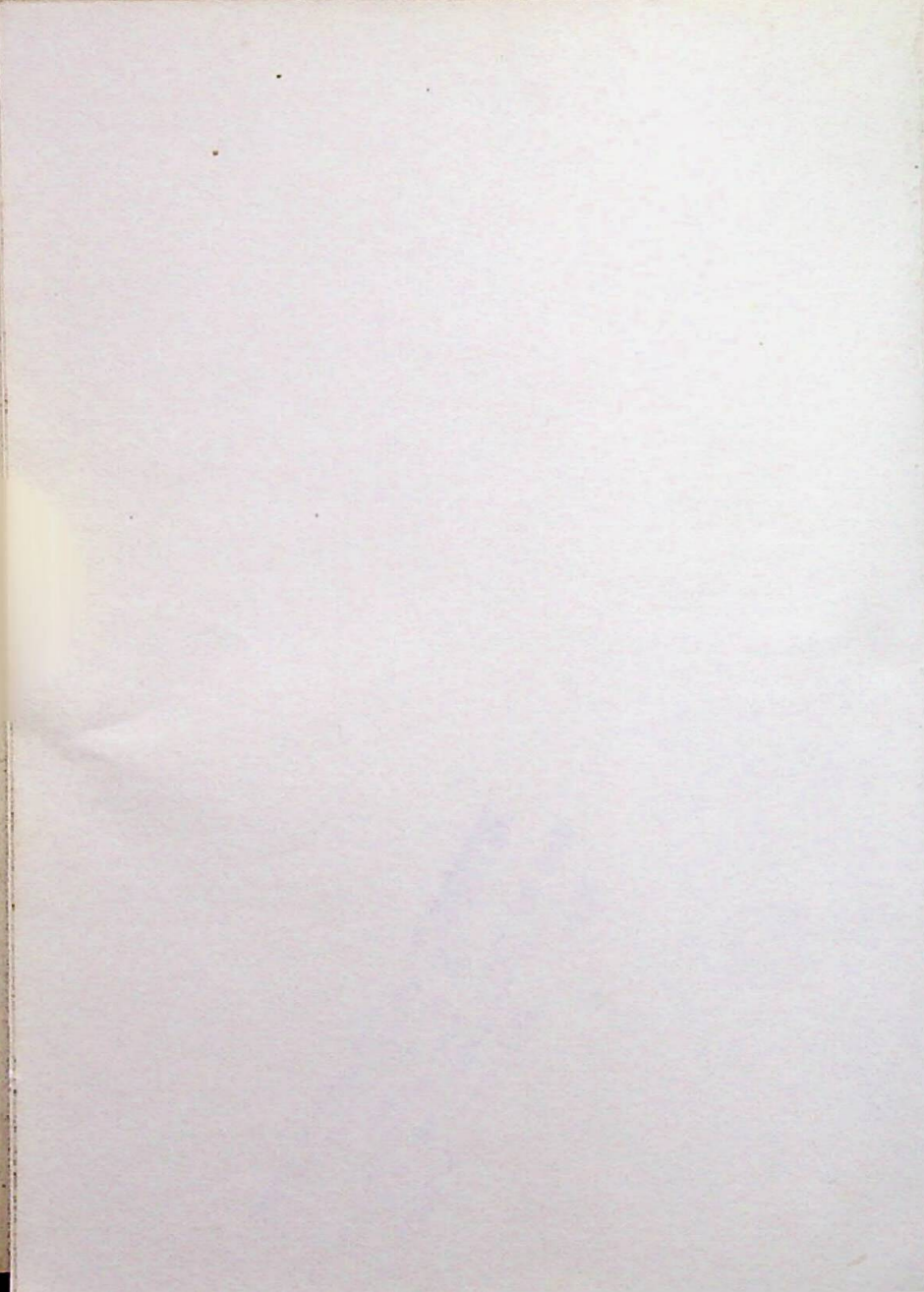

चौखम्भा भारती अकादमी
वाराणसी

0355 839 1617, 23 355 839
 0355 839 1617, 23 355 839
 0355 839 1617, 23 355 839

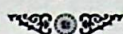

॥ श्रीः ॥

जयकृष्णदास-कृष्णदास प्राच्यविद्या ग्रन्थमाला

१०

काव्यमाला

नाम

नानाविधप्राचीनकाव्यनाटकचम्पूभाणप्रहसनच्छन्दो-
लङ्कारादिसाहित्यग्रन्थानां संग्रहः

पंचमो गुच्छकः

जयपुरमहाराजाश्रितेन पण्डितव्रजलालसूनुना पण्डितदुर्गाप्रसादेन,
मुम्बापुरवासिना पणशीकरोपाह्वलक्ष्मणात्मजवासुदेवशर्मणा
च संशोधितः

चौखम्भा भारती अकादमी

वाराणसी

प्रकाशक :

चौखम्भा भारती अकादमी

आकर ग्रन्थों के प्रकाशक एवं वितरक

के. ३७/१०९, गोपाल मन्दिर लेन, वाराणसी-२२१००१ (भारत)

फोन : ०५४२-२३३०३४५, २३३०३४९

e-mail : cbavns@gmail.com

© चौखम्भा भारती अकादमी, वाराणसी

पुनर्मुद्रित : सन् २००९

मूल्य : रु० ७५.००

शाखा :

चौखम्भा बुक्स

५ यू. ए. जवाहर नगर

(जवाहर नगर पोस्ट ऑफिस के पीछे)

निकट मलकागंज चौक, दिल्ली-११०००७

फोन : ०११-२३८५३१६६

अनुक्रमणिका

	पृष्ठम्
१. मूककविकृता पञ्चशती	१
२. क्षेमेन्द्रकृतश्चतुर्वर्गसंग्रहः	८५
३. वीरेश्वरकृतमन्योक्तिशतकम्	१०१
४. शिवरामत्रिपाठिप्रणीता नक्षत्रमाला (सटीका)	११९
५. नीलकण्ठदीक्षितविरचितं कलिविडम्बनम्	१३२
६. सोमप्रभाचार्यविरचिता शृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणी (सटीका)	१४२
७. नारायणभट्टपादविरचितं कोटिविरहम्	१६६
८. राजानकरुय्यकप्रणीता सहृदयलीला	१८३

Jaikrishnadas-Krishnadas Prachyavidya Granthamala

10

KĀVYAMĀLĀ

A collection of old and rare Sanskrit Kāvya,
Nātakas, Champūs, Bhāṇas, Prahasanas,
Chhandas, Alankāras & c.

PART V

Edited By
Paṇḍit Durgāprasāda
and
Kāśināth Pāṇḍurang Parab

CHAUKHAMBHA BHARATI ACADEMY
VARANASI

श्रीकाञ्चिदेशशिशिरीकृतिजागरूका-

नेकाग्रनाथतरुणीकरुणावलोकान् ॥ १ ॥

मातर्जयन्ति ममताग्रहमोक्षणानि

माहेन्द्रनीलरुचिशिक्षणदक्षिणानि ।

कामाक्षि कल्पितजगत्रयस्क्षणानि

त्वद्वीक्षणानि वरदानविचक्षणानि ॥ २ ॥

आनङ्गतन्त्रविधिदर्शितकौशलाना-

मानन्दमन्दपैरिघूर्णनमन्थराणाम् ।

तारल्यमम्ब तव ताडितकर्णसीमां

कामाक्षि खेलति कटाक्षनिरीक्षणानाम् ॥ ३ ॥

कल्लोलितेन करुणारसवेल्लितेन

करुमाषितेन कमनीयमृदुस्मितेन ।

मामश्चितेन तव किञ्चन कुञ्चितेन

कामाक्षि तेन शिशिरीकुरु वीक्षितेन ॥ ४ ॥

साहाय्यकं गतवती मुहुरैर्जुनस्य

मन्दस्मितेन परितोषितभीमचेताः ।

कामाक्षि पाण्डवचमूरिव तावकीना

कर्णान्तिकं चलति हन्त कटाक्षलक्ष्मीः ॥ ५ ॥

अस्तं क्षणाजयतु मे परितापसूर्य-

मामन्दचन्द्रमसमामयतां प्रकाशम् ।

१. एकाग्रनाथः काशीपुराधिष्ठाता महेश्वरः. २. 'परिघूर्णित' इति क-ख-
पुस्तकपाठः. ३. अर्जुनस्य शौक्ल्यस्य मध्यमपाण्डवस्य च. ४. भीमः शिवो
भीमसेनश्च. ५. कर्णान्तिकं श्रवणसमीपं राधेयाभ्यर्णं च.

कालान्धकारसुषमां कलयन्दिगन्ते
कामाक्षि कोमलकटाक्षनिशागमस्ते ॥ ६ ॥

ताटङ्कमौक्तिकरुगङ्गुरदन्तकान्तिः
कारुण्यहस्तिपशिखामणिनाधिरूढः ।

उन्मूलयत्वशुभपादपमसदीयं
कामाक्षि तावककटाक्षमतङ्गजेन्द्रः ॥ ७ ॥

छायाभरेण जगतां परितापहारी
ताटङ्करत्नमणिपल्लवतल्लजश्रीः ।

कारुण्यनाम विकिरन्मकरन्दजालं
कामाक्षि राजति कटाक्षसुरद्रुमस्ते ॥ ८ ॥

सूर्याश्रयप्रणयिनी मणिकुण्डलांशु-
लौहित्यकोकनदाकाननमाननीया ।

यान्ती तव स्मरहराननकान्तिसिन्धुं
कामाक्षि राजति कटाक्षकलिन्दकन्या ॥ ९ ॥

प्राप्नोति यं सुकृतिनं तव पक्षपाता-
त्कामाक्षि वीक्षणविलासकलापुरंध्री ।

सद्यस्तमेव किल मुक्तिवधूर्वणीते
तस्मान्नितान्तमनयोरिदमैकमत्यम् ॥ १० ॥

यान्ती सदैव मेरुतामनुकूलभावं
भ्रूल्लिशक्रघनुरुल्लसिता रसार्द्रा ।

कामाक्षि कौतुकतरङ्गितनीलकण्ठा
कादम्बिनीव तव भाति कटाक्षमाला ॥ ११ ॥

१. 'कलयेत्' इति ग-पाठः. २. कारुण्यमेव हस्तिपत्रेष्ठेनाधिरूढः. ३. सूरि-
आश्रय-; सूर्य-आश्रय. ४. मरुतां वायूनां देवानां च. ५. नीलकण्ठः शिवोभयवर्णः.

गङ्गाम्भसि स्मितमये तपनात्मजेव
 गङ्गाधरोरसि नवोत्पलमालिकेव ।
 वक्रप्रभासरसि शैवलमण्डलीव
 कामाक्षि राजति कटाक्षरुचिच्छटा ते ॥ १२ ॥
 संस्कारतः किमपि कन्दलितानरसज्ञ-
 केदारसीम्नि सुधियामुपभोगभाग्यान् ।
 कल्याणसूक्तिलहरीकलमाङ्कुरान्नः
 कामाक्षि कन्दलयतु त्वदपाङ्गमेघः ॥ १३ ॥
 चाञ्चल्यमेव नियतं कलयन्प्रकृत्या
 मालिन्यभूः श्रुतिपथाक्रमजागरूकः ।
 कैवल्यमेव किमु कल्पयते नतानां
 कामाक्षि चित्रमपि ते करुणाकटाक्षः ॥ १४ ॥
 संजीवने जननि चूतशिलीमुखस्य
 संमोहने शशिकिशोरकशेखरस्य ।
 संस्तम्भने च ममताग्रहचेष्टितस्य
 कामाक्षि वीक्षणकला परमौषधं ते ॥ १५ ॥
 नीलोऽपि रागमधिकं जनयन्पुरारे-
 ल्लोऽपि भक्तिमधिकां द्रढयन्नराणाम् ।
 वक्रोऽपि देवि नमतां समतां वितन्व-
 न्कामाक्षि नृत्यतु मयि त्वदपाङ्गपातः ॥ १६ ॥
 कामद्गुहो हृदययन्त्रणजागरूका
 कामाक्षि चञ्चलदृगञ्चलमेखला ते ।

आश्चर्यमम्ब भजतां झटिति स्वकीय-
 संपर्क एव विधुनोति समस्तबन्धान् ॥ १७ ॥
 कुण्ठीकरोतु विपदं मम कुञ्चितभ्रू-
 चापाञ्चितः श्रितविदेहभवानुरागः ।
 रक्षोपकारमनिशं जनयञ्जगत्यां
 कामाक्षि राम इव ते करुणाकटाक्षः ॥ १८ ॥
 श्रीकामकोटिशिवलोचनशोषितस्य
 शृङ्गारवीजविभवस्य पुनः प्ररोहे ।
 प्रेयसाभिसाद्रमचिरात्प्रचुरेण शङ्के
 केदारमम्ब तव केवलदृष्टिपातम् ॥ १९ ॥
 माहात्म्यशेवधिरसौ तव दुर्विलङ्घ्य-
 संसारविन्ध्यगिरिकुण्ठनकेलिचुञ्चुः ।
 धैर्याम्बुधिं पशुपतेश्चलकीकरोति
 कामाक्षि वीक्षणविजृम्भणकुम्भजन्मा ॥ २० ॥
 पीयूषवर्षशिशिरा स्फुरदुल्लसच्छ्री-
 मैत्री निसर्गमधुरा कृततारकाप्तिः ।
 कामाक्षि संश्रितवती वपुर्दृष्टमूर्ते-
 ज्योत्स्नायते भगवति त्वदपाङ्गमाला ॥ २१ ॥
 अम्ब स्मरप्रतिभटस्य वपुर्मनोज्ञ-
 मम्भोजकाननमिवाञ्चितकण्टकाभम् ।
 भृङ्गीव चुम्बति सदैव सपक्षपाता
 कामाक्षि कोमलरुचिस्त्वदपाङ्गमाला ॥ २२ ॥

केशप्रभापटलनीलवितानजाले

कामाक्षि कुण्डलमणिच्छविदीपशोभे ।

कञ्जे कटाक्षरुचिरङ्गतले कृपाख्या

शैल्लक्ष्मी नटति शंकरवल्लभे ते ॥ २३ ॥

अत्यन्तशीतलमतन्द्रयतु क्षणार्ध-

मस्तोकविभ्रममनङ्गविलासकन्दम् ।

अल्पसितादृतमपारकृपाप्रवाह-

मक्षिप्ररोहमचिरान्मयि कामकोटि ॥ २४ ॥

मन्दाक्षरागतैरलीकृतिपारतन्त्र्यम् ।

कामाक्षि मन्थरतरां त्वदपाङ्गदोलम् ।

आरुह्य मन्दमतिकौतुकशालि चक्षु-

रानन्दमेति मुहुरर्धशशङ्कमौलेः ॥ २५ ॥

त्रैयम्बकं त्रिपुरसुन्दरि हर्म्यभूमि-

रङ्गं विहारसरसी करुणाप्रवाहः ।

दासाश्च वासवमुखाः परिपालनीयं

कामाक्षि विश्वमपि वीक्षणभूभृतस्ते ॥ २६ ॥

वागीश्वरी सहचरी नियमेन लक्ष्मी-

र्भूवल्लरीवशकरी भुवनानि गेहम् ।

रूपं त्रिलोकनयनामृतमम्ब तेषां

कामाक्षि येषु तव वीक्षणपारतन्त्री ॥ २७ ॥

माहेश्वरं झटिति मानसमीनमम्ब

कामाक्षि धैर्यजलधौ नितरां निमग्नम् ।

१. नटी. २. 'तरलीकृत' इति ग-पाठः. ३. 'मन्दमिति' क्रियाविशेषणम्.
४. 'त्रैयम्बकमङ्गं हर्म्यभूमिरित्यन्वयः'. ५. 'करुणाकटाक्षः' इति घ-पाठः.

जालेन शृङ्खलयति त्वदपाङ्गनाम्ना
 विस्तारितेन विषमायुधदाशकोऽसौ ॥ २८ ॥
 उन्मथ्य बोधकमलाकरमम्ब जाड्य-
 स्तम्बेरमं मम मनोविपिने अमन्तम् ।
 कुण्ठीकुरुष्व तरसा कुटिलाग्रसीम्ना
 कामाक्षि तावककटाक्षमहाङ्कुशेन ॥ २९ ॥
 उद्वेलितस्तबकितैर्ललितैर्विलासै-
 रुत्थाय देवि तव गाढकटाक्षकुञ्जात् ।
 दूरं पलाययतु मोहमृगीकुलं मे
 कामाक्षि सत्वरमनुग्रहकेसरीन्द्रः ॥ ३० ॥
 स्नेहादृतां विदलितोत्पलकान्तिचोरां
 जेतारमेव जगदीश्वरि जेतुकामः ।
 मानोद्धतो मकरकेतुरसौ धुनीते
 कामाक्षि तावककटाक्षकृपाणवल्लीम् ॥ ३१ ॥
 श्रौतीं व्रजन्नपि सदा सरणिं मुनीनां
 कामाक्षि संततमपि स्मृतिमार्गगामी ।
 कौटिल्यमम्ब कथमस्थिरतां च धत्ते
 चौर्यं च पङ्कजरुचां त्वदपाङ्गपातः ॥ ३२ ॥
 नित्यं श्रुतेः परिचितौ यतमानमेव
 नीलोत्पलं निजसमीपनिवासलोलम् ।
 प्रीत्यैव पाठयति वीक्षणदेशिकेन्द्रः
 कामाक्षि किं नु तव कालिमसंप्रदायम् ॥ ३३ ॥

भ्रान्त्वा मुहुः स्तवकितस्मितफेनराशौ
 कामाक्षि वक्ररुचिसंचयवारिराशौ ।
 आनन्दति त्रिपुरमर्दननेत्रलक्ष्मी-
 रालम्ब्य देवि तव मन्दमपाङ्गसेतुम् ॥ ३४ ॥
 श्यामा तव त्रिपुरमुन्दरि लोचनश्रीः
 कामाक्षि कन्दलितमेदुरतारकान्तिः ।
 ज्योत्स्नावती स्मितरुचापि कथं तनोति
 स्पर्धामहो कुवलयैश्च तथा चकोरैः ॥ ३५ ॥
 कालाञ्जनं च तव देवि निरीक्षणं च
 कामाक्षि साम्यसरणिं समुपैति कान्त्या ।
 निःशेषनेत्रमुलभं जगतीषु पूर्व-
 मन्यन्त्रिनेत्रमुलभं तुहिनाद्रिकन्ये ॥ ३६ ॥
 धूमाङ्कुरो मकरकेतनपावकस्य
 कामाक्षि नेत्ररुचिनीलिमचातुरी ते ।
 अत्यन्तमद्भुतमिदं नयनत्रयस्य
 हर्षोदयं जनयते हरिणाङ्गमौलेः ॥ ३७ ॥
 आरम्भलेशसमये तव वीक्षणस्य
 कामाक्षि सूक्ष्ममपि वीक्षणमात्रनम्रम् ।
 सर्वज्ञता सर्वलोकसमक्षमेव
 कीर्तिस्त्र्यम्बरणमाल्यवती वृणीते ॥ ३८ ॥
 कालाम्बुवाह इव ते परितापहारी
 कामाक्षि पुष्करमधः कुरुते कटाक्षः ।

१. श्यामवर्णा, रात्रिश्च. २. कीर्तिरेव स्त्र्यम्बरणमाल्यं तद्वती सर्वज्ञता.
 ३. कमलं तिरस्करोति, मेघश्च पुष्करं जलमधः पातयति.

पूर्वः परं क्षणरुचा समुपैति मैत्री-
 मन्यस्तु संततरुचिं प्रकटीकरोति ॥ ३९ ॥
 सूक्ष्मेऽपि दुर्गमतरेऽपि गुरुप्रसाद-
 साहाय्यकेन विचरन्नपवर्गमार्गे ।
 संसारपङ्कनिचये न पतत्यमुं ते
 कामाक्षि गाढमवलम्ब्य कटाक्षयष्टिम् ॥ ४० ॥
 कामाक्षि संततमसौ हरिनीलरत्न-
 स्तम्भे कटाक्षरुचिपुञ्जमये भवत्याः ।
 बद्धोऽपि भक्तिनिगडैर्मम चित्तहस्ती
 स्तम्भं च बन्धमपि मुञ्चति हन्त चित्रम् ॥ ४१ ॥
 कामाक्षि कार्ण्यमपि संततमञ्जनं च
 विभ्रन्तिसर्गतरलोऽपि भवत्कटाक्षः ।
 वैमल्यमन्वहमनञ्जनतां च भूयः
 स्थैर्यं च भक्तहृदयाय कथं ददाति ॥ ४२ ॥
 मन्दस्मितस्तवकितं मणिकुण्डलांशु-
 स्तोमप्रवालरुचिरं शिशिरीकृताशम् ।
 कामाक्षि राजति कटाक्षरुचेः कदम्ब-
 मुद्यानमम्ब करुणाहरिणेक्षणायाः ॥ ४३ ॥
 कामाक्षि तावककटाक्षमहेन्द्रनील-
 सिंहासनं श्रितवतो मकरध्वजस्य ।
 साम्राज्यमङ्गलविधौ मणिकुण्डलश्री-
 नीराजनोत्सवतरङ्गितदीपमाला ॥ ४४ ॥

मातः क्षणं स्त्रपय मां तव वीक्षितेन
 मन्दाक्षितेन सुजनैरपरोक्षितेन ।
 कामाक्षि कर्मतेमिरोत्करभास्करेण
 श्रेयस्करेण मधुपद्युतितस्करेण ॥ ४५ ॥
 प्रेमापगापयसि मज्जनमारचय
 युक्तः स्मितांशुकृतभस्मविलेपनेन ।
 कामाक्षि कुण्डलमणिद्युतिभिर्जटालः
 श्रीकण्ठमेव भजते तव दृष्टिपातः ॥ ४६ ॥
 कैवल्यदाय करुणारसकिंकराय
 कामाक्षि कन्दलितविभ्रमशंकराय ।
 आलोकनाय तव भक्तशिवंकराय
 मातर्नमोऽस्तु परतन्त्रितशंकराय ॥ ४७ ॥
 साम्राज्यमङ्गलविधौ मकरध्वजस्य
 लोलालकालिकृततोरणमाल्यशोभे ।
 कामेश्वरि प्रचलदुत्पलव्रैजयन्ती-
 चातुर्यमेति तव चञ्चलदृष्टिपातः ॥ ४८ ॥
 मार्गेण मञ्जुकचकान्तितमोवृतेन
 मन्दायमानगमना मदनातुरासौ ।
 कामाक्षि दृष्टिरयते तव शंकराय
 संकेतभूमिमचिरादभिसारिकेव ॥ ४९ ॥
 व्रीडानुवृत्तिरमणीकृतिसाहचर्या
 शैवालितं गलरुचा शशिशेखरस्य ।

१. 'मन्देक्षितेन' इति ग-पाठः. २. 'प्रचुरमुत्पल' इति ग-पाठः. ३. 'तम-
 यतेन' इति पुस्तकेषु पाठः.

कामाक्षि कान्तिसरसीं त्वदपाङ्गलक्ष्मी-

र्मन्दं समाश्रयति मज्जनखेलनाय ॥ ५० ॥

काषायमंशुकमिव प्रकटं दधानो

माणिक्यकुण्डलरुचिं ममताविरोधी ।

श्रुत्यन्तसीमनि रतः सुतरां चकास्ति

कामाक्षि तावककटाक्षयतीश्वरोऽसौ ॥ ५१ ॥

पाषाण एव हरिनीलमणिर्दिनेषु

प्रम्लानतां कुवलयं प्रकटीकरोति ।

नैमित्तिको जलदमेचकिमा ततस्ते

कामाक्षि शून्यमुपमानमपाङ्गलक्ष्म्याः ॥ ५२ ॥

शृङ्गारविभ्रमवती सुतरां सलज्जा

नासाग्रमौक्तिकरुचा कृतमन्दहासा ।

श्यामा कटाक्षसुषमा तव युक्तमेत-

त्कामाक्षि चुम्बति दिगम्बरवक्त्रविम्बम् ॥ ५३ ॥

नीलोत्पलेन मधुपेन च दृष्टिपातः

कामाक्षि तुल्य इति ते कथमामनन्ति ।

शैत्येन निन्दति यदन्वहमिन्दुपादा-

न्पाथोरुहेण यदसौ कलहायते च ॥ ५४ ॥

ओष्ठप्रभापटलविद्रुममुद्रिते ते

भ्रूलिवीचिसुभगे मुखकान्तिसिन्धौ ।

कामाक्षि वारिभरपूरणलम्बमान-

कालाम्बुवाहसरणिं लभते कटाक्षः ॥ ५५ ॥

मन्दस्मितैर्धवलिता मणिकुण्डलांशु-
 संपर्कलोहितरुचिस्त्वदपाङ्गधारा ।
 कामाक्षि मल्लिकुसुमैर्नवपल्लवैश्च
 नीलोत्पलैश्च रचितेव विभाति माला ॥ ५६ ॥
 कामाक्षि शीतलकूपारसनिर्झराम्भः-
 संपर्कपक्ष्मलरुचिरत्वदपाङ्गमाला ।
 गोभिः सदा पुररिपोरैभिलप्यमाणा
 दूर्वाकदम्बकविडम्बनमातनोति ॥ ५७ ॥
 हृत्पङ्कजं मम विकासयतु प्रमुष्ण-
 नुल्लासमुत्पलरुचेस्तमसां निरोद्धा ।
 दोषानुषङ्गजडतां जगतां धुनानः
 कामाक्षि वीक्षणविलासदिनोदयस्ते ॥ ५८ ॥
 चक्षुर्विमोहयति चन्द्रविभूषणस्य
 कामाक्षि तावककटाक्षतमःप्ररोहः ।
 प्रत्यङ्मुखं तु नयनं स्तिमितं मुनीनां
 प्राकाश्यमेव नयतीति परं विचित्रम् ॥ ५९ ॥
 कामाक्षि वीक्षणरुचा युधि निर्जितं ते
 नीलोत्पलं निरवशेषगताभिमानम् ।
 आगत्य तत्परिसरं श्रवणावतंस-
 व्याजेन नूनमैभयार्थनमातनोति ॥ ६० ॥
 आश्चर्यमम्ब वदनाभ्युदयावलम्बी
 कामाक्षि चञ्चलनिरीक्षणविभ्रमस्ते ।

१. 'दृष्टिभिः; (पक्षे) धेनुभिः. २. 'अभिलक्ष्यमाणा' इति क-ख-ग-पाठः.
 ३. 'अभयार्थित' इति घ-पाठः.

धैर्यं विधूय तनुते हृदि रागबन्धं
 शंभोस्तदेव विपरीततया मुनीनाम् ॥ ६१ ॥
 जन्तोः सकृत्प्रणमतो जंगदीड्यतां च
 तेजस्वितां च निशितां च मतिं सभायाम् ।
 कामाक्षि भौक्षिकझरीमिव वैखरीं च
 लक्ष्मीं च पक्ष्मलयति क्षणवीक्षणं ते ॥ ६२ ॥
 कादम्बिनी किमयते न जलानुषङ्गं
 भृङ्गावली किमुररीकुरुते न पद्मम् ।
 किं वा कलिन्दतनया सहते न गङ्गां
 कामाक्षि निश्चयपदं न तवाक्षिलक्ष्मीः ॥ ६३ ॥
 कैकोलपावकतृणीकरणेऽपि दैक्षः
 कामाक्षि बालकसुधाकरशेखरस्य ।
 अत्यन्तशीतलतमोऽप्यनुपारतं ते
 चित्तं विमोहयति चित्रमयं कटाक्षः ॥ ६४ ॥
 कार्पण्यपूररसवर्धितमम्ब मोह-
 कन्दोद्गतं भवमयं विषपादपं मे ।
 तुङ्गं छिनत्तु तुहिनाद्रिसुते भवत्याः
 काञ्चीपुरेश्वरि कटाक्षकुठारधारा ॥ ६५ ॥
 कामाक्षि घोरभवरोगचिकित्सनार्थ-
 मभ्यर्थ्य देशिककटाक्षपिषक्प्रसादात् ।
 तत्रापि देवि लभते सुकृती कदाचि-
 दत्यन्तदुर्लभमपाङ्गमहौषधं ते ॥ ६६ ॥

१. जगत्पूज्यतम्. २. मधुधारासिव वाणीम्. ३. विषामिनिवारणे. ४. 'दैक्ष'
 इति पुस्तकेषु पाठः. ५. शिवस्य.

कामाक्षि देशिककृपाङ्कुरमाश्रयन्तो
 नानातपोनियमनाशितपाशबन्धाः ।
 वासालयं तव कटाक्षममुं महान्तो
 लब्ध्वा सुखं समधियो विचरन्ति लोके ॥ ६७ ॥
 साकूतसल्लपितगर्भितमुग्धहासं
 व्रीडानुरागसहचारिविलोकनं ते ।
 कामाक्षि कामपरिपन्थिनि मारवीर-
 साम्राज्यविभ्रमदशां सफलीकरोति ॥ ६८ ॥
 कामाक्षि विभ्रमबलैकनिधिर्विधाय
 भ्रूवल्लिचापकुटिलीकृतिमेव चित्रम् ।
 स्वाधीनतां तव निनाय शशाङ्कमौले-
 रङ्गार्धराज्यसुखलाभमपाङ्गवीरः ॥ ६९ ॥
 कामाङ्कुरैकनिलयस्तव दृष्टिपातः
 कामाक्षि भक्तमनसां प्रददाति कामान् ।
 रैगान्वितः स्वयमपि प्रकटीकरोति
 वैराग्यमेव कथमेष महामुनीनाम् ॥ ७० ॥
 कालाम्बुवाहनिवहैः कलहायते ते
 कामाक्षि कालिममदेन सदा कटाक्षः ।
 चित्रं तथापि नितराममुमेव दृष्ट्वा
 सोत्कण्ठ एव रमते किल नीलकण्ठः ॥ ७१ ॥
 कामाक्षि मन्मथरिपुं प्रति मारताप-
 मोहान्धकारजलदागमनेन नृत्यन् ।

दुष्कर्मकञ्चुकिकुलं कवलीकरोतु

व्यामिश्रमेचकरुचिस्त्वदपाङ्गकेकी ॥ ७२ ॥

कामाक्षि मन्मथरिपोरवलोकनेषु

कान्तं पयोजमिव तावकमक्षिपातम् ।

प्रेमागमो दिवसवद्विकचीकरोति

लज्जाभरो रजनिवन्मुकुलीकरोति ॥ ७३ ॥

मूको विरिञ्चति परं पुरुषः कुरूपः

कंदर्पति त्रिदशराजति किञ्चानः ।

कामाक्षि केवलमुपक्रमकाल एव

लीलातरङ्गितकटाक्षरुचः क्षणं ते ॥ ७४ ॥

नीलालका मधुकरन्ति मनोज्ञनासा-

मुक्त्तारुचः प्रकटरूढविसाङ्कुरन्ति ।

कारुण्यमम्ब मकरन्दति कामकोटि-

र्मन्ये ततः कमलमेव विलोकनं ते ॥ ७५ ॥

आकाङ्क्ष्यमाणफलदानविचक्षणायाः

कामाक्षि तावककटाक्षककामधेनोः ।

संपर्क एव कथमम्ब विमुक्तपाश-

बन्धाः स्फुटं तनुभृतः पशुतां त्यजन्ति ॥ ७६ ॥

संसारघर्मपरितापजुषां नराणां

कामाक्षि शीतलतराणि तवेक्षितानि ।

चन्द्रातपन्ति घनचन्दनकर्दमन्ति

मुक्तागुणन्ति हिमवारिनिषेचनन्ति ॥ ७७ ॥

प्रेमान्बुराशिसततस्त्रपितानि चित्रं
 कामाक्षि तावककटाक्षनिरीक्षणानि ।
 संधुक्षयन्ति मुहुरिन्धनराशिरीत्या
 मारद्रुहो मनसि मन्मथचित्रभानुम् ॥ ७८ ॥
 कालाञ्जनप्रतिभटं कमनीयकान्त्या
 कन्दर्पतन्त्रकलया कलितानुभावम् ।
 काञ्चीविहाररसिके कलुषार्तिचोरं
 कल्लोलयस्व मयि ते करुणाकटाक्षम् ॥ ७९ ॥
 कान्तेन मन्मथमदेन विमोह्यमान-
 स्वान्तेन चूततरुमूलगतस्य पुंसः ।
 कान्तेन किञ्चिदवलोक्य लोचनस्य
 प्रान्तेन मां जननि काञ्चीपुरीविभूषे ॥ ८० ॥
 कामाक्षि केऽपि सुजनास्त्वदपाङ्गसङ्गे
 कण्ठेन कन्दलितकालिमसंप्रदायाः ।
 उत्तंसकल्पितचकोरकुटुम्बपोषा
 नैकं दिवप्रसवभूनयना भवन्ति ॥ ८१ ॥
 नीलोत्पलप्रसवकान्तिनिदर्शनेन
 कारुण्यविभ्रमजुषा तत्र वीक्षणेन ।
 कामाक्षि कर्मजलधेः कैलशीसुतेन
 पाशत्रयाद्वयममी परिमोचनीयाः ॥ ८२ ॥
 अत्यन्तचञ्चलमकृत्रिममञ्जनं किं
 झंकारभङ्गिरहिता किमु भृङ्गमाला ।

धूमाङ्कुरः किमु हुताशनसङ्गहीनः

कामाक्षि नेत्ररुचिनीलिमकन्दली ते ॥ ८३ ॥

कामाक्षि नित्यमयमञ्जलिरस्तु मुक्ति-

बीजाय विभ्रममदोदयघूर्णिताय ।

कन्दर्पदर्पपुनरुद्भवसिद्धिदाय

कल्याणदाय तव देवि ह्यगञ्जलाय ॥ ८४ ॥

दर्पाङ्कुरो मकरकेतनविभ्रमाणां

निन्दाङ्कुरो विदलितोत्पलचातुरीणाम् ।

दीपाङ्कुरो भवतमिस्रकदम्बकानां

कामाक्षि पालयतु मां त्वदपाङ्गपातः ॥ ८५ ॥

कैवल्यदिव्यमणिरोहणपर्वतेभ्यः

कारुण्यनिर्झरपयःकृतमज्जनेभ्यः ।

कामाक्षि किंकरितशंकरमानसेभ्य-

स्तेभ्यो नमोऽस्तु तव वीक्षणविभ्रमेभ्यः ॥ ८६ ॥

अल्पीय एव नवमुत्पलमम्ब हीना

मीनस्य सा सरणिरम्बुरुहां च किं वा ।

दूरे मृगी तदसमञ्जसमञ्जनं च

कामाक्षि वीक्षणरुचौ तव तर्कयामः ॥ ८७ ॥

मिश्रीभवद्गरलपङ्किलशांकरोरः-

सीमाङ्गणे किमपि रिङ्गणमादधानः ।

हेलावधूतललितश्रवणोत्पलोऽसौ

कामाक्षि बाल इव राजति ते कटाक्षः ॥ ८८ ॥

प्रौढीकरोति विदुषां नवसूक्तिघाटी-
 चूताटवीषु बुधकोकिलाल्यमानम् ।
 माध्वीरसं परिमलं च निरर्गलं ते
 कामाक्षि वीक्षणविलासवसन्तलक्ष्मीः ॥ ८९ ॥
 कूलंकषं वितनुते करुणाम्बुवर्षी
 सारस्वतं सुकृतिनः सुलभं प्रवाहम् ।
 तुच्छीकरोति यमुनाम्बुतरङ्गभङ्गीं
 कामाक्षि किं तव कटाक्षमहाम्बुबाहः ॥ ९० ॥
 जागर्ति देवि करुणा शुक्लसुन्दरी ते
 ताटङ्गरत्नरुचिदाडिमखण्डशोणे ।
 कामाक्षि निर्भरकटाक्षमरीचिपुञ्ज-
 माहेन्द्रनीलमणिपञ्जरमध्यभागे ॥ ९१ ॥
 कामाक्षि सत्कुवलयस्य सगोत्रभावा-
 दाक्रामति श्रुतिमसौ तव दृष्टिपातः ।
 किं च स्फुटं कुटिलतां प्रकटीकरोति
 अ्रवल्लरीपरिचितस्य फलं किमेतत् ॥ ९२ ॥
 एषा तवाक्षिसुषमा विषमायुधस्य
 नाराचवर्षलहरी नगराजकन्ये ।
 शङ्के करोति शतधा हृदि धैर्यमुद्रां
 श्रीकामकोटि यदसौ शिशिरांशुमौलेः ॥ ९३ ॥
 बाणेन पुष्पधनुषः परिकल्प्यमान-
 त्राणेन भक्तमनसां करुणाकरेण ।

कोणेन कोमलदृशस्तव कामकोटि

शोणेन शोषय शिवे मम शोकसिन्धुम् ॥ ९४ ॥

मारदुहो मुकुटसीमनि लाल्यमाने

मन्दाकिनीपयसि ते कुटिलं चरिष्णुः ।

कामाक्षि कोपरभसाद्वलमानमीन-

संदेहमङ्कुरयति क्षणमक्षिपातः ॥ ९५ ॥

कामाक्षि संवलितमौक्तिककुण्डलांशु-

चञ्चत्सितश्रवणचामरचातुरीकः ।

स्तम्भे निरन्तरमपाङ्गमये भवत्या

बद्धश्चकास्ति मकरध्वजमत्तहस्ती ॥ ९६ ॥

यावत्कटाक्षरजनीसमयागमस्ते

कामाक्षि तावदचिरान्नमतां नराणाम् ।

आविर्भवत्यमृतदीधितिबिम्बमम्ब-

संविन्मयं हृदयपूर्वगिरीन्द्रशृङ्गे ॥ ९७ ॥

कामाक्षि कल्पविटपीव भवत्कटाक्षो

दित्सुः समस्तविभवं नमतां नराणाम् ।

भृङ्गस्य नीलनलिनस्य च कान्तिसंप-

त्सर्वस्वमेव हरतीति परं विचित्रम् ॥ ९८ ॥

अज्ञातभक्तिरसमप्रसरद्विवेक-

मत्यन्तगर्वमनधीतसमस्तशास्त्रम् ।

अप्राप्तसत्यमसमीपगतं च मुक्तेः

कामाक्षि नैव तव काङ्क्षति दृष्टिपातः ॥ ९९ ॥

अत्यन्तशीतलमनर्गलकर्मपाक-

काकोलहारि सुलभं सुमनोभिरेतत् ।

पीयूषमेव तव वीक्षणमम्ब किं तु

कामाक्षि नीलमिदमित्ययमेव भेदः ॥ १०० ॥

इति श्रीमूककविसार्वभौमकृतौ पञ्चशत्यां कटाक्षशतकं प्रथमम् ।

मन्दस्मितशतकम् ।

बध्नीमो वयमञ्जलिं प्रतिदिनं बन्धच्छिदे देहिनां

कंदर्पागमतन्नमूलगुरवे कल्याणकेलीभुवे ।

कामाक्ष्या घनसारपुञ्जरजसे कामद्रुहश्चक्षुषां

मन्दारस्तवकप्रभामदजुषे मन्दस्मितज्योतिषे ॥ १ ॥

संघ्रीचे नवमलिकासुमनसां नासाग्रमुक्तामणे-

राचार्याय मृणालकाण्डमहसां नैसर्गिकाय द्विधे ।

स्वर्धुन्या सहयुध्वने हिमरुचेरर्धासनाध्यासिने

कामाक्ष्याः स्मितमञ्जरीधवलिमाद्वैताय तस्मै नमः ॥ २ ॥

कर्पूरद्युतिचातुरीमतितरामरूपीयसीं कुर्वती

दौर्भाग्योदयमेव संविदधती दोषाकरीणां त्विषाम् ।

क्षुल्लानेव मनोज्ञमलिनिकरान्फुल्लानपि व्यञ्जती

कामाक्ष्या मृदुलसितांशुलहरी कामप्रसूरस्तु मे ॥ ३ ॥

या पीनस्तनमण्डलोपरि लसत्कर्पूरलेपायते

या नीलेक्षणरात्रिकान्तिततिषु ज्योत्स्नाप्ररोहायते ।

या सौन्दर्यधुनीतरङ्गततिषु व्यालोलहंसायते

कामाक्ष्याः शिशिरीकरोतु हृदयं सा मे स्मितप्राचुरी ॥ ४ ॥

येषां गच्छति पूर्वपक्षसरणिं कौमुद्वतः श्वेतिमा

येषां संततमारुरुक्षति तुलाकक्षां शरच्चन्द्रमाः ।

येषामिच्छति कम्बुरप्यसुलभामन्तेवसत्प्रक्रियां

कामाक्ष्या ममतां हरन्तु मम ते हासत्विषामङ्कुराः ॥ ५ ॥

आशासीमसु संततं विदधती नैशाकरीं व्याक्रियां

काशानामभिमानभङ्गकलनाकौशल्यमाविश्रती ।

ईशानेन विलोकिता सकुतुकं कामाक्षि ते कल्मष-

क्लेशपायकरी चकास्ति लहरी मन्दस्मितज्योतिषाम् ॥ ६ ॥

आरूढस्य समुन्नतस्तनतटीसाम्राज्यसिंहासनं

कंदर्पस्य विभोर्जगन्नयजयप्राकट्यमुद्रानिधेः ।

यस्याश्चामरचातुरीं कलयते रश्मिच्छटाचञ्चला

सा मन्दस्मितमञ्जरी भवतु नः कामाय कामाक्षि ते^१ ॥ ७ ॥

शंभोर्या परिरम्भसंभ्रमविधौ नैर्मल्यसीमानिधे-

र्गैर्वाणीव तरङ्गिणी कृतमृदुस्यन्दां कलिन्दात्मजाम् ।

कल्माषीकुरुते कलङ्कसुषमां कण्ठस्थलीचुम्बिनीं

कामाक्ष्याः स्मितकन्दली भवतु सा कल्याणसंदोहिनी ॥ ८ ॥

जेतुं हारलतामिव स्तनतटीं संजम्बुषी संततं

गन्तुं निर्मलतामिव द्विगुणितां मग्ना कृपास्रोतसि ।

वक्तुं विस्मयनीयतामिव हरं रागाकुलं कुर्वती

मञ्जुस्ते स्मितमञ्जरी भवभयं मञ्जातु कामाक्षि मे ॥ ९ ॥

श्वेतापि प्रकटं निशाकररुचां मालिन्यमातन्वती

शीतापि स्मरपावकं पशुपतेः संधुक्षयन्ती सदा ।

स्वाभाव्यादधराश्रितापि नमतामुच्चैर्दिशन्ती गतिं

कामाक्षि स्फुटमन्तरा स्फुरतु नस्त्वन्मन्दहासप्रभा ॥ १० ॥

वक्रश्रीसरसीजले तरलितभ्रूवल्लिकल्लोलिते

कालिम्ना दधती कटाक्षजनुषा माधुव्रतीं व्यापृतिम् ।

निर्निद्रामलपुण्डरीककुहनापाण्डित्यमाविभ्रती

कामाक्ष्याः स्मितचातुरी मम मनःकातर्यमुन्मूलयेत् ॥ ११ ॥

नित्यं बाधितबन्धुजीवमधरं मैत्रीजुषं पैलवैः

शुद्धस्य द्विर्जमण्डलस्य च तिरस्कर्तारमप्याश्रिता ।

या वैमल्यवती सदैव नमतां चेतः पुनीतेतरां

कामाक्ष्याः हृदयं प्रसादयतु मे सा मन्दहासप्रभा ॥ १२ ॥

द्रुहन्ती तमसे मुहुः कुमुदिनीसाहाय्यमाविभ्रती

यान्ती चन्द्रकिशोरशेखरवपुःसौधाङ्गणे प्रेङ्खणम् ।

ज्ञानाभोनिधिवीचिकां सुमनसां कूलंकषां कुर्वती

कामाक्ष्याः स्मितकौमुदी हरतु मे संसारतापोदयम् ॥ १३ ॥

काश्मीरद्रवधौतुकर्दमरुचा कल्माषतां विभ्रती

हंसौघैरिव कुर्वती परिचितिं हारीकृतैर्मौक्तिकैः ।

वक्षोजन्मतुषारशैलकटके संचारमातन्वती

कामाक्ष्या मृदुलस्मितद्युतिमयी भागीरथी भासते ॥ १४ ॥

कम्बोर्वशपरम्परा इव कृपासंतानवल्लीमुवः

संफुल्लस्तवक्ता इव प्रसुमरा मूर्ताः प्रसादा इव ।

१. कुहन दम्भचर्या. २. बन्धूनां जीवः; (पक्षे) बन्धुजीवो बन्धूकापरपर्यायो रक्तपुष्पविशेषः. ३. बिटैः; (पक्षे) किसलयैः. ४. ब्राह्मणसमूहस्य; (पक्षे) दन्तपङ्केः. ५. 'धामकर्दम' इति ग-पाठः.

वाक्पीयूषकणा इव त्रिपथगा पर्यायभेदा इव

आजन्ते तव मन्दहासकिरणाः काञ्चीपुरीनायिके ॥ १५ ॥

वक्षोजे घनसारपत्ररचनाभङ्गीसपत्न्यायिता

कर्णे बन्धुरदन्तपत्रकुहना व्यापारमुद्रायिता ।

ओष्ठश्रीनिकुरुम्बपल्लवपुटे प्रेङ्खत्प्रसूनायिता

कामाक्षि स्फुरतां मदीयहृदये त्वन्मन्दहासप्रभा ॥ १६ ॥

येषां बिन्दुरिवोपरि प्रचलितो नासाग्रमुक्तामणि-

र्येषां दीन इवाधिकण्ठमयते हारः करालम्बनम् ।

येषां बन्धुरिवोष्ठयोररुणिमा धत्ते स्वयं रञ्जनं

कामाक्ष्याः प्रभवन्तु ते मम शिवोल्लासाय हासाङ्कुराः ॥ १७ ॥

या जाड्याम्बुनिधिं क्षिणोति भजतां वैरायते कैरवै-

र्नित्यं या नियमेन या च यतते कर्तुं त्रिनेत्रोत्सवम् ।

बिम्बं चान्द्रमसं च वञ्चयति या गर्वेण सा तादृशी

कामाक्षि स्मितमञ्जरी तव कथं ज्योत्स्नेत्यसौ कीर्त्यते ॥ १८ ॥

आरूढा रभसात्पुरः पुररिपोराश्लेषणोपक्रमे

या ते मातरुपैति दिव्यतटिनीशङ्काकरी तत्क्षणम् ।

ओष्ठं वेपयति भ्रुवौ कुटिलयत्यानम्रयत्याननं

तां वन्दे मृदुहासपूरसुषमामेकाग्रनाथप्रिये ॥ १९ ॥

वक्त्रेन्दोस्तव चन्द्रिका स्थितरुचिर्वल्गु स्फुरन्ती सतां

स्याच्चेद्युक्तमिदं चकोरमनसां कामाक्षि कौतूहलम् ।

एतच्चित्रमहर्निशं यदधिकामेकां सदा गाहते

बिम्बोष्ठद्युमणिप्रभास्वधि च यद्विम्बोक्कमालम्बते ॥ २० ॥

साहाय्यं कलशाम्बुधेर्वहति ते कामाक्षि मन्दसितं
 शोभामोष्ठरुचा च विद्रुमभवामेतद्भिदां ब्रूमहे ।
 एतस्मादुदितां पुरा किल्बिषौ शर्वः पुराणः पुमा-
 नेतन्मध्यसमुद्भवां रसयते माधुर्यरूपां सुधाम् ॥ २१ ॥
 उत्तुङ्गस्तनकुम्भशैलकटके विस्तारिकस्तूरिका-
 पत्रश्रीजुषि चञ्चलाः स्मितरुचः कामाक्षि ते कोमलाः ।
 संध्यादीधितिरेञ्जिता इव मुहुः सान्द्राधरज्योतिषा
 व्यालोलामलशारदाश्रशकलव्यापारमातन्वते ॥ २२ ॥
 क्षीरं दूरत एव तिष्ठतु कथं वैमल्यमात्रादिदं
 मातस्ते सहपाठवीथिमयतां मन्दस्मितैर्मञ्जुलैः ।
 किं चेयं तु भिदास्ति दोहनवशामेतत्तु संजायते
 कामाक्षि स्वयमर्थितं प्रणमतामेतत्तु दोदुह्यते ॥ २३ ॥
 कर्पूरैर्मृतांशुभिर्जननि ते कान्तैश्च चन्द्रातपै-
 र्मुक्ताहारगुणैर्मृणालवल्लयैर्मुग्धस्मितश्रीरियम् ।
 श्रीकाञ्चीपुरनायिके समतया संस्तूयते सज्जनै-
 स्तत्तादृङ् मम तापशान्तिविधये किं देवि मन्दायते ॥ २४ ॥
 मध्ये गर्भितमञ्जुवाक्यलहरीमाध्वीझरीशीतला
 मन्दारस्तवकायते जननि ते मन्दसितांशुच्छटा ।
 यस्या वर्धयितुं मुहुर्विकसनं कामाक्षि कामद्रुहो
 वल्गुर्वीक्षणविभ्रमव्यतिकरो वासन्तमासायते ॥ २५ ॥
 बिम्बोष्ठद्युतिपुञ्जरञ्जितरुचिस्त्वन्मन्दहासच्छटा
 कल्याणं गिरिसार्वभौमतनये कल्लोलयत्वाशु मे ।
 फुल्लन्मल्लिपिनद्बल्लकमयी मालेव या पेशला
 श्रीकाञ्चीश्वरि मारमर्दितुरोमध्ये मुहुर्लम्बते ॥ २६ ॥

विभ्राणा शरदभ्रविभ्रमदशां विद्योतमानाप्यसौ

कामाक्षि स्मितमञ्जरी किरति ते कारुण्यधारारसम् ।

आश्चर्यं शिशिरीकरोति जगतीमालोक्य चैनमहो

कामं खेलति नीलकण्ठहृदयं कौतूहलान्दोलितम् ॥ २७ ॥

प्रेङ्खत्प्रौढकटाक्षकुञ्जकुहरेष्वत्यच्छगुच्छायितं

वक्त्रेन्दुच्छविसिन्धुवीचिनिचये फेनप्रतानायितम् ।

नैरन्तर्यविजृम्भितस्तनतटे नैचोलपट्टायितं

कल्माषं कवलीकरोतु मम ते कामाक्षि मन्दस्मितम् ॥ २८ ॥

पीयूषं तव मन्थरस्मितमिति व्यर्थैव सापि प्रथा

कामाक्षि ध्रुवमीदृशं यदि भवेदेतत्कथं वा शिवे ।

मन्दारस्य कथालवं न सहते मञ्जाति मन्दाकिनी-

मिन्दुं निन्दति कीर्तिते च कलशीपाथोधिमीर्ष्यायते ॥ २९ ॥

विश्वेषां नयनोत्सवं वितनुतां विद्योततां चन्द्रमा

विख्यातो मदनान्तकेन मुकुटीमध्येन संमान्यताम् ।

आः किं जातमनेन हाससुषमामालोक्य कामाक्षि ते

कालङ्कीमवलम्बते खलु दशां कल्माषहीनोऽप्यसौ ॥ ३० ॥

चेतः शीतलयन्तु नः पशुपतेरानन्दजीवातवो

नम्राणां नयनाध्वसीमसु चरच्चन्द्रातपोपक्रमाः ।

संसाराख्यसरोरुहाकरखलीकारे तुषारोत्कराः

कामाक्षि स्मरकीर्तिबीजनिकरास्त्वन्मन्दहासाङ्कुराः ॥ ३१ ॥

कर्मौघाख्यतमःकचाकचिकरान्कामाक्षि संचिन्तये

त्वन्मन्दस्मितरोचिषां त्रिभुवनक्षेमंकरानङ्कुरान् ।

ये वक्त्रं शिशिरश्रियो विकसितं चन्द्रातपाम्भोरुह-
 द्वेषोद्धोषणचातुरीमिव तिरस्कर्तुं परिष्कुर्वते ॥ ३२ ॥
 कुर्युर्नः कुलशैलराजतनये कूलंकषं मङ्गलं
 कुन्दस्पर्धनचुञ्चवस्तव शिवे मन्दसितप्रक्रमाः ।
 ये कामाक्षि समस्तसाक्षिनयनं संतोषयन्त्यान्तरं
 कर्पूरप्रकरा इव प्रसृमराः पुंसामसाधारणाः ॥ ३३ ॥
 कम्प्रेण स्नपयस्व कर्मकुहनाचोरेण मारागम-
 व्याख्याशिक्षणदीक्षितेन विदुषामक्षीणलक्ष्मीपुषा ।
 कामाक्षि सितकन्दलेन कलुषस्फोटक्रियाचुञ्चुना
 कारुण्यामृतवीचिकाविहरणप्राचुर्यधुर्येण माम् ॥ ३४ ॥
 त्वन्मन्दसितकन्दलस्य नियतं कामाक्षि शङ्कामहे
 बिम्बः कश्चन नूतनः प्रचलितो नैशाकरः शीकरः ।
 किं च क्षीरपयोनिधिः प्रतिनिधिः स्वर्वाहिनीवीचिका-
 बिम्बोकोऽपि विडम्ब एव कुहना मल्लीमतल्लीरुचः ॥ ३५ ॥
 दुष्कर्माकर्कनिसर्गकर्कशमहः संपर्कतप्तं मिल-
 त्पङ्कं शंकरवल्लभे मम मनः काञ्चीपुरालंक्रिये ।
 अम्ब त्वन्मृदुलसितामृतरसे मङ्क्त्वा विधूय व्यथा-
 मानन्दोदयसौधशृङ्गपदवीमारोढुमाकाङ्क्षति ॥ ३६ ॥
 नम्राणां नगराजशेखरसुते नाकालयानां पुरः
 कामाक्षि त्वरया विपत्तशमने कारुण्यधाराः किरन् ।
 आगच्छन्तमनुग्रहं प्रकटयन्नानन्दबीजानि ते
 नासीरे मृदुहास एव तनुते नाथे सुधाशीतलः ॥ ३७ ॥

कामाक्षि प्रथमानविभ्रमनिधिः कंदर्पदर्पप्रसू-

मुग्धस्ते मृदुहास एव गिरिजे मुष्णातु मे किल्बिषम् ।

यं द्रष्टुं विहिते करग्रह उमे शंभुस्त्रपामीलितः

स्मेरं कारयति स्म ताण्डवविनोदानन्दिना तण्डुना ॥ ३८ ॥

क्षुण्णं केनचिदेव धीरमनसा कुत्रापि नानाजनैः

कर्मग्रन्थिनियन्त्रितैरसुगमं कामाक्षि सामान्यतः ।

मुग्धैर्द्रष्टुमशक्यमेव मनसा मूढस्य मे चक्षुषो

मार्गं दर्शयतु प्रदीप इव ते मन्दस्मितश्रीरियम् ॥ ३९ ॥

ज्योत्स्नाकान्तिभिरेव निर्मलतरं नैशाकरं मण्डलं

हंसैरेव शरद्विकाससमये व्याकोचमम्भोरुहम् ।

स्वच्छैरेव विकस्वरैरुडुगणैः कामाक्षि बिम्बं दिवः

पुण्यैरेव मृदुस्मितैस्तव मुखं पुष्पाति शोभाभरम् ॥ ४० ॥

मानग्रन्थिविधुंतुदेन रभसादास्वाद्यमाने नव-

प्रेमाडम्बरपूर्णिमाहिमकरे कामाक्षि ते तत्क्षणम् ।

आलोक्य स्मितचन्द्रिकां मुहुरिमामुन्मीलनं जम्बुर्षीं

चेतः शीलयते चकोरचरितं चन्द्रार्धचूडामणेः ॥ ४१ ॥

कामाक्षि स्मितमञ्जरीं तव भजे यस्यास्त्वेषामङ्कुरा-

नापीनस्तनपानलालसतया निःशङ्कमङ्गेशयः ।

ऊर्ध्वं वीक्ष्य विकर्षति प्रसृमरानुद्दामया शुण्डया

सूनुस्ते विसशङ्कयाशु कुहना दन्तावलग्रामणीः ॥ ४२ ॥

गाढाश्लेषविमर्दसंभ्रमवशादुद्दाममुक्तागुण-

प्रालम्बे कुचकुम्भयोर्विगलिते दक्षद्विषो वक्षसि ।

या सख्येन पिनहति प्रचुरया भासा तदीयां दशां
 सा मे खेलतु कामकोटि हृदये स्वच्छा सितांशुच्छटा ॥ ४३ ॥
 मन्दारे तव मन्थरस्मितरुचो मात्सर्यमालोक्यते
 कामाक्षि स्मरशासने च नियतं रागोदयो लक्ष्यते ।
 चान्द्रीषु द्युतिमञ्जरीषु च महान्द्वेषाङ्कुरो दृश्यते
 शुद्धानां कथमीदृशी गिरिसुतेऽशुद्धा दशा कथ्यताम् ॥ ४४ ॥
 पीयूषं खलु पीयते सुरजनैर्दुग्धाम्बुधिर्मथ्यते
 माहेशैश्च जटाकलापनिगडैर्मन्दाकिनी नह्यते ।
 शीतांशुः परिभूयते च तमसा तस्मादियं तादृशी
 कामाक्षि स्मितमञ्जरी तव वचोवैदग्ध्यमुलङ्घ्यते ॥ ४५ ॥
 आशङ्के तव मन्दहासलहरीमन्यादृशीं चन्द्रिका-
 मेकाग्रेषुकुटुम्बिनि प्रतिपदं यस्याः प्रभासंगमे ।
 वक्षोजाम्बुरुहे न ते रह्यतः काञ्चिद्दशां कौञ्चली-
 मास्याम्भोरुहमम्ब किं च शनकैरालम्ब्यते फुलताम् ॥ ४६ ॥
 आस्तीर्णाधरकान्तिपल्लवचये पातं मुहुर्जमुषी
 कामद्रोहिणि मांसलस्मरशरज्वालावलिं व्यञ्जती ।
 निन्दन्ती घनसारहारवलयज्योत्स्नामृणालानि ते
 कामाक्षि स्मितचातुरी विरहिणीरीतिं जगाहेतराम् ॥ ४७ ॥
 सूर्यालोकविधौ विकासमधिकं यान्ती हरन्ती तमः-
 संदोहं नमतां निजस्मरणतो दोषौकरद्वेषिणी ।

-
१. 'साधु सितांशु' इति ग-पाठः. २. 'दोषाङ्कुरो दृश्यते' इति ग-पाठः.
 ३. 'तस्मादनेतादृशी' इति क-ख-पाठः. ४. 'वक्षोजाम्बुरुही' इति ग-पाठः.
 ५. 'दोषाङ्कुर' इति क-पाठः.

निर्यान्ती वदनारविन्दकुहरान्निर्धूतजाड्या नृणां

श्रीकामाक्षि तव स्मितद्युतिमयी चित्रीयते चन्द्रिका ॥ ४८ ॥

कुण्ठीकुर्युरमी कुबोधघटनामस्मन्मनोमाथिनी

श्रीकामाक्षि शिवंकरास्तव शिवे श्रीमन्दहासाङ्कुराः ।

ये तन्वन्ति निरन्तरं तरुणिमस्तम्बेरमग्रामणी-

कुम्भद्वन्द्वविडम्बिनि स्तनतटे मुक्ताकुथाडम्बरम् ॥ ४९ ॥

प्रेङ्खन्तः शरदम्बुदा इव शनैः प्रेमानिलैः प्रेरिता

मज्जन्तो मदनारिकण्ठसुषमासिन्धौ मुहुर्मन्थरम् ।

श्रीकामाक्षि तव स्मितांशुनिकराः श्यामायमानश्रियो

नीलाम्भोधरनैपुणीं तत इतो निर्निद्रयन्त्यञ्जसा ॥ ५० ॥

व्यापारं चतुराननैकविहृतौ व्याकुर्वती कुर्वती

रुद्राक्षग्रहणं करेण सततं वागूर्मिकलोलिता ।

उत्फुल्लं धवलारविन्दमधरीकृत्य स्फुरन्ती सदा

श्रीकामाक्षि सरस्वती विजयते त्वन्मन्दहासप्रभा ॥ ५१ ॥

कर्पूरद्युतितस्करेण महसा कल्माषयत्याननं

श्रीकाञ्चीपुरनायिके पतिरिव श्रीमन्दहासोऽपि ते ।

आलिङ्गत्यतिपीवरां स्तनतटीं बिम्बाधरं चुम्बति

प्रौढं रागभरं व्यनक्ति मनसो धैर्यं धुनीतेतराम् ॥ ५२ ॥

वैशद्येन च विश्वतापहरणक्रीडापटीयस्तया

पाण्डित्येन पचेलिमेन जगतां नेत्रोत्सवोत्पादने ।

कामाक्षि स्मितकन्दलैस्तव तुलामारोदुमुद्योगिनी

ज्योत्स्नासौ जलराशिपोषणतया दूष्यां प्रपन्ना दशाम् ॥ ५३ ॥

लावण्याम्बुजिनीमृणालवल्लयैः शृङ्गारगर्जद्विप-

ग्रामण्यः श्रुतिचामरैस्तरुणिमस्वाराज्यवीजाङ्कुरैः ।

आनन्दामृतसिन्धुवीचिपृषतैरास्याब्जहंसैस्तव

श्रीकामाक्षि मथान मन्दहसितैर्मत्कं मनःकल्मषम् ॥ ५४ ॥

उत्तुङ्गस्तनमण्डलीपरिचलन्माणिक्यहारच्छटा-

चञ्चच्छोणिमपुञ्जमध्यसरणिं मातः परिष्कुर्वती ।

या वैदग्ध्यमुपैति शंकरजटाकान्तारवाटीपत-

त्स्वर्वापीपयसः स्मितद्युतिरसौ कामाक्षि ते मञ्जुला ॥ ५५ ॥

सन्नामैकजुषा जनेन सुलभं संसूचयन्ती शनै-

रुत्तुङ्गस्य चिरादनुग्रहतरोरुत्पत्स्यमानं फलम् ।

प्राथम्येन विकस्वरा कुसुमवत्प्रागल्भ्यमभ्येयुषी

कामाक्षि स्मितचातुरी तव मम क्षेमंकरी कल्पिताम् ॥ ५६ ॥

धानुष्काग्रसरस्य लोलकुटिलभ्रूलेखया चित्रतो

लीलालोकशिलीमुखं नववयःसाम्राज्यलक्ष्मीपुषः ।

जेतुं मन्मथमर्दिनं जननि ते मन्दस्मितप्रक्रमो

वल्गुर्विभ्रमभूभृतो वितनुते सेनापतिप्रक्रियाम् ॥ ५७ ॥

यन्नाकम्पत कालकूटकवलीकारे चुचुम्बे न यद्-

ग्लान्या चक्षुषि रूपितानलशिखे रुद्रस्य तच्चादृशम् ।

चेतो यत्प्रसभं स्मरज्वरशिखिज्वालेन लेलिख्यते

तत्कामाक्षि तव स्मितांशुकणिकाहेलभवं प्राभवम् ॥ ५८ ॥

संभिन्नेव सुपर्वलोकतटिनी वीचीचयैर्यामुनैः

संमिश्रेव शशाङ्कदीप्तिहरी नीलैर्महानीरदैः ।

कामाक्षि स्फुरिता तव स्मितरुचिः कालाञ्जनस्पर्धिना
कालिम्ना कचरोचिषां व्यतिकरे काञ्चिद्दशामश्रुते ॥ ५९ ॥

जानीमो जगदीश्वरि प्रणमतां त्वन्मन्दहासप्रभां
श्रीकामाक्षि कुमुद्वतीमभिनवामेषा यतः सर्वदा ।

आस्येन्दोरवलोकने पशुपतेरभ्येति संफुल्लतां
तन्द्रालुस्तदभाव एव तनुते तद्वैपरीत्यक्रमम् ॥ ६० ॥

यान्ती लोहितिमानमभ्रतटिनी धातुच्छटार्कदमै-
र्भान्ती बालगभस्तिमालिकिरणैर्मैघावली शारदी ।

बिम्बोष्ठद्युतिपुञ्जचुम्बनकला शोणायमानेन ते
कामाक्षि स्मितरोचिषा समदशमारोदुमाकाङ्क्षति ॥ ६१ ॥

श्रीकामाक्षि मुखेन्दुभूषणमिदं मन्दस्मितं तावकं
नेत्रानन्दकरं तथा हिमकरो गच्छेद्यथा तिग्मताम् ।

शीतं देवि तथा यथा हिमजलं संतापमुद्रास्पदं
श्वेतं किं च तथा यथा मलिनतां धत्ते च मुक्तामणिः ॥ ६२ ॥

त्वन्मन्दस्मितमञ्जरीं प्रसृमरां कामाक्षि चन्द्रातपं
सन्तः संततमामनन्त्यमलतां तल्लक्षणं लक्ष्यते ।

येनासौ विधुनोति तापमधिकं नाभ्यन्तरं मानस-
ध्वान्तं तत्खलु दुःखिनो वयममी के नेति जानीमहे ॥ ६३ ॥

नम्रस्य प्रणयप्ररोहकलहच्छेदाय पादाब्जयो-
र्मन्दं चन्द्रकिशोरशेखरमणेः कामाक्षि रागेण ते ।

बन्धूकप्रसवश्रियं जितवतो बन्हीयसीं तां रुचिं
बिम्बोष्ठस्य रुचिर्निरस्य हसितज्योत्स्ना वयस्यायते ॥ ६४ ॥

मुक्तानां परिमोचनं विदधतस्तत्प्रीतिनिष्पादिनी
 भूयो दूरत एव धूतमनसस्तत्पालनं तन्वती ।
 उद्धूतस्य जलान्तरादविरतं तदूरतां जग्मुषी
 कामाक्षि सितमञ्जरी तव कथं कम्बोस्तुलामश्रुते ॥ ६५ ॥
 श्रीकामाक्षि तव सितद्युतिञ्जरीवैदग्ध्यलीलायितं
 पश्यन्तोऽपि निरन्तरं सुविमलं मान्या जगन्मण्डले ।
 लोकं हासयितुं किमर्थमनिशं प्राकाशयमातन्वते
 मन्दाक्षं चिरमस्तु वस्तुविभवो मन्दारचन्द्रादयः ॥ ६६ ॥
 क्षीराब्धेरपि शैलराजतनये त्वन्मन्दहासस्य च
 श्रीकामाक्षि वलक्षिमोदयनिधेः किञ्चिद्भिदां ब्रूमहे ।
 एकस्मै पुरुषाय देवि स ददौ लक्ष्मीं कदाचित्पुरा
 सर्वेभ्योऽपि ददात्यसौ तु सततं लक्ष्मीं च वागीश्वरीम् ॥ ६७ ॥
 श्रीकाञ्चीपुररत्नदीपकलिके नान्यानि विश्वान्तरे
 चाकोराणि चराचरेश्वरि परं धन्यानि मन्यामहे ।
 कम्पातीरकुटुम्बचङ्क्रमकलाचुञ्चूनि चञ्चूपुटै-
 र्नित्यं यानि तव सितेन्दुमहसामोखादमातन्वते ॥ ६८ ॥
 शैत्यप्रक्रममाश्रितोऽपि नमतां जाड्यप्रथां धूनय-
 न्नागव्यञ्जनपेशलोऽपि गिरिजे वैमल्यमुल्लासयन् ।
 लीलालापपुरःसरोऽपि सततं वाचंयमान्प्रीणय-
 न्कामाक्षि सितरोचिषां तव समुल्लासः कथं वर्ण्यते ॥ ६९ ॥
 श्रोणीचञ्चलमेखलामुखरितं लीलागतं मन्थरं
 भ्रूवल्लीचलनं कटाक्षवलनं मन्दाक्षवीक्षाचणम् ।

यद्वैदग्ध्यमुखेन मन्मथरिपुं संमोहयत्यञ्जसा

श्रीकामाक्षि तव स्मिताय सततं तस्मै नमस्कुर्महे ॥ ७० ॥

श्रीकामाक्षि मनोज्ञमन्दहसितज्योतिष्प्ररोहे तव

स्फीतश्वेतिमसार्वभौमसरणिप्रागल्भ्यमभ्येयुषि ।

चन्द्रोऽयं युवराजतां कलयते चेटीधुरं चन्द्रिका

गङ्गा सा च सुधाझरी सहचरीसाधर्म्यमालम्बते ॥ ७१ ॥

ज्योत्स्ना किं तनुते फलं तनुमतामौष्ण्यप्रशान्तिं विना

त्वन्मन्दस्मितरोचिषा तनुमतां कामाक्षि रोचिष्णुना ।

संतापोऽपि निवार्यते नववचःप्राचुर्यमङ्कूर्यते

सौन्दर्यं परिपूर्यते जगति सा कीर्तिश्च संचार्यते ॥ ७२ ॥

वैमल्यं कुमुदश्रियां हिमरुचः कान्त्यैव संधुक्षते

ज्योत्स्नारोचिरपि प्रदोषसमयं प्राप्यैव संपद्यते ।

स्वच्छत्वं नवमौक्तिकस्य परमं संस्कारतो दृश्यते

कामाक्ष्याः स्मितदीधितेर्विंशदिमा नैसर्गिको भासते ॥ ७३ ॥

प्राकाश्यं परमेश्वरप्रणयिनि त्वन्मन्दहासश्रियः

श्रीकामाक्षि मम क्षिणोतु ममतावैचक्षणीमक्षयाम् ।

यद्भीत्येव निलीयते हिमकरो मेघोदरे शुक्तिका-

गर्भे मौक्तिकमण्डली च सरसो मध्ये मृणाली च सा ॥ ७४ ॥

हेरम्बे च गुहे च हर्षभरितं वात्सल्यमङ्कूरय-

न्मारद्रोहिणि पूरुषे सहभुवं प्रेमाङ्कुरं व्यञ्जयन् ।

आनम्रेषु जनेषु पूर्णकरुणावैदग्ध्यमुत्तालय-

न्कामाक्षि स्मितमञ्जरी तव कथंकारं मया कथ्यते ॥ ७५ ॥

१. 'संधुक्षते' इति ग-पाठः. २. 'संपद्यते' इति सर्वेषु पुस्तकेषु पाठः.

३. 'विलीयते' इति ग-पाठः.

संकुद्धद्विजराजकोऽप्यविरतं कुर्वन्दिजैः संगमं
 वाणीपद्धतिदूरतोऽपि सततं तत्साहचर्यं वहन् ।
 अश्रान्तं पशुदुर्लभोऽपि कलयन्पत्यौ पशूनां रतिं
 श्रीकामाक्षि तव स्मितामृतरसस्यन्दो मयि स्यन्दताम् ॥ ७६ ॥
 श्रीकामाक्षि महेश्वरे निरुपमप्रेमाङ्कुरप्रक्रमं
 नित्यं यः प्रकटीकरोति सहजामुन्निद्रयन्माधुरीम् ।
 तच्चादृक्त्व मन्दहाससुषमा मातः कथं मानितां
 तन्मूर्ध्ना सुरनिम्नगां च कलिकामिन्दोश्च तां निन्दति ॥ ७७ ॥
 ये माधुर्यविहारमण्डपभुवो ये शैत्यमुद्राकरा
 ये वैशद्यदशाविशेषसुभगास्ते मन्दहासाङ्कुराः ।
 कामाक्ष्याः सहजं गुणत्रयमिदं पर्यायतः कुर्वतां
 वाणीगुम्फनडम्बरे च हृदये कीर्तिप्ररोहे च मे ॥ ७८ ॥
 कामाक्ष्या मृदुलस्मितांशुनिकरा दक्षान्तके वीक्षणे
 मन्दाक्षग्रहिला हिमद्युतिमयूखाक्षेपदीक्षाङ्कुराः ।
 दाक्ष्यं पक्षमलयन्तु माक्षिकगुंढद्राक्षाभवं वैष्णु मे
 सूक्ष्मं मोक्षपथं निरीक्षितुमपि प्रक्षालयेयुर्मनः ॥ ७९ ॥
 जात्या शीतलशीतलानि मधुराण्येतानि पूतानि ते
 गाङ्गानीव पयांसि देवि पटलान्यल्पसितज्योतिषाम् ।
 एनःपङ्कपरम्परामलिनतामेकाग्रनाथप्रिये
 प्रज्ञानात्सुतरां मदीयधिषणां प्रक्षालयन्तु क्षणात् ॥ ८० ॥
 अश्रान्तं परतन्त्रितः पशुपतिस्त्वन्मन्दहासाङ्कुरैः
 श्रीकामाक्षि तदीयवर्णसमतासङ्गेन शङ्कामहे ।

इन्दुं नाकधुनीं च शेखरयते मालां च धत्ते नवै-

वैकुण्ठैरवगुण्ठनं च कुरुते धूलीचयैर्भासनैः ॥ ८१ ॥

श्रीकाञ्चीपुरदेवते मृदुवचःसौरभ्यमुद्रास्पदं

प्रौढप्रेमलतानवीनकुसुमं मन्दसितं तावकम् ।

मन्दं कन्दलति प्रियस्य वदनालोके समाभाषणे

श्लक्ष्णे कुब्जलति प्ररूढपुलके चाश्लेषणे फुलति ॥ ८२ ॥

किं त्रैःस्रोतसमम्बिके परिणतं स्रोतश्चतुर्थं नवं

पीयूषस्य समस्ततापहरणं किं वा द्वितीयं वपुः ।

किंस्त्रिन्नैकटिकं गिरो मधुरिमाभ्यासाय नव्यं पयः

श्रीकाञ्चीपुरनायकप्रियतमे मन्दसितं तावकम् ॥ ८३ ॥

भूषा वक्रसरोरुहस्य सहजा वाचां सखी शाश्वती

नीवी विभ्रमसंततेः पशुपतेः सौधी दशां पारणा ।

जीवातुर्मदनश्रियः शशिरुचेरुच्चाटनी देवता

श्रीकामाक्षि गिरामभूमिमयते हासप्रभामञ्जरी ॥ ८४ ॥

सूतिः श्वेतिमकन्दलस्य वसतिः शृङ्गारसारश्रियः

पूर्तिः सूक्तिशरीरस्य लहरी कारुण्यपाथोनिधेः ।

वाटी काचन कौसुमी मधुरिमस्वाराज्यलक्ष्म्यास्तव

श्रीकामाक्षि ममास्तु मङ्गलकरी हासप्रभाचातुरी ॥ ८५ ॥

उज्ज्वलतनमण्डलस्य विलसल्लावण्यलीलानटी-

रङ्गस्य स्फुटमूर्ध्वसीमनि मुहुः प्राकाश्यमभ्येयुषी ।

श्रीकामाक्षि तव सितद्युतिततिर्बिम्बोष्ठकान्त्यङ्कुरै-

श्वित्रां विद्रुममुद्रिकां वितनुते मौक्तिकीं वितानश्रियम् ॥ ८६ ॥

१. नीवी मूलधनम्. २. 'मूर्ध्वसीमि च' इति क-ख-पाठः. ३. 'मुक्ता-
वितानश्रियम्' इति क-पाठः.

जन्तूनां जनिदुःखमृत्युलहरीसंतापनं कृन्ततः

प्रौढानुग्रहपूर्णशीतलरुचो नित्योदयं बिभ्रतः ।

श्रीकामाक्षि विसृत्तरा इव करा हासाङ्कुरास्ते हठा-

दालोकेन निहन्त्युरन्धतमसस्तोमस्य मे संततिम् ॥ ८७ ॥

स्वाभाव्यात्तव वक्रमेव ललितं संतोषसंपादनं

शंभोः किं पुनरञ्चितस्मितरुचः पाण्डित्यपात्रीकृतम् ।

अम्भोजं स्वत एव सर्वजगतां चक्षुःप्रियंभावुकं

कामाक्षि स्फुरिते शरद्विकृषिते कीदृग्विधं आजते ॥ ८८ ॥

पुंभिर्निर्मलमानसैर्विदधते मैत्रीरसं निर्मलं

कर्तुं कर्मलयं च निर्मलतमां कीर्तिं लभन्तेतराम् ।

सूर्तिं पक्षमलयन्ति निर्मलगुणां यत्तावकाः सेवका-

स्तत्कामाक्षि तव स्मितस्य कल्या नैर्मल्यसीमानिधेः ॥ ८९ ॥

आकर्षयन्नानि नाकिसदसां शैत्येन संस्तम्भय-

ज्जिन्दुं किं च विमोहयन्पशुपतिं विश्वार्तिमुच्चाटयन् ।

हिंसन्संसृतिडम्बरं तव शिर्व हासाह्वयो माम्निकः

श्रीकामाक्षि मदार्तितापतमसो विद्वेषणे चेष्टताम् ॥ ९० ॥

क्षेपीयः क्षपयन्तु कल्मषभयान्यस्मात्कमल्पस्मित-

ज्योतिर्मण्डलचङ्कमास्तव शिवे कामाक्षि रोचिष्णवः ।

पीडाकर्मठकर्मधर्मसमयव्यापारतापानल-

श्रीपाता नवहर्षवर्षणसुधास्रोतस्विनीशीकराः ॥ ९१ ॥

श्रीकामाक्षि तव स्मितैन्दवमहःपूरे परिस्फूर्जति

प्रौढ्यं वारिधिचातुरीं कलयते भक्तात्मनां प्रातिभम् ।

दोर्गत्यप्रसरास्तमःपटलिकासाधर्म्यमाविभ्रते

किं किं कैरवसांहचर्यपदवीरीत्यां न धत्ते पदम् ॥ ९२ ॥

मन्दारादिषु मन्मथारिमहिषि प्राकाश्यरीतिं निजां

कादाचित्कतया विशङ्क्य बहुशो वैशद्यमुद्रागुणः ।

श्रीकामाक्षि तदीयसंगमकलामन्दीभवत्कौतुकः

सातत्येन तव स्मिते बितनुते खैरासनावासनाम् ॥ ९३ ॥

इन्धाने भववीतिहोत्रनिवहे कर्मौघचण्डानिल-

प्रौढिम्ना बहुलीकृते निपतित्वं संतापचिन्ताकुलम् ।

मातर्मां परिषिञ्च किञ्चिदमलैः पीयूषवर्षैरिव

श्रीकामाक्षि तव स्मितद्युतिकणैः शैशिर्यलीलाकरैः ॥ ९४ ॥

भाषाया रसनाग्रखेलनजुषः शृङ्गारमुद्रासखी

लीलाजातरतेः सुखेन नियमस्नानाय मेनात्मजे ।

श्रीकामाक्षि सुधामयीव शिशिरा स्रोतस्विनी तावकी

गाढानन्दतरङ्गिता विजयते हासप्रभाचातुरी ॥ ९५ ॥

संतापं विरलीकरोतु सकलं कामाक्षि मच्चेतना

मज्जन्ती मधुरस्मितामरधुनीकल्लोलजालेषु ते ।

नैरन्तर्यमुपेत्य मन्मथमरुल्लोलेषु येषु स्फुटं

प्रेमेन्दुः प्रतिबिम्बितो वितनुते कौतूहलं धूर्जटेः ॥ ९६ ॥

चेतःक्षीरपयोधिमन्थनचलद्रागाख्यमन्थाचल-

क्षोभैव्यापृतिसंभवां जननि ते मन्दस्मितश्रीसुधाम् ।

-
१. 'हासचर्यपदवी' इति ग-पाठः. २. 'दैशीयलीलाकरैः' इति ग-पाठः.
३. 'रसनाग्रलेखन' इति ग-पाठः. ४. 'मरुल्लीलेषु' इति क-ख-पाठः. ५. 'क्षो-
भात्संप्रतिसंभवां' इति क-ख-पाठः

खादं खादमुदीतकौतुकरसं नेत्रत्रयी शांकरी

श्रीकामाक्षि निरन्तरं परिणमत्यानन्दवीचीमयी ॥ ९७ ॥

आलोके तव पञ्चसायकरिपोरुद्धामकौतूहल-

प्रेङ्खन्मारुतघट्टनप्रचलितादानन्ददुग्धाम्बुधेः ।

काचिद्वीचिरुदञ्चति प्रतिनवा संवित्प्ररोहात्मिका

तां कामाक्षि कवीश्वराः स्मितमिति व्याकुर्वते सर्वदा ॥ ९८ ॥

सूक्तिः शीलयते किमद्रितनये मन्दस्मिताचे मुहु-

र्माधुर्यागमसंप्रदायमथवा सूक्तेस्तु मन्दस्मितम् ।

इत्थं कामपि गाहते मम मनः संदेहमार्गभ्रमां

श्रीकामाक्षि न पारमार्थ्यसरणिस्फूर्तौ निधत्ते पदम् ॥ ९९ ॥

क्रीडालोलकृपासरोरुहमुखीसौधाङ्गणेभ्यः कवि-

श्रेणीवाक्परिपाटिकामृतझरी सूतीगृहेभ्यः शिवे ।

निर्वाणाङ्कुरसार्वभौमपदवीसिंहासनेभ्यस्तव

श्रीकामाक्षि मनोज्ञमन्दहसितज्योतिष्कणेभ्यो नमः ॥ १०० ॥

इति श्रीमूककविसार्वभौमकृतौ पञ्चशत्यां मन्दस्मितशतकं द्वितीयम् ।

पादारविन्दशतकम् ।

महिम्नः पन्थानं मंदनपरिपन्थिप्रणयिनि

प्रभुर्निर्णेतुं ते भवति यतमानोऽपि कतमः ।

तथापि श्रीकाञ्चीविहृतिरसिके कोऽपि मनसो

विपाकस्त्वत्पादस्तुतिविधिषु जल्पयति माम् ॥ १ ॥

गलग्राही पौरंदरपुरवनीपल्लवरुचां

धृतप्राथम्यानामरुणमहसामादिमगुरुः ।

संमिन्धे बन्धूकस्तवकसहयुध्वा दिशि दिशि

प्रसर्पन्कामाक्ष्याश्चरणकिरणानामरुणिमा ॥ २ ॥

मरालीनां यानाभ्यसनकलनामूलगुरवे

दरिद्राणां त्राणव्यतिकरसुरोद्यानतरवे ।

तमस्काण्डप्रौढिप्रकटनतिरस्कारपटवे

जनोऽयं कामाक्ष्याश्चरणनलिनाय स्पृहयते ॥ ३ ॥

वहन्ती सैन्दूरीं सरणिमवनभ्रामरपुरी-

पुरंध्रीसीमन्ते कविकमलबालार्कसुषमा ।

त्रयीसीमन्तिन्याः स्तनतटनिचोलारुणपटी

विभान्ती कामाक्ष्याः पदनलिनकान्तिर्विजयते ॥ ४ ॥

प्रणम्रीभूतस्य प्रणयकलहत्रस्तमनसः

सैरारातेश्चूडावियति गृहमेधी हिमकरः ।

ययोः सांध्यां कान्तिं वहति सुषमाभिश्चरणयो-

स्तयोर्मे कामाक्ष्या हृदयमपतन्द्रं विहरताम् ॥ ५ ॥

ययोः पीठायन्ते विबुधमुकुटीनां पटलिका

ययोः सौधायन्ते स्वयमुदयभाजो भणितयः ।

ययोर्दासायन्ते सरसिजभवाद्याश्चरणयो-

स्तयोर्मे कामाक्ष्या दिनमनु वरीवर्तु हृदयम् ॥ ६ ॥

नयन्ती संकोचं सरसिजरुचं दिक्परिसरे

सृजन्ती लौहित्यं नखकिरणचन्द्रार्धस्वचिता ।

१. तिरस्कारकः. २. नन्दनवनतरुकिंसलयानाम्. ३. तरुणरविकिरणानाम्.
४. देदीप्यते. ५. 'पुरारातेः' इति ग-पाठः.

कवीन्द्राणां हृत्कैरवविकसनोद्योगजननी
 स्फुरन्ती कामाक्ष्याश्चरणरुचिसंध्या विजयते ॥ ७ ॥
 विरावैर्माञ्जीरैः किमपि कथयन्तीव मधुरं
 पुरस्तादानग्रे पुरविजयिनि स्मेरवदने ।
 वयस्येव प्रौढा शिथिलयति या प्रेमकलह-
 प्ररोहं कामाक्ष्याश्चरणयुगली सा विजयते ॥ ८ ॥
 सुपर्वस्त्रीलोलालकपरिचितं षट्पदकुलैः
 स्फुरल्लाक्षारागं तरुणतरणिज्योतिररुणैः ।
 मृतं कान्त्यम्भोभिर्विसृमरमरन्दैः सरसिजै-
 विधत्ते कामाक्ष्याश्चरणयुगलं बन्धुपदवीम् ॥ ९ ॥
 रजःसंसर्गोऽपि स्थितमजरसामेव हृदये
 परं रक्तत्वेन स्थितमपि विरक्तैकशरणम् ।
 अलभ्यं मन्दानां दधदपि सदा मन्दगतितां
 विधत्ते कामाक्ष्याश्चरणयुगमाश्चर्यलहरीम् ॥ १० ॥
 जटाला मञ्जीरस्फुरदरुणरत्नांशुनिकरै-
 निर्णीदन्ती मध्ये नखरुचिझरीगाङ्गपयसाम् ।
 परित्राणं कर्तुं जननि मम कामाक्षि नियतं
 तपश्चर्यां धत्ते तव चरणपाथोजयुगली ॥ ११ ॥
 तुलाकोटिद्वन्द्वकणितभणिताभीतिवचसो-
 विनम्रं कामाक्ष्या विसृमरमहःपाटलितयोः ।
 क्षणं विन्यासेन क्षपिततमसोर्मे ललितयोः
 पुनीयान्मूर्धानं पुरहरपुरंध्रीचरणयोः ॥ १२ ॥

भवानि द्रुह्येतां भवनिविडितेभ्यो मम मुहु-
 स्तमोव्यामोहेभ्यस्तव जननि कामाक्षि चरणौ ।
 ययोर्लाक्षाबिन्दुस्फुरणदशया धूर्जटिजटा-
 कुटीरा शोणाङ्गं वहति वपुरेणाङ्गकलिका ॥ १३ ॥
 पवित्रीकुर्युर्नः पदतलभुवः पाटलरुचः
 परागास्ते पापप्रशमनधुरीणास्तव शिवे ।
 कणं लब्धुं येषां निजशिरसि कामाक्षि नियतं
 वलन्तो व्यातन्वन्त्यहमहमिकां वासवमुखाः ॥ १४ ॥
 बलाकामालाभिर्नखरुचिमयीभिः परिवृते
 विनम्रस्वर्नारीविकचकचकालाम्बुदकुले ।
 स्फुरन्तः कामाक्षि स्फुटदलितबन्धूकसुहृद-
 स्तडिल्लेखायन्ते तव चरणपाथोजकिरणाः ॥ १५ ॥
 सरागः सद्द्वेषः प्रसृमररजस्कः प्रतिदिनं
 निसर्गादाक्रामन्विबुधजनमूर्धानमधिकम् ।
 कथंकारं मातः कथय पदपद्मस्तव सतां
 नतानां कामाक्षि प्रकटयति कैवल्यसरणिम् ॥ १६ ॥
 जपालक्ष्मीशोणो जननि परमज्ञाननलिनी-
 विकासव्यासङ्गो विफलितजगज्जाड्यगरिमा ।
 मनःपूर्वाद्रिं नस्तिलकयतु कामाक्षि तरसा
 तमस्काण्डद्रोही तव चरणपाथोजरमणः ॥ १७ ॥
 नमस्कुर्मः प्रेङ्खन्मणिकटकनीलोपलमहः-
 पयोधौ रिङ्खद्भिर्नखकिरणफेनैर्धवलिते ।

स्फुटं कुर्वाणाय प्रबलचलदौर्वानलशिखा-

वितर्कं कामाक्ष्याः सततमरुणिम्ने चरणयोः ॥ १८ ॥

शिवे पाशायेतामलघुनि तमःकूपकुहरे

दिनाधीशायेतां मम हृदयपाथोजविपिने ।

नभोमासायेतां सरसकवितारीतिसरिति

त्वदीयौ कामाक्षि प्रसृतकिरणौ देवि चरणौ ॥ १९ ॥

निर्पक्तं श्रुत्यन्ते नयनमिव सद्वृत्तरुचिरैः

समैर्जुष्टं शुद्धैरधरमिव रम्यैर्द्विजगणैः ।

शिवे वक्षोजन्मद्वितयमिव मुक्ताश्रितमुमे

त्वदीयं कामाक्षि प्रणतशरणं नौमि चरणम् ॥ २० ॥

नमस्यासंसज्जन्नेमुचिपरिपन्थिप्रणयिनी-

निसर्गप्रेङ्खोलत्करलकुलकालाहिशबले ।

नखच्छायादुग्धोदधिपयसि ते वैद्रुमरुचां

प्रचारं कामाक्षि प्रकटयति पादाब्जसुषमा ॥ २१ ॥

कदा दूरीकर्तुं कटुदुरितकाकोलजनितं

महान्तं संतापं मदनपरिपन्थिप्रियतमे ।

क्षणान्ते कामाक्षि त्रिभुवनपरीतापहरणे

पटीयांसं लप्स्ये पदकमलसेवामृतरसम् ॥ २२ ॥

ययोः सांध्यं रोचिः सततमरुणिम्ने स्पृहयते

ययोश्चान्द्री कान्तिः परितपति दृष्ट्वा नखरुचिम् ।

ययोः पाकोद्रेकं पिपठिषति भक्त्या किसलयं

अदिग्गः कामाक्ष्या मनसि चरणौ तौ तनुमहे ॥ २३ ॥

१. 'निषिक्तं' इति क-ख-पाठः. २. शची. ३. केशकलापः. ४. 'क्षणं
' इति क-ख-पाठः.

जगन्नेदं नेदं परमिति परित्यज्य यतिभिः

कुशाग्रीयस्वान्तैः कुशलधिपणैः शास्त्रसरणौ ।

गवेप्यं कामाक्षि ध्रुवमकृतकानां गिरिसुते

गिरामैदंपर्यं तव चरणमाहात्म्यगरिमा ॥ २४ ॥

कृतस्नानं शास्त्रामृतसरसि कामाक्षि नितरां

दधानं वैशद्यं कलितरसमानन्दसुधया ।

अलंकारं भूमेर्मुनिजनमनश्चिन्मयमहा-

पयोधेरन्तःस्थं तव चरणरत्नं विजयते ॥ २५ ॥

मनोगेहे मोहोद्भवतिमिरपूर्णं मम मुहु-

र्देरिद्राणीकुर्वन्दिनकरसहस्राणि किरणैः ।

विधत्तां कामाक्षि प्रसृमरतमोवञ्चनचणः

क्षणार्धं सांनिध्यं चरणमणिदीपो जननि ते ॥ २६ ॥

कवीनां चेतोवन्नखररुचिसंपर्किं विबुध-

स्रवन्तीक्षोतोवत्पटुमुखरितं हंसैकरवैः ।

दिनारम्भश्रीवन्नियतमरुणच्छायसुभगं

मदन्तः कामाक्ष्याः स्फुरतु पदपङ्केरुहयुगम् ॥ २७ ॥

सदा किं संपर्कं प्रकृतिकठिनैर्नाकिमुकुटै-

स्तटैर्नाहाराद्रेरधिकमणुना योगिमनसा ।

विभिन्ते संमोहं शिशिरयति भक्तानपि दृशा-

महश्यं कामाक्षि प्रकटयति ते पादयुगलम् ॥ २८ ॥

१. नखा एव नखरास्तत्कान्तियुक्तम्; (पक्षे) न खररुचिसंपर्किं. २. हंसकः पादकटकः; (पक्षे) हंसा एव हंसकाः. ३. 'संपर्कात्' इति सर्वपुस्तकपाठः. ४. 'विभजे' इति ग-पाठः; 'विभजे' इति क-ख-पाठः. ५. 'पादयुगली' इति ग-पाठः.

पवित्राभ्यामम्ब प्रकृतिमृदुलाभ्यां तव शिवे
 पदाभ्यां कामाक्षि प्रसभमभिभूतैः सचकितैः ।
 प्रवालैरम्भोजैरपि च वनवासव्रतदशाः
 सदैवारभ्यन्ते परिचरितनानाद्विजगणैः ॥ २९ ॥
 मरालीनां पादाहतिमदनिशं हंसनिवहै-
 र्नमस्यं निर्जाड्यं नियतजलमध्येकशरणम् ।
 अदोषव्यासङ्गं सततमपि दोषाप्तिमलिनं
 पयोजं कामाक्ष्याः परिहसति पादाब्जयुगलम् ॥ ३० ॥
 सुराणामानन्दप्रवलनतया मण्डनतया
 नखेन्दुज्योत्स्नाभिर्विसृमरतमःखण्डनतया ।
 पयोजश्रीद्वेषत्रतरततया त्वच्चरणयो-
 र्विलसः कामाक्षि प्रकटयति नैशाकरदशाम् ॥ ३१ ॥
 सितिम्ना कान्तीनां नखरजनुषां पादनलिन-
 च्छवीनां शोणिम्ना तव जननि कामाक्षि नमने ।
 लभन्ते मन्दारग्रथितनवबन्धूकुसुम-
 स्रजां सामीचीन्यं सुरपुरपुरंध्रीकचभराः ॥ ३२ ॥
 नखश्रीसंनद्धस्तवकनिचितः स्वैश्च किरणैः
 पिशङ्गैः कामाक्षि प्रकटितलसत्पल्लवरुचिः ।
 सतां गम्यः शङ्के सकलफलदाता सुरतरु-
 स्त्वदीयः पादोऽयं तुहिनगिरिराजन्यतनये ॥ ३३ ॥
 स्फुरन्मध्ये शुद्धे नखकिरणदुग्धाब्धिपयसां
 बहन्नब्जं चक्रं दरमपि च लेखात्मकतया ।

श्रितो मात्स्यं रूपं श्रियमपि दधानो निरुपमां
 त्रिधामा कामाक्ष्याः पदनलिननामा विजयते ॥ ३४ ॥
 वषट्कुर्वन्माञ्जीरजकलकलैः कर्मलहरी-
 हवींषि प्रोद्दण्डं ज्वलति परमज्ञानदहने ।
 महीयान्कामाक्षि स्फुटमहसि जोहोति सुधियां
 मनोवेद्यां मातस्तव चरणयज्वा मम सदा ॥ ३५ ॥
 महामन्त्रं काञ्चीमणिकटकनादैरिव जय-
 न्क्षिपन्दिक्षु स्वच्छं नखरुचिमयं भासनरजः ।
 नतानां कामाक्षि प्रकृतिपदुरुच्चाट्य ममता-
 पिशार्चीं पादोऽयं प्रकटयति ते मान्निकदशाम् ॥ ३६ ॥
 उदीते बोधेन्दौ तमसि नितरां जग्मुषि दशां
 दरिद्रां कामाक्षि प्रकटमनुरागं विदधती ।
 सितेनाच्छाद्याङ्गं नखरुचिपटेनाङ्घ्रियुगली-
 पुरंघ्नी ते मातः स्वयमभिसरत्वेव हृदयम् ॥ ३७ ॥
 दिनारम्भः सध्रुङ्गलिनविपिनानामभिनवो
 विकासो वासन्तः सुकविपिकलोकस्य नियतम् ।
 प्रदोषः कामाक्षि प्रकटपरमज्ञानशशिन-
 श्वकास्ति त्वत्पादस्सरणमहिमा शैलतनये ॥ ३८ ॥
 ध्रुवच्छायं नित्यं सरसिरुहमैत्रीपरिचितं
 निधानं दीप्तीनां निखिलजगतां बोधजनकम् ।
 मुमुक्षूणां मार्गप्रथनपटु कामाक्षि पदवीं
 पदं ते पातङ्गीं परिकलयते पर्वतसुते ॥ ३९ ॥

१. विष्णुः. २. 'च दधती' इति ग-पाठः. ३. 'सरत्येव' इति ग-पाठः.
 ४. 'परिचितं दधती' इति ग-पाठः.

शनैस्तीर्त्वा मोहाम्बुधिमथ समारोढुमनसः

श्रमात्कैवल्यारुह्यां सुकृतिसुलभां सौधवलभीम् ।

लभन्ते निःश्रेणीमिव झटिति कामाक्षि चरणं

पुरश्चर्याभिस्ते पुरमथनसीमन्तिनि जनाः ॥ ४० ॥

प्रचण्डार्तिक्षोभप्रमथनकृते प्रातिभसरि-

ध्मवाहप्रोद्दण्डीकरणजलदाय प्रणमताम् ।

प्रदीपाय प्रौढे भवतगसि कामाक्षि चरण-

प्रसादौन्मुख्याय स्पृहयति जनोऽयं जननि ते ॥ ४१ ॥

मरुद्भिः संसेव्या सततमपि चाञ्चल्यरहिता

सदारुण्यं यान्ती परिणतिदरिद्राणसुषमा ।

गुणोत्कर्षान्मञ्जीरजकलकलैस्तर्जनपटुः

प्रवालं कामाक्ष्याः परिहसति सा पादयुगली ॥ ४२ ॥

जगद्रक्षादक्षा नलिनरुचिशिक्षापटुतरा

सुरैर्नम्या रम्या सततमभिगम्या बुधजनैः ।

द्वयी लीलालोला श्रुतिषु सुरपालादिमुकुटी-

तटीसीमाधामा तव जननि कामाक्षि पदयोः ॥ ४३ ॥

गिरां दूरौ चौरौ जडिमतिमिराणां कृतजग-

त्परित्राणौ शोणौ मुनिहृदयनीडैकनिपुणौ ।

नखैः स्मेरौ सारौ निगमवचसां खण्डितभव-

ग्रहोन्मादौ पादौ मम मनसि कामाक्षि कलये ॥ ४४ ॥

अविश्रान्तं पङ्कं यदपि कलयन्यावकमयं

निरस्यन्कामाक्षि प्रणमनजुषां पङ्कमखिलम् ।

१. 'समारोढुमनसः' इति क-ख-पाठः. २. 'सुकृत' इति ग-पाठः. ३. 'प्र-
चण्डार्चिः' इति क-ख-पाठः.

तुलाकोटिद्वन्द्वं दधदपि च गच्छन्नतुलतां
 गिरां मार्गं पादो गिरिवरसुते लङ्घयति ते ॥ ४५ ॥
 प्रवालं सत्रीडं विपिनविवरे वेपयति या
 स्फुरल्लीलं बालातपमधिकबालं दधति या ।
 रुचिं सांध्यां वन्ध्यां विरचयति या वर्धयतु सा
 शिवं मे कामाक्ष्याः पदनलिनपाटल्यलहरी ॥ ४६ ॥
 किरङ्गयोत्सारीति नखमणिरुचा हंसमनसां
 वितन्वानः प्रीतिं विकचतरुणाम्भोरुहरुचिः ।
 प्रकाशः श्रीपादस्तव जननि कामाक्षि तनुते
 शरत्कालप्रीतिं शशिशकलचूडप्रियतमे ॥ ४७ ॥
 नखाङ्गूरस्फेरद्युतिविमलगङ्गाभसि सुखं
 कृतज्ञानं ज्ञानामृतममलमास्वाद्य नियतम् ।
 उदञ्चन्माञ्जीरस्फुरणमणिदीपे मम मनो
 मनोज्ञे कामाक्ष्याश्चरणमणिहर्म्ये विहरताम् ॥ ४८ ॥
 भवाम्भोधौ नौकां जडिमविपिने पावकशिखां
 प्रणम्रेन्द्रादीनामधिमुकुटमुत्तंसकलिकाम् ।
 जगत्तापज्योत्स्नामकृतकवचःपञ्जरपुटे
 शुक्लीं कामाक्ष्या मनसि कलये पादयुगलीम् ॥ ४९ ॥
 परात्मप्राकाश्यप्रतिफलनचुञ्चुः प्रणमतां
 मनोज्ञस्ते पादो मणिमुकुरमुद्रां कलयते ।
 यदीयां कामाक्षि प्रकृतिमधुरां शोभनदशां
 विधातुं चेष्टन्ते बैलरिपुवधूटीकुचभराः ॥ ५० ॥

अविश्रान्तं तिष्ठन्नकृतकवचःकंदरपुटी-

कुटीरान्तः प्रौढां नखरुचिसटालीं प्रकटयन् ।

प्रचण्डं खण्डत्वं नयतु मम कामाक्षि तरसा

तमोवेतण्डेन्द्रं तव चरणकण्ठीरवपतिः ॥ ५१ ॥

पुरस्तात्कामाक्षि प्रचुररसमाखण्डलपुरी-

पुरंध्रीणां लास्यं तव सकलमालोक्य शनैः ।

नखश्रीभिः स्मेरा बहु वितनुते नूपुररवै-

श्रमत्कृत्या शङ्के चरणयुगली चाटुरचनाः ॥ ५२ ॥

संरोजं निन्दन्ती नखकिरणकर्पूरशिशिरा

निषिक्ता मारारेर्मुकुटशशिरेखा हिमजलैः ।

स्फुरन्ती कामाक्षि स्फुटरुचिमये पल्लवचये

तवाघते मैत्र्यां पथिकसुभगां पादयुगली ॥ ५३ ॥

नतानां संपत्तेरनवरतमाकर्षणजपः

प्ररोहत्संसारप्रसरगरिमस्तम्भनजपः ।

त्वदीयः कामाक्षि स्मरहरमनोमोहनजपः

पटीयान्नः पायात्पदनलिनमञ्जीरनिनदः ॥ ५४ ॥

वितन्वीथा नाथे मम शिरसि कामाक्षि कृपया

पदाम्भोजन्यासं पशुपतिदृढप्राणदयिते ।

पिबन्तो यन्मुद्रां प्रकटमुपकम्पापरिसरं

दृशा नानन्द्यन्ते नलिनभवनारायणमुखाः ॥ ५५ ॥

प्रणामोद्यद्द्वन्द्वारकमुकुटमन्दारकलिका-

विलोलद्रोलम्बप्रकरमयधूमप्रचुरिमा ।

१. अज्ञानरूपं गजेन्द्रम्. २. चरणरूपो मृगेन्द्राधिपः. ३. 'स्मेर' इति क-ख-पाठः. ४. क-ख-पुस्तकयोरस्मिन्श्लोके पूर्वार्धोत्तरार्धयोर्व्यत्ययोऽस्ति.

१॥दीप्तः पादाब्जद्युतिविततिपाटल्यलहरी-

कृशानुः कामाक्ष्या मम दहतु संसारविपिनम् ॥ ५६ ॥

वलक्षश्रीर्ऋक्षाधिपशिशुसदृक्षा तव नखै-

र्जिघृक्षुर्दक्षत्वं सरसिरुहभिक्षुत्वकरणे ।

क्षणान्मे कामाक्षि क्षपितभवसंक्षोभगरिमा

वचोवैचक्षण्यं चरणयुगली पक्ष्मलयताम् ॥ ५७ ॥

समन्तात्कामाक्षि क्षततिमिरसंतानमुभगा-

ननन्ताभिर्भाभिर्दिवमनु दिगन्तान्विरचयन् ।

अहंताया हन्ता मम जडिमदन्तावलरिपु-

र्विभिन्तां संतापं तव चरणचिन्तामणिरसौ ॥ ५८ ॥

दधानो भास्वत्ताममृतनिलयो लोहितवपु-

र्विनम्राणां सौम्यो गुरुरपि कवित्वं च कलयन् ।

गतौ मन्दो गङ्गाधरमहिषि कामाक्षि भजतां

तमःकेतुर्मातस्तव चरणपद्मो विजयते ॥ ५९ ॥

नयन्तीं दासत्वं नलिनभवमुख्यानुसुलभ-

प्रदानां दीनानाममरतरुदौर्भाग्यजननीम् ।

जगज्जन्मक्षेमक्षयविधिषु कामाक्षि पदयो-

र्धुरीणामीष्टे कस्तव भणितुमाहोपुरुषिकाम् ॥ ६० ॥

जनोऽयं संतप्तो जननि भवचण्डांशुकिरणै-

रैलब्ध्वैकं शीतं कणमपि परज्ञानपयसः ।

तमोमार्गे पान्थस्तव झटिति कामाक्षि शिशिरां

पदाम्भोजच्छायां परमशिवजाये मृगयते ॥ ६१ ॥

१. 'रलब्ध्वा किं त्वेकं' इति ग-पुस्तके, 'रलब्धः कं शीतं' इति च ख-पुस्तके पाठः.

जयत्यम्ब श्रीमन्नखकिरणचीनांशुकमयं
 वितानं त्रिभ्राणे सुरमुकुटसंघट्टमसृणे ।
 निजारुण्यक्षौमास्तरणवति कामाक्षि सुलभा
 बुधैः संविद्यारी तव चरणमाणिक्यभवने ॥ ६२ ॥
 प्रतीमः कामाक्षि स्फुरिततरुणादित्यकिरण-
 श्रियो मूलद्रव्यं तव चरणमद्रीन्द्रतनये ।
 सुरेन्द्राशामापूरयति यदसौ ध्वान्तमखिलं
 धुनीते दिग्भागानपि च महसा पादलयते ॥ ६३ ॥
 महाभाष्यव्याख्यापटुशयनमारोपयति वा
 स्मरव्यापारेष्वपिशुननिटिलं कारयति वा ।
 द्विरेफाणामध्यासयति सततं वा निवसति
 घणम्रान्कामाक्ष्याः प्रदनलिनमाहात्म्यगारिषा ॥ ६४ ॥
 विवेकाम्भःस्रोतःस्वप्नपरिपाटीशिशिरिते
 समीभूते शालस्तरणहलसंकर्षणवशात् ।
 सतां चेतःक्षेत्रे वपति तव कामाक्षि चरणो
 महासंवित्सस्यप्रकरवरबीजं गिरिसुते ॥ ६५ ॥
 दधानो मन्दारस्तवकपरिपाटीं नखरुचा
 वहन्दीप्तां शोणाङ्गुलिपटलचाम्पेयकलिकाब् ।
 अशोकोल्लासं नः प्रचुरयतु कामाक्षि चरणो
 विकासी वासन्तः समय इव ते सर्वदधिते ॥ ६६ ॥
 नखांशुप्राचुर्यप्रसुमरमैरालीधवलितः
 स्फुरन्मञ्जीरोद्यम्बरकतमहःशैवल्युतः ।

१. विष्णुशिवब्रह्मरूपान्करोतीति भावः. २. 'मरालाक्षिधवलः' इति क-ख-
 पाठः. ३. 'शैवललघुः' इति ग-पाठः.

भवत्याः कामाक्षि स्फुटचरणपाटल्यकपटो

नदः शोणाभिरुयो नगपतितनूजे विजयते ॥ ६७ ॥

धुनानं पङ्क्तौधं परमसुलभं कण्टककुलै-

र्विकासव्यासङ्गं विदधदपराधीनमनिशम् ।

नखेन्दुज्योत्स्नाभिर्विशदरुचि कामाक्षि नितरा-

मसामान्यं मन्ये सरसिजमिदं ते पदयुगम् ॥ ६८ ॥

कैरीन्द्राय द्रुह्यत्यलसगतिलीलासु विमलैः

पयोजैर्मात्सर्यं प्रकटयति कामं कलयते ।

पदाम्भोजद्वन्द्वं तदपि तव कामाक्षि हृदयं

मुनीनां शान्तानां कथमनिशमलैः स्पृहयते ॥ ६९ ॥

निरस्ता शोणिष्ठा चरणकिरणानां तव श्विवे

समिन्धाना संध्यारुचिरचलराजन्यतनये ।

असामर्थ्यादेतत्परिभविष्येत्तत्समरुचां

सरोजानां जाने मुकुलयति शोभां प्रतिदिनम् ॥ ७० ॥

उपादिक्षद्वाक्ष्यं तव चरणनामा गुरुरसौ

मरालानां शङ्के मसृणगतिलालित्यसरणौ ।

अतस्ते निस्तन्द्रं नियतममुना सख्यपदवीं

प्रपन्नं पाथ्येजं प्रतिदधति कामाक्षि कुतुकम् ॥ ७१ ॥

दधानैः संसर्गं प्रकृतिमलिनैः षट्पदकुलै-

र्द्विजाधीशश्लाघाविधिषु विदधन्निर्मुकुलताम् ।

(जोमिश्रैः पद्मैर्नियतमपि कामाक्षि पद्मयो-

र्विशेषस्ते युक्तो विषमशरवैरिप्रियतमे ॥ ७२ ॥

कवित्वश्रीमिश्रीकरणनिपुणौ^१ रक्षणचणौ
 विपन्नानां श्रीमन्नलिनमसृणौ शोणकिरणौ ।
 मुनीन्द्राणामन्तःकरणशरणौ मन्दसरणौ
 मनोज्ञौ कामाक्ष्या दुरितहरणौ नौमि चरणौ ॥ ७३ ॥
 परस्मात्सर्वस्मादपि च परयोर्मुक्तिकरयो-
 नैखश्रीष्व ज्योत्स्नाकुलिततुलयोस्ताम्रतलयोः ।
 विलीये कामाक्ष्या निगमन्तुतयोर्नाकिनतयो-
 निरस्तप्रोन्मीलन्नलिनमदयोरेव पदयोः ॥ ७४ ॥
 स्वभावादन्योन्यं किसलयमपीदं तव पदं
 अदिम्ना शोणिम्ना शगवति दधाते सदृशताम् ।
 वने पूर्वस्येच्छा सततमवने किं तु जगतां
 परस्येत्यं भेदः स्फुरति हृदि कामाक्षि सुधियाम् ॥ ७५ ॥
 कथं वाचालोऽपि प्रकटमणिमञ्जीरनिनदैः
 सदैवानन्दार्द्रान्विरचयति वाचंयमजनान् ।
 प्रकृत्या ते शोणच्छविरपि च कामाक्षि चरणौ
 मनीषानैर्मल्यं कथमिव नृणां मांसलयते ॥ ७६ ॥
 चलत्तृष्णावीचीपरिचलनपर्याकुलतया
 मुहुर्भ्रान्त्वा तान्तः परमशिववामाक्षि परवान् ।
 तितीर्षुः कामाक्षि प्रचुरतरकर्माशुधिमशुं
 कदाहं लप्स्ये ते चरणमणिसेतुं गिरिसुते ॥ ७७ ॥
 विशुष्यन्त्यां प्रज्ञासरिति दुरितग्रीष्मसमय-
 प्रभावेण क्षीणे सति मम मनःकेकिनि शुचा ।

त्वदीयः कामाक्षि स्फुरितचरणाम्भोदमहिमा
 नभोमासाटोपं नगपतिसुते किं न कुरुते ॥ ७८ ॥
 विनम्राणां चेतोभवनवलमीसीन्नि चरण-
 प्रदीपे प्राकाश्यं दधति तव निर्धूततमसि ;
 असीमा कामाक्षि स्वयमलघुदुष्कर्मलहरी
 विघूर्णन्ती शान्तिं शलभपरिपाटीव भजते ॥ ७९ ॥
 विराजन्ती शुक्तिर्नखकिरणमुक्तामणितते
 विपत्पाथोराशौ तरिरपि नराणां प्रणमताम् ।
 त्वदीयः कामाक्षि ध्रुवमलघुवह्निर्भववने
 मुनीनां ज्ञानाग्नेररणिरयमङ्घ्रिर्विजयते ॥ ८० ॥
 समस्तैः संसेव्यः सततमपि कामाक्षि विबुधैः
 स्तुतो गन्धर्वस्त्रीसुललितविपद्भीकलरवैः ।
 भवत्या भिन्दानो भवगिरिकुलं जृम्भिततमो-
 बलद्रोही मातश्चरणपुरुहूतो विजयते ॥ ८१ ॥
 वसन्तं भक्तानामपि मनसि नित्यं परिलस-
 द्ननच्छायापूर्णं शुचिमपि नृणां पापशमनम् ।
 नखेन्दुज्योत्स्नाभिः शिशिरमपि पद्मोदयकरं
 नमामः कामाक्ष्याश्चरणमधिकाश्चर्यकरणम् ॥ ८२ ॥
 कवीन्द्राणां नानाभणितिगुणचित्रीकृतवचः-
 प्रपञ्चव्यापारप्रकटनकलकौशलनिधिः ।
 अधःकुर्वन्नब्जं सनकभृगुमुख्यैर्मुनिर्जनै-
 र्नेमस्यः कामाक्ष्याश्चरणपरमेष्ठी विजयते ॥ ८३ ॥

भवत्याः कामाक्षि स्फुरितपदपङ्केरुहभुवां
 परागाणां पूरैः परिहृतकलङ्कव्यतिकरैः ।
 नतानानामृष्टे हृदयमुकुरे निर्मलरुचि
 प्रसन्ने निःशेषं प्रतिफलति विश्वं गिरिसुते ॥ ८४ ॥
 तव त्रस्तं पादात्किसलयमरण्यान्तरमंगा-
 त्परं रेखारूपं कमलममुमेवाश्रितमभूत् ।
 जितानां कामाक्षि द्वितयमपि युक्तं परिभवे
 विदेशे नासौ वा शरणगमनं वा निजरिपोः ॥ ८५ ॥
 गृहीत्वा याथार्थ्यं निगमवचसां देशिककृपा-
 कटाक्षार्कज्योतिः शमितममताबन्धतमसः ।
 यतन्ते कामाक्षि प्रतिदिवसमन्तर्द्रवयितुं
 त्वदीयं पादाब्जं सुकृतपरिपाकेन सुजनाः ॥ ८६ ॥
 जडानामप्यम्ब स्मरणसमये त्वच्चरणयो-
 र्भ्रमन्मन्थक्षामृद्धुमधुमितसिन्धुप्रतिभटाः ।
 प्रसन्नाः कामाक्षि प्रसभमघरस्पन्दनकला
 विभान्ति स्वच्छन्दं प्रकृतिपरिपक्वा भणितयः ॥ ८७ ॥
 बहन्नप्यश्राम्तं मधुरनिनदं हंसकमसौ
 तस्यैवाधःकर्तुं किमिव यतते केलिगमने ।
 भवस्यैवानन्दं विदधदपि कामाक्षि चरणो
 भवत्यास्तद्रोहं भगवति किमेवं वितनुते ॥ ८८ ॥
 यदत्यन्तं ताम्यत्यलसगतिवार्तास्वपि शिवे
 तदेतत्कामाक्षि प्रकृतिमृदुलं ते पदयुगम् ।

किरीटैः संघट्टं कथमिव सुरौघस्य सहते
मुनीन्द्राणामास्ते मनसि च कथं सूचिमिशिते ॥ ८९ ॥
मनोरञ्जे मत्के विबुधजनसंमोदजननी
सरागव्यासङ्गं सरसमृदुसंचारसुभगा ।
मनोज्ञा कामाक्षि प्रकटयतु लास्यप्रकरणं
चलन्मञ्जोरा तै चरणयुगली नर्तकवधूः ॥ ९० ॥
परिष्कुर्वन्मातः पशुपतिकपर्दं चरणराट्
पराङ्मां हृत्पद्मं परमभणितीनां च मुकुटम् ।
भवाख्ये पाथोधौ परिहरतु कामाक्षि ममता-
पराधीनत्वं मे परिमुषितपाथोजमहिमा ॥ ९१ ॥
प्रसूनैः संपर्कादमरतरुणीकुन्तलभवै-
रभीष्टानां दानादनिशमपि कामाक्षि नमताम् ।
खसङ्गात्कङ्कल्लिप्रसवजनकत्वेन च शिवे
त्रिधा धत्ते वार्ता सुरभिरिति पादो गिरिसुते ॥ ९२ ॥
महामोहस्तेनव्यतिकरभयात्पालयति यौ
विनिक्षिप्तं स्वस्मिन्निजजनमनोरत्नमनिशम् ।
स रागस्योद्रेकात्सततमपि कामाक्षि रुचिरां
किमेवं पादोऽसौ किसलयरुचिं चोरयति ते ॥ ९३ ॥
सदा स्वादुंकारं विषयलहरीशालिकणिकां
समास्वाद्य श्रान्तं हृदयशुक्रपोतं जननि मे ।
कृपाजाले भालेक्षणमहिषि कामाक्षि रभसा
गृहीत्वा रुन्धीथाश्चरणयुगलीपञ्जरपुटे ॥ ९४ ॥

धुनानं कामाक्षि स्मरणलवमात्रेण जडिम-
 ज्वरप्रौढिं गूढस्थितिनिगमनैकुञ्जकुहरे ।
 अलभ्यं सर्वेषां कतिचन लभन्ते सुकृतिन-
 श्रिरादन्विष्यन्तस्तव चरणसिद्धौषधमिदम् ॥ ९५ ॥
 रणन्मञ्जीराभ्यां ललितगमनाभ्यां सुकृतिनां
 मनोवास्तव्याभ्यां मथिततिमिराभ्यां नखरुचा ।
 निधेयाभ्यां पत्या निजशिरसि कामाक्षि सततं
 नमस्ते पादाभ्यां नलिनमृदुलाभ्यां गिरिसुते ॥ ९६ ॥
 यशः सूते मातर्मधुरकवितां पक्ष्मलयते
 श्रियं दत्ते वित्ते कमपि पारपाकं प्रथयते ।
 सतां पाशग्रन्थिं शिथिलयति किं किं न कुरुते
 प्रपन्ने कामाक्ष्याः प्रेणतिपरिपाटी चरणयोः ॥ ९७ ॥
 मनीषां माहेन्द्रां ककुभमिव ते कामपि दशां
 प्रधत्ते कामाक्ष्याश्चरणतरुणादित्यकिरणः ।
 यदीये सपर्के धृतरसमरन्दा कवयतां
 परीषाकं धत्ते परिमलवती सूक्तिनलिनी ॥ ९८ ॥
 सुरागे राकेन्दुप्रतिनिधिमुखे पर्वतसुते
 चिराल्लभ्ये भक्त्या शमधनजनानां परिषदा ।
 मनोभृङ्गो मत्कः पदकमलयुग्मे जननि ते
 प्रकामं कामाक्षि त्रिपुरहरवामाक्षि रमताम् ॥ ९९ ॥
 पदद्वन्द्वं मन्दं गतिषु निवसन्तं हृदि सतां
 गिरामन्ते भ्रान्तं कृतकरहितानां परिवृढे ।

१. 'प्रसन्ने' इति क-ख-पाठः. २. 'प्रकृति' ग-पाठः. ३. क-ग-पुस्तकयोः
 'सुरागे' इत्यादि, 'पदद्वन्द्वं' इत्यादि च पद्यं नास्ति.

जनानामानन्दं जननि जनयन्तं प्रणमतां

त्वदीयं कामाक्षि प्रतिदिनमहं नौमि विमलम् ॥ १०० ॥

इदं यः कामाक्ष्याश्चरणनलिनस्तोत्रशतकं

जपेन्नित्यं भक्त्या निखिलजगदाह्लादजनकम् ।

स विश्वेषां वन्द्यः सकलकविलोकैकतिलक-

श्चिरं भुक्त्वा भोगान्परिणमति चिद्रूपकलया ॥ १०१ ॥

इति श्रीमूककविसार्वभौमकृतौ पञ्चशत्यां पादारविन्दशतकं तृतीयम् ।

आर्याशतकम् ।

कारणपरचिद्रूपा काञ्चीपुरसीम्नि कामपीठगता ।

काचन विहरति करुणा काश्मीरस्तवककोमलज्जलता ॥ १ ॥

कंच न काञ्चीतिलकं करधृतकोदण्डबाणसृणिपाशम् ।

कठिनस्तनभरनम्रं कैवल्यानन्दकन्दमवलम्बे ॥ २ ॥

चिन्तितफलपरिपोषणचिन्तामणिरेव काञ्चिनिलया मे ।

चिरतरमुचरितसुलभा चित्तं शिशिरयतु चित्सुधाधारा ॥ ३ ॥

परतन्त्रा वयमनया पङ्कजसब्रह्मचारिलोचनया ।

परया काञ्चीपुरया पर्वतपर्यायपीनकुचभरया ॥ ४ ॥

ऐश्वर्यमिन्दुमालेरैकात्म्यप्रकृति काञ्चिमध्यगतम् ।

ऐन्दवकिशोरशेखरमैदंपर्यं चकास्ति निगमानाम् ॥ ५ ॥

तुङ्गाभिरामकुचभरशृङ्गारितमाश्रयामि काञ्चिगतम् ।

गङ्गाधरपरतन्त्रं शृङ्गाराद्वैततन्त्रसिद्धान्तम् ॥ ६ ॥

मधुरधनुषा महीधरजनुषा नन्दामि सुरभिबाणजुषा ।

चिद्रूपुषा काञ्चिपुरे केलिजुषा बन्धुजीवकान्तिमुषा ॥ ७ ॥

कुटिलकचं कठिनकुचं कुन्दसितकान्ति कुङ्कुमच्छायम् ।
 कुरुते विहृतिं काञ्च्यां कुलपर्वतसार्वभौमसर्वस्वम् ॥ ८ ॥
 पञ्चशरशास्त्रबोधनपरमाचार्येण दृष्टिपातेन ।
 काञ्चीसीम्नि कुमारी काचन मोहयति कामजेतारम् ॥ ९ ॥
 श्रितकम्पासीमानं शिथिलितर्परमेशधैर्यमहिमानम् ।
 कलये पाटलिमानं कंचन कञ्चुकितभुवनभूमानम् ॥ १० ॥
 आहतकाञ्चीनिलयामाद्यामारूढयौवनाटोपात् ।
 आगमवतंसकलिकामानन्दाद्वैतकन्दलीं वन्दे ॥ ११ ॥
 काञ्चीरत्नविभूषां कामपि कंदर्पसूतिकापाङ्गीम् ।
 परमां कलामुपासे परशिववामाङ्कपीठिकासीनाम् ॥ १२ ॥
 कम्पातीरचराणां करुणाकोरकितदृष्टिपातानाम् ।
 केलीवनं मनो मे केषांचिद्भवतु चिद्विलासानाम् ॥ १३ ॥
 आभ्रतरुमूलवसतेरादिमपुरुषस्य नयनपीयूषम् ।
 आरब्धयौवनोत्सवमाश्नायरहस्यमन्तरवलम्बे ॥ १४ ॥
 अधिकाञ्चि परमयोगिभिरादिमपरपीठसीम्नि दृश्येन ।
 अनुबद्धं मम मानसमरुणिमसर्वस्वसंप्रदायेन ॥ १५ ॥
 अङ्कितशंकरदेहामङ्कुरितोरोजकङ्कणाश्लेषैः ।
 अधिकाञ्चि नित्यतरुणीमद्राक्षं कांचिदद्भुतां बालाम् ॥ १६ ॥
 मधुरसितेन रमते मांसलकुचभारमन्दगमनेन ।
 मध्येकाञ्चि मनो मे मनसिजसाम्राज्यगर्वबीजेन ॥ १७ ॥
 तरणिमयीं तरणिमयीं पवनमयीं गगनदहनहोतृमयीम् ।
 अम्बुमयीमिन्दुमयीमम्बामनुकम्पमादिम मीक्षे ॥ १८ ॥

लीनस्थिति मुनिहृदये ध्यानस्तिमितं तपस्यदुपकम्पम् ।
 षीनस्तनभरसीडे मीनध्वजतन्त्रपरमतात्पर्यम् ॥ १९ ॥
 श्वेता मन्थरहसिते शैता मध्ये च वाञ्छनोतीता ।
 शीता लोचनपाते स्फीता कुचसीम्नि शाश्वती माता ॥ २० ॥
 पुरतः कदा नु करवै पुरवैरिविमर्दपुलकिताङ्गलताम् ।
 पुनर्ती काञ्चीदेशं पुष्पायुधवीर्यसरसपरिपाटीम् ॥ २१ ॥
 पुण्या कापि पुरंध्री पुङ्खितकंदर्पसंपदा वपुषा ।
 पुलिनचरी कम्पायाः पुरमथनं पुलकनिचुलितं कुरुते ॥ २२ ॥
 तनिमाद्वैतवलङ्गं तरुणारुणसंप्रदायतनुलेखम् ।
 तटसीमनि कम्पायास्तरुणिसर्वस्वमाद्यमद्राक्षम् ॥ २३ ॥
 पौष्टिककर्मविपाकं पौष्पशरं सविषसीम्नि कम्पायाः ।
 अद्राक्षमात्तयौवनमभ्युदयं किञ्चिदर्धशशिमौलेः ॥ २४ ॥
 संश्रितकाञ्चीदेशे सरसिजदौर्भाग्यजाग्रदुत्तसे ।
 संविन्मये विलीये सारस्वतपुरुषकारसाम्राज्ये ॥ २५ ॥
 मोदितमधुकरविशिखं स्वादिमसमुदायसारकोदण्डम् ।
 आहतकाञ्चीखेलनमादिममारुण्यभेदमाकलये ॥ २६ ॥
 उररीकृतकाञ्चिपुरीमुपनिषदरविन्दकुहरमधुधाराम् ।
 उन्नम्रस्तनकलशीमुत्सवलहरीमुपास्महे शंभोः ॥ २७ ॥
 एणशिशुदीर्घलोचनमेनःपरिपन्थि संततं नमताम् ।
 एकाग्रनाथजीवितमेवंपददूरमेकमवलम्बे ॥ २८ ॥
 सयमानमुखं काञ्चीमयमानं कमपि देवताभेदम् ।
 दयमानं वीक्ष्य मुहुर्वयमानन्दामृताम्बुधौ ममाः ॥ २९ ॥

कुतुकजुपि काञ्चिदेशे कुमुदतपोराशिपाकशेखरिते ।
 कुरुते जनो मनोऽयं कुलगिरिपरिवृढकुलैकमणिदीपे ॥ ३० ॥
 वीक्षेमहि काञ्चिपुरे विपुलस्तनकलशगरिमपरवशितम् ।
 विद्रुमसहचरदेहं विभ्रमसमवायसारसंनाहम् ॥ ३१ ॥
 कुरुविन्दगोत्रगात्रं कूलचरं किमपि नौमि कम्पायाः ।
 कूलंकषकुचकुम्भं कुसुमायुधवीर्यसारसंरम्भम् ॥ ३२ ॥
 कुञ्जलितकुचकिशोरैः कुर्वाणैः काञ्चिदेशसौहार्दम् ।
 कुङ्कुमशोणैर्निचितं कुशलपथं शंभुसुकृतसंभारैः ॥ ३३ ॥
 अङ्कितकुचेन केनचिदन्धंकरणाषधेन कमलानाम् ।
 अन्तःपुरेण शंभोरलंक्रिया कापि कल्प्यते काञ्चयाः ॥ ३४ ॥
 उररीकरोमि संततमूष्मलफालेन लालितं पुंसा ।
 उपकम्पमुचितखेलनमुर्वीधरवंशसंपदुन्मेषम् ॥ ३५ ॥
 अङ्कुरितस्तनकोरकमङ्कालंकारमेकचूतपतेः ।
 आलोकेमहि कोमलमागमसंल्लापसारयाथार्थ्यम् ॥ ३६ ॥
 पुञ्जितकरुणमुदञ्चितशिञ्जितमणिकाञ्चि किमपि काञ्चिपुरे ।
 मञ्जरितमृदुलहासं पिञ्जरतनुरुचि पिनाकिमूलधनम् ॥ ३७ ॥
 लोलहृदयोऽसि शंभोर्लोचनयुगलेन लेह्यमानायाम् ।
 लालितपरमशिवायां लावण्यामृततरङ्गमालायाम् ॥ ३८ ॥
 मधुवरसहचरचिकुरैर्मदनागमसमयदीक्षितकटाक्षैः ।
 मण्डितकम्पातीरैर्मङ्गलकन्दैर्ममास्तु सारूप्यम् ॥ ३९ ॥
 वदनारविन्दवक्षोवामाङ्गतलीवशंवदीभूता ।
 पुरुषत्रितये त्रेधा पुरंधिरूपा त्वमेव कामाक्षि ॥ ४० ॥

बाधाकरीं भवाब्धेराधाराद्यम्बुजेषु विचरन्तीम् ।

आधारीकृतकाञ्चीं बोधामृतवीचिमेव विमृशामः ॥ ४१ ॥

कलयाभ्यन्तः शशधरकलयाङ्कितगौलिममलचिद्वलयाम् ।

अलयामागमपीठीनिलयां वलयाङ्कमुन्दरीमम्बाम् ॥ ४२ ॥

शर्वादिपरमसाधकगुर्वानीताय कामपीठजुषे ।

सर्वाकृतये शोणिमगर्वाय समर्प्यते हृदयम् ॥ ४३ ॥

समया सांध्यमयूखैः समया बुद्ध्या सदैव शीलितया ।

उमया काञ्चीरतया न मया लभ्येत किं नु तादात्म्यम् ॥ ४४ ॥

जन्तोस्तव पदपूजनसंतोषतरङ्गितस्य कामाक्षि ।

बन्धो यदि भवति पुनः सिन्धोरम्भःसु बम्भ्रमीति शिला ॥ ४५ ॥

कुण्डलि कुमारि कुटिले चण्डि चराचरसवित्रि चामुण्डे ।

गुणिनि गुहारणि गुह्ये गुरुमूर्ते त्वां नमामि कामाक्षि ॥ ४६ ॥

अभिदाकृतिर्भिदाकृतिरैचिदाकृतिरपि चिदाकृतिर्मातः ।

अनहंता त्वमहंता भ्रमयसि कामाक्षि शाश्वती विश्वम् ॥ ४७ ॥

शिव शिव पश्यन्ति समं श्रीकामाक्षीकटाक्षिताः पुरुषाः ।

विपिनं भवनममित्रं मित्रं लोष्टं च युवतिबिम्बोष्ठम् ॥ ४८ ॥

कामपरिपन्थिकामिनि कामेश्वरि कामपीठमध्यगते ।

कामदुघा भव कमले कामकले कामकोटि कामाक्षि ॥ ४९ ॥

मध्येहृदयं मध्येनिटिलं मध्येशिरोऽपि वास्तव्याम् ।

चण्डकरशक्रकार्मुकचन्द्रसमाभां नमामि कामाक्षीम् ॥ ५० ॥

१. 'शीलितया' इति क-ख-पुस्तकयोः, 'शीतलया' इति च ग-पुस्तके पाठः.
२. 'गुहारणि' इति क-ख-ग-पाठः. ३. 'रचिदाकृतिश्चिदाकृतिश्च मातः' इति क-ख-ग-पाठः.

अधिकाञ्चि केलिलोलैरखिलागमयन्नतन्नमन्नमयैः ।
 अतिशीतं मम हृदयं विषमशरद्रोहिजीवनोपायैः ॥ ५१ ॥
 नन्दति मम हृदि काचन मन्दिरयन्ती निरन्तरं काञ्चीम् ।
 इन्दुरविमण्डलकुचा विन्दुवियन्नादपरिणता तरुणी ॥ ५२ ॥
 शम्पालतासवर्णं संपादयितुं भवज्वरचिकित्साम् ।
 लिम्पामि मनसि कंचन कम्पातटरोहि सिद्धभैषज्यम् ॥ ५३ ॥
 अनुमितकुचकाठिन्यामधिवक्षःपीठमङ्गजन्मरिपोः ।
 आनन्ददां भजे तामानङ्गब्रह्मतत्त्वबोधिसिराम् ॥ ५४ ॥
 ऐक्षिषि पाशाङ्कुशघरहस्तान्तं विस्मयार्हवृत्तान्तम् ।
 अधिकाञ्चि निगमवाचां सिद्धान्तं शूलपाणिशुद्धान्तम् ॥ ५५ ॥
 आहितविलासभङ्गीमाब्रह्मस्तम्बशिल्पकल्पनया ।
 आश्रितकाञ्चीमनुलामाद्यां विस्फूर्तिमाद्रिये विद्याम् ॥ ५६ ॥
 मूकोऽपि जटिलदुर्गतिशोकोऽपि स्मरति यः क्षणं भवतीम् ।
 एको भवति स जन्तुलोकोत्तरकीर्तिरेव कामाक्षि ॥ ५७ ॥
 पञ्चदशवर्णरूपं कंचन काञ्चीविहारघौरेयम् ।
 पञ्चशरीयं शंभोर्वञ्चनवैदग्ध्यमूलमवलम्बे ॥ ५८ ॥
 परिणतवर्ती चतुर्धा पदवीं सुधियां समेत्य सौषुम्णीम् ।
 पञ्चाशद्वर्णकल्पितपदशिल्पां तां नमामि कामाक्षीम् ॥ ५९ ॥
 आदिक्षन्मम गुरुराडादिक्षान्ताक्षरात्मिकां विद्याम् ।
 स्वादिष्टचापदण्डां नेदिष्ठामेव कामपीठगताम् ॥ ६० ॥
 तुष्यामि हर्षितस्मरशासनया काञ्चिपुरि कृतासनया ।
 स्वासनया सकलजगद्भासनया कलितशम्बरासनया ॥ ६१ ॥

१. 'असमशर' इति क-ख-ग-पाठः. २. 'पञ्चाशद्वर्ण' इति क-ख-ग-पाठः.
 ३. आदिक्षत् उपदिष्टवान्. ४. इक्षुधनुर्धारिणीम्.

प्रेमवती कम्पायां स्थैर्यवती यतिमनःसु भूमवती ।
 सामवती नित्यगिरा सोमवती शिरसि भाति हैमवती ॥ ६२ ॥
 कौतुकिना कम्पायां कौसुमचापेन कीलितेनान्तः ।
 कुलदैवतेन महता कुञ्जलमुद्रां धुनोतु नः प्रतिभा ॥ ६३ ॥
 केनापि मिलितदेहा यूना स्वाहासहायतिलकेन ।
 सहकारमूलदेशे संविद्रूपा कुटुम्बिनी रमते ॥ ६४ ॥
 कुसुमशरगर्वसंपत्कोषगृहं भाति काञ्चिमध्यगतम् ।
 स्थापितमस्मिन्कथमपि गोपितमन्तर्मया मनोरत्नम् ॥ ६५ ॥
 दग्धषडध्वारण्यं दरदलितकुसुम्भसंभृत्तारुण्यम् ।
 कलये नवतारुण्यं कम्पातटसीम्नि किमपि कारुण्यम् ॥ ६६ ॥
 अधिकाञ्चि वर्धमानानतुलां करवाणि पारणामक्ष्णोः ।
 आनन्दपाकभेदानरुणिमपरिणामगर्वपल्लवितान् ॥ ६७ ॥
 बाणसृणिपाशकार्मुकपाणिमसुं कमपि कामपीठगतम् ।
 एणधरकोणचूडं शोणिमपरिपाकभेदमाकलये ॥ ६८ ॥
 किं वा फलति ममान्यैर्विम्बाधरचुम्बिमन्दहासमुखी ।
 संबाधकरी तमसामम्बा जागर्ति मनसि कामाक्षी ॥ ६९ ॥
 मञ्चे सदाशिवमये परशिवमयललितपौष्पपर्यङ्के ।
 अधिचक्रमध्यमास्ते कामाक्षी नाम किमपि मम भाग्यम् ॥ ७० ॥
 ल. श्रोऽस्मि कामपीठीलासिकया घनकृपाभ्वुराशिकया ।
 श्रुतियुवतिकुन्तलीमणिमालिकया तुहिनशैलवालिकया ॥ ७१ ॥
 लीये पुरहरजाये माये तव तरुणपल्लवच्छाये ।
 चरणे चन्द्राभरणे काञ्चीशरणे नतार्तिसंहरणे ॥ ७२ ॥

मूर्तिमयि मुक्तिबीजे मूर्ध्नि स्तवकितचकोरसाम्राज्ये ।
 मोदितकम्पाकूले मुहुर्मुहुर्मनसि मुमुदिषास्माकम् ॥ ७३ ॥
 वेदमयीं नादमयीं बिन्दुमयीं परपदोद्यदिन्दुमयीम् ।
 मन्त्रमयीं तन्त्रमयीं प्रकृतिमयीं नौमि विश्वविकृतिमयीम् ॥ ७४ ॥
 पुरमथनपुण्यकोटी पुञ्जितकविलोकसूक्तिरसधाटी ।
 मनसि मम कामकोटी विहरतु करुणाविपाकपरिपाटी ॥ ७५ ॥
 कुटिलं चटुलं पृथुलं मृदुलं कचनयनजघनचरणेषु ।
 अवलोकितमवलम्बनमधिकम्पातटममेयमस्माभिः ॥ ७६ ॥
 प्रत्यङ्मुख्या दृष्ट्या प्रसाददीपाङ्कुरेण कामाक्ष्याः ।
 पश्यामि निस्तुलमहो पचेलिमं किमपि परशिवोल्लासम् ॥ ७७ ॥
 विद्ये विधातृविषये कात्यायनि कालि कामकोटि कले ।
 भारति भैरवि भद्रे शाकिनि शांभवि शिवे स्तुवे भवतीम् ॥ ७८ ॥
 मालिनि महेशचारिणि काञ्चीखेलिनि विपक्षकालिनि ते ।
 शूलिनि विद्रुमशालिनि सुरजनपालिनि कृपालिनि नमोऽस्तु ॥ ७९ ॥
 देशिक ईति किं शङ्के तत्तादृक्तव नु तरुणिमोन्मेषः ।
 कामाक्षि शूलपाणेः कामागमतैन्नयज्ञदीक्षायाम् ॥ ८० ॥
 वेतण्डकुम्भडम्बरवैतण्डिककुचभारतमध्याय ।
 कुङ्कुमरुचे नमस्यां शंकरनयनामृताय रचयामः ॥ ८१ ॥
 अधिकाञ्चितमणिकाञ्चनकाञ्चीमधिकाञ्चि काञ्चिदद्राक्षम् ।
 अवनतजनानुकम्पामनुकम्पाकूलमसदनुकूलाम् ॥ ८२ ॥

१. 'मुमुदुषा' इति क-ख-ग-पाठः. २. 'निस्तुललये' इति क-ख-ग-पाठः.
 ३. 'विपक्षहालिनि' इति क-ख-ग-पाठः. ४. 'इति नु किमेषः शङ्के' इति
 घ-पाठः. ५. 'तन्नयन्न' इति घ-पाठः. ६. 'कुङ्कुमरुचये' इति क-ख-घ-पाठः.

परिचितकम्पातीरं पर्वतराजन्यसुकृतसंनाहम् ।
 परगुरुकृपया वीक्षे परमशिवोत्सङ्गमङ्गलाभरणम् ॥ ८३ ॥
 दग्धमदनस्य शंभोः प्रथीयसीं ब्रह्मचर्यवैदग्धीम् ।
 तव देवि चतुरिमश्रीतरुणिमपाको न चक्षमे मातः ॥ ८४ ॥
 मदजलतमालपत्रा वसनितपत्रा करादृतखनित्रा ।
 विहरति पुलिन्दयोषा गुञ्जाभूषा फणीन्द्रकृतवेषा ॥ ८५ ॥
 अङ्गे शुकिनी गीते कौतुकिनी परिसरे च गायकिनी ।
 जयसि सविधेऽम्ब भैरवंमण्डलिनी श्रवसि शङ्खकुण्डलिनी ॥ ८६ ॥
 प्रेणतजनतापवर्गा कृतरणसर्गा ससिंहसंसर्गा ।
 कामाक्षि मुदितभर्गा हतरिपुवर्गा त्वमेव सा दुर्गा ॥ ८७ ॥
 श्रवणचलद्वेतण्डा समरोद्दण्डा धुतासुरशिखण्डा ।
 देवि कलिताम्रखण्डा धृतनरमुण्डा त्वमेव चामुण्डा ॥ ८८ ॥
 उर्वीधरेन्द्रकन्ये दर्वीभरितेन भक्तपूरेण ।
 गुर्वीमकिंचनार्तिं खर्वीकुरुषे त्वमेव कामाक्षि ॥ ८९ ॥
 तौडितरिपुपरिपीडनभयहरणनिपुणहलमुसल ।
 क्रोडपतिभीषणमुखी क्रीडसि जगति त्वमेव कामाक्षि ॥ ९० ॥
 स्मरमथनवरणलोला मन्मथहेलाविलासमणिशाला ।
 कनकरुचिचौर्यशीला त्वमम्ब बाला कराब्जधृतमाला ॥ ९१ ॥
 विमलपटी कैमलकुटी पुस्तकरुद्राक्षशस्तहस्तपुटी ।
 कामाक्षि पद्ममलाक्षी कलितविपञ्ची विभासि वैरञ्ची ॥ ९२ ॥

१. 'भैरवि' इति क-ख-ग-पाठः. २. प्रणतजनताया मोक्षरूपा. ३. 'धृता'
 इति क-ख-ग-पाठः. ४. सर्वेषु पुस्तकेष्वयमेव दुष्टः पाठोऽस्ति. ५. 'कम-
 लघुटी' इति घ-पाठः.

कुङ्कुमरुचिपिङ्गमसूक्ष्मद्विलमुण्डालिमण्डितं मातः ।
 जयति तव रूपभेदं जपपटपुस्तकवराभयाब्जकरम् ॥ ९३ ॥
 केनकमणिकलितभूषां कालायसकलहायमानकान्तिजालाम् ।
 कामाक्षि शीलये त्वां कपालशूलाभिरामकरकमलाम् ॥ ९४ ॥
 लोहितिमपुञ्जमध्ये मोहितभुवनं मुदा निरीक्षन्ते ।
 वदनं तव कुचयुगलं काञ्चीसीमां च केऽपि कामाक्षि ॥ ९५ ॥
 जैलचिह्नियुणितहुतवहदशदिनेशकलाश्विनेयदलैः ।
 नलिचैर्महेशि गच्छसि सर्वोत्तमं त्वं करन्ध्रधृतनलिनम् ॥ ९६ ॥
 सत्कृतदेशिकचरणा सवीजनिर्वीजयोगनिश्रेण्या ।
 अपवर्गसौधवलमीमारोहन्यम्ब केऽपि तव कृपया ॥ ९७ ॥
 अन्तरपि बाहेरपि त्वं जन्तुततेरन्तकान्तकृदहन्ते ।
 चिन्तितसंतानकला संततमपि संतनुष्व महिमानम् ॥ ९८ ॥
 जय जय जगदम्ब शिवे जय जय कामाक्षि जयजयाद्रिसुते ।
 जय जय महेशदयिते जय जय चिद्गगनकौमुदीधारे ॥ ९९ ॥
 आर्याशतकं भक्त्या पठतामार्याकटाक्षेण ।
 निःसरति वदनकमलाद्वाणी पीयूषधोरणी दिव्या ॥ १०० ॥
 इति श्रीमूककविसार्वभौमकृतौ पञ्चशत्यामार्याशतकं चतुर्थम् ।

स्तुतिशतकम् ।

पाण्डित्यं परमेश्वरि स्तुतिविधौ नैवाश्रयन्ते गिरां
 वैरञ्चान्यपि गुम्फनानि विगलद्गर्वाणि शर्वाणि ते ।

१. 'जपपट' इति घ-पाठः. २. सर्वेषु पुस्तकेष्वयमेव छन्दोभङ्गयुक्तः पाठः.
 ३. 'कुञ्जमध्ये' इति ग-पाठः. ४. 'किमपि' इति क-ख-ग-पाठः.
 ५. इयमार्यापि छन्दोभङ्गदूषितैव. ६. 'सर्वोत्तरं' इति घ-पाठः. ८. 'संता-
 नवता' इति घ-पाठः. ८. इयमार्या घ-पुस्तके नास्ति.

स्तोतुं त्वां परिफुल्लनीलनलिनश्यामाक्षि कामाक्षि मां
वाचालीकुरुते तथापि नितरां त्वत्पादसेवादरः ॥ १ ॥

तापिच्छस्तवकत्विवे तनुभृतां दारिद्र्यमुद्राद्विवे
संसाराख्यतमोमुषे पुररिपोर्वामाङ्गसीमाजुषे ।
कम्पातीरमुपेयुषे कवयतां जिह्वाकुटीं जग्मुषे
विश्वत्राणमुषे नमोऽस्तु सततं तस्मै परज्योतिषे ॥ २ ॥

ये संध्यारुणयन्ति शंकरजटाकान्तारचन्द्रार्भकं
सिन्दूरन्ति च ये पुरंदरवधूसीमन्तसीमान्तरे ।
पुण्यं ये परिपक्वयन्ति भैजतां काञ्चीपुरे माममी
पायासुः परमेश्वरप्रणयिनीपादोद्भवाः पांसवः ॥ ३ ॥

कामाडम्बरपूर्णया शशिरुचा कम्पसितानां त्विषा
कामारेरनुरागसिन्धुमधिकं कल्लोलितं तन्वती ।
कामाक्षीति समस्तसज्जननुता कल्याणदात्री नृणां
कारुण्याकुलमानसा भगवती कम्पातटे जृम्भते ॥ ४ ॥

कामाक्षीणपराक्रमप्रकटनं संभावयन्ती दृशा
श्यामा क्षीरसहोदरस्मितरुचिप्रक्षालिताशान्तरा ।
वामाक्षीजनमौलिभूषणमणिर्वाचां परा देवता
कामाक्षीति विभाति कापि करुणा कम्पातटिन्यास्तटे ॥ ५ ॥

श्यामा काचन चन्द्रिकात्र भुवने पुण्यात्मनामानने
सीमाशून्यकवित्ववर्षजननी या कापि कादम्बिनी ।
मारारातिमनोविमोहनविधौ काचित्तमःकन्दली
कामाक्ष्याः करुणाकटाक्षलहरी कामाय मे कल्पताम् ॥ ६ ॥

प्रौढध्वान्तंकदम्बके कुमुदिनीपुण्याङ्कुरं दर्शय-
 ःक्ष्योत्सासंगमनेऽपि कोकमिथुनं मिश्रं समुद्भावयन् ।
 कालिन्दीलहरीदृशां प्रकटयन्कम्रां नभस्यद्भुतां
 कश्चिन्नेत्रमहोत्सवो विजयते काञ्चीपुरे शूलिनः ॥ ७ ॥
 तत्राभूततमालनीलसुषमैस्तारुण्यलीलागृहै-
 स्तारानाथकिंशोरलान्छितकचैस्ताम्रारविन्देक्षणैः ।
 मातः संश्रयतां मनो मनसिजप्रागरभ्यनाडिंघमैः
 कम्पातीरत्ररैर्धनस्तनभरैः पुण्याङ्कुरैः शांकरैः ॥ ८ ॥
 नित्यं निश्चलतामुपेत्य मरुतां रक्षाविधिं पुष्पती
 तीजःसंचयपाटवेन किरणानुष्णद्युतेर्मुष्णती ।
 काञ्चीदेशगतापि दीप्तिजननी विश्वान्तरे जृम्भते
 काचिच्चित्रमिह स्मृतापि मनसो निर्वापिका दीपिका ॥ ९ ॥
 कान्तैः केशरुचां चयैर्भ्रमरितं मन्दस्मितैः पुष्पितं
 कान्त्या पल्लवितं पदाम्बुरुहयोर्नेत्रत्विषा पन्नितम् ।
 कम्पातीरवनान्तरं विदधती कल्याणजन्मस्थली
 काञ्चीमध्यमहामणिर्विजयते काचित्कृपाकन्दली ॥ १० ॥
 राकाचन्द्रसमानकान्तिवदना नाकाधिराजस्तुता
 मूकानामपि कुर्वती सुरधुनीनीकाशवाग्वैभवम् ।
 श्रीकाञ्चीनगरीविहाररसिका शोकापहञ्ची सता-
 मेका पुण्यपरम्परा पशुपतेराकारिणी राजते ॥ ११ ॥
 जाता शीतलशैलतः सुकृतिनां दृश्या परं देहिनां
 लोकानां क्षणमात्रसंस्मरणतः संतापविच्छेदिनी ।

आश्चर्यं बहुखेलनं वितनुते नैश्वल्यमाविभ्रती

कम्पायास्तटसीम्नि कापि तटिनी कारुण्यपाथोमयी ॥ १२ ॥

ऐक्यं येन विरच्यते हरतनौ दम्भावपुंभावके

रेखा यत्कचसीम्नि शेखरदशां नैशाकरी गाहते ।

औन्नत्यं मुहुरेति येन स महान्मेनासखः सानुमा-

न्कम्पातीरविहारिणा सशरणास्तेनैव धाम्ना वयम् ॥ १३ ॥

अक्ष्णोश्च स्तनयोः श्रिया श्रवणयोर्बाहोश्च मूलं स्पृश-

न्नृत्तंसेन मुखेन च प्रतिदिनं द्रुष्टव्योऽयोजन्मने ।

माधुर्येण गिरां गतेन मृदुना हंसाङ्गनां ह्रेपय-

न्काञ्चीसीम्नि चकास्ति कोऽपि कवितासंतानवीजाङ्कुरः ॥ १४ ॥

खण्डं चान्द्रमसं वतंसमनिशं काञ्चीपुरे खेलनं

कालायश्छवितस्करिं तनुरुचिं कर्णेजपे लोचने ।

तारुण्योष्मनखंपचस्तनभरं जङ्घास्पृशं कुन्तलं

भाग्यं देशिकसंचितं मम कदा संपादयेदम्बिके ॥ १५ ॥

तन्वानं जनकेलिसौधसरणिं नैसर्गिकीणां गिरां

केदारं कविमल्लसूक्तिलहरीसस्यश्रियां शाश्वतम् ।

अंहोवञ्चनचुञ्च किंचन भजे काञ्चीपुरीमण्डनं

पैर्यायच्छवि पाकशासनमणेः पौष्पेषवं पौरुषम् ॥ १६ ॥

आलोके मुखपङ्कजे च दधती सौधाकरीं चातुरीं

चूडालंक्रियमाणपङ्कजवनीवैरागमप्रक्रिया ।

मुग्धस्मेरमुखो धनस्तनतटी मूर्च्छालमध्याञ्चि वा

काञ्चीसीमनि कामिनी विजयते काचिज्जगन्मोहिनी ॥ १७ ॥

१. हिमालयः. २. 'मूलस्पृशो' इति सर्वपुस्तकपाठः. ३. 'स्तनतटं' इति क-ख-ग-पाठः. ४. इन्द्रनीलप्रभमिति भावः.

यसिन्नम्भ भवत्कटाक्षरजनी मन्देऽपि मन्दसित-

ज्योत्स्नासंस्त्रपिता भवत्यभिमुखी तं प्रत्यहो देहिनेम् ।

द्वाक्षामाक्षिकमाधुरीमदभरव्रीडाकरी वैखरैरी

कामाक्षि स्वयमातनोत्यभिष्टितिं वामेक्षणेव क्षणात् ॥ १८ ॥

कालिन्दीजलकान्तयः सितरुचिस्वर्वाहिनीपाथसि

प्रौढध्वान्तरुचः स्फुटाधरमहालौहित्यसंध्योदये ।

माणिक्योपलकुण्डलांशुशिखिनि व्यामिश्रधूमश्रियः

कल्याणैकभुवः कटाक्षसुषमाः कामाक्षि राजन्ति ते ॥ १९ ॥

कलकलरणत्काञ्ची काञ्चीविभूषणमालिका

कचभरलसच्चन्द्रा चन्द्रावतंससधर्मिणी ।

कविकुलगिरः श्रावं श्रावं मिलत्पुलकाङ्कुरा

विरचितशिरःकम्पा कम्पातटे परिशोभते ॥ २० ॥

सरसवचसां वीची नीचीभवन्मधुमाधुरी

भरितभुवना कीर्तिर्भूर्तिर्मनोभवजित्वरी ।

जननि मनसो योग्यं भोग्यं नृणां तव जायते

कथमिव विना काञ्चीभूषे कटाक्षतरङ्गितम् ॥ २१ ॥

अमरितसरित्पूरे नीलोत्पलप्रभया भया-

नतजनतमःखण्डी तुण्डीरसीम्नि विजृम्भते ।

अचलतपसामेकः पाकः प्रसूनशरासन-

प्रतिभटमनोहारी नारीकुलैकशिखामणिः ॥ २२ ॥

मधुरवचसो मन्दस्मेरा मतङ्गजगामिन-

स्तरुणिमजुषस्तापिच्छाभास्तमःपरिपन्थिनः ।

कुचभरनताः कुर्युर्भद्रं कुरङ्गविलोचनाः

कलितकरुणाः काञ्चीभाजः कपालिमहोत्सवाः ॥ २३ ॥

कमलसुषमाकक्षारोहे विचक्षणवीक्षणाः

कुमुदसुकृतक्रीडाचूडालकुन्तलवन्धुराः ।

रुचिररुचिभिस्तापिच्छश्रीप्रपञ्चनचुञ्चवः

पुरविजयिनः कम्पातीरे स्फुरन्ति मनोरथाः ॥ २४ ॥

कलितरतयः काञ्चीलीलाविधौ कविमण्डली-

वचनलहरीवासन्तीनां वसन्तविभूतयः ।

कुशलविधये भूयासुर्मे कुरङ्गविलोचनाः

कुसुमविशिखारातेरक्षणां कुतूहलविभ्रमाः ॥ २५ ॥

कवलिततमःखण्डास्तुण्डीरमण्डलमण्डनाः

सरसिजवनीसंतानानामरुंतुदशेखराः ।

नयनसरणेर्नेदीयांसः कदा नु भवन्ति मे

तरुणजलदश्यामाः शंभोस्तपःफलविभ्रमाः ॥ २६ ॥

अचरमभिषुं दीनं मीनध्वजस्य मुखश्रिया

सरसिजभुवो यानं ग्लानं गतेन च मञ्जुना ।

त्रिदैशसदसामन्नं स्विन्नं गिरा च वितन्वती

तिलकयति सा कम्पातीरं त्रिलोचनसुन्दरी ॥ २७ ॥

जननि भुवने चङ्क्रम्येऽहं कियन्तमनेहसं

कुपुरुषकरअष्टैर्दुष्टैर्धनैरुदरंभरिः ।

तरुणकरुणे तन्द्राशून्ये तरङ्गय लोचने

नमति मयि ते किञ्चित्काञ्चीपुरीमणिदीपिके ॥ २८ ॥

१. मीनध्वजस्य प्रथमं बाणमरविन्दरूपं मुखश्रिया दीनं वितन्वतीत्यन्वयः..

२. हंसम्. ३. पीयूषम्.

मुनिजनमनःपेटीरत्नं स्फुरत्करुणानदी-

विहरणकलगेहं काञ्चीपुरीमणिभूषणम् ।

जगति महतो मोहव्याधेर्नृणां परमौषधं

पुरहरदृशां साफल्यं मे पुरः परिजृम्भताम् ॥ २९ ॥

मुनिजनमनोधात्रे धात्रे वचोमयजाह्नवी-

हिमगिरितटप्राग्भारायाक्षराय परात्मने ।

विहरणजुषे काञ्चीदेशे महेश्वरलोचन-

त्रितयसरसक्रीडासौधाङ्गणाय नमोनमः ॥ ३० ॥

मरकतरुचां प्रत्यादेशं महेश्वरचक्षुषा-

ममृतलहरीपूरं पारं भवाख्यपयोनिधेः ।

सुचरितफलं काञ्चीभाजो जनस्य पचेलिमं

हिमशिखरिणो वंशस्यैकं वतंसमुपास्महे ॥ ३१ ॥

प्रणमनदिनारम्भे कम्पानदीसखि तावके

सरसकंवितोन्मेषः पूषा सतां समुदञ्चितः ।

प्रतिभटमहाप्रौढप्रोद्यत्कवित्वकुमुद्वतीं

नयति तरसा निद्रामुद्रां नगेश्वरकन्यके ॥ ३२ ॥

शमितजङ्गिमारम्भा कम्पातटीनिकटेचरी

निहतदुरितस्तोमा सोमार्धमुद्रितकुन्तला ।

फलितसुमनोवाञ्छा पाञ्चायुधी परदेवता

सफलयतु मे नेत्रे गोत्रेश्वरप्रियनन्दिनी ॥ ३३ ॥

१. 'प्राग्भागाय' इति क-ख-ग-पाठः. २. 'अचिराय' इति घ-प
३. 'समुदञ्चति' इति ख-ग-पाठः. ४. 'तन्द्रामुद्रां' इति घ-पाठः. ५.
न्तली' इति ख-घ-पाठः. ६. हिमालयसुता.

मम तु धिषणा पीड्या जाड्यातिरेक कथं त्वया

कुमुदसुपमामैत्रीपात्रीवतंसितकुन्तलाम् ।

जगति शमितस्तम्भां कम्पानदीनिलयामसौ

श्रयति हि गलत्तन्द्रा चन्द्रावतंससधर्मिणी ॥ ३४ ॥

परिमलपरीपाकोद्रेकं पयोमुचि काञ्चने

शिखरिणि पुनर्द्वैधीभावं शशिन्यरुणातपम् ।

अपि च जनयन्कम्बोर्लक्ष्मीमनम्बुनि कोऽप्यसौ

कुसुमघनुषः काञ्चीदेशे चकास्ति पराक्रमः ॥ ३५ ॥

पुरदमयितुर्वामोत्सङ्गस्थलेन रसज्ञया

सरसकविताभाजां काञ्चीपुरोदरसीमया ।

तटपरिसरैर्नीहाराद्रेर्वचोभिरकृत्रिमैः

किमिव न तुलामसञ्चेतो महेश्वरि गाहते ॥ ३६ ॥

नयनयुगलीमास्माकीनां कदा नु फलेग्रहिं

विदधति गतौ व्याकुर्वाणा गजेन्द्रचमत्क्रियाम् ।

मरकतरुचो देहे माहेश्वराः स्तननम्रिताः

सुकृतविभवाः प्राञ्चः काञ्चीवतंसधुरंधराः ॥ ३७ ॥

मनसिजयशःपारम्पर्यं मरन्दझरीसुवां

कविकुलगिरां कन्दं कम्पानदीतटमण्डनम् ।

मधुरललितं मत्कं चक्षुर्मनीषिमनोहरं

पुरविजयिनः सर्वस्वं तत्पुरस्क्रुरुते कदा ॥ ३८ ॥

शिथिलिततमोलीलां नीलारविन्दविलोचनां

दहनविलसत्फालां श्रीकामकोटिमुपासहे ।

करधृतलसच्छूलां कामारिचित्तमनोहरां
 मनसिजकृपालोलां लोलालकामलिकेक्षणाम् ॥ ३९ ॥
 कलालीलाशाला कविकुलवचःकैरववनी-
 शरज्ज्योत्स्नाधारा शशधरशिशुश्चाध्यमुकुटी ।
 पुनीते नः कम्पापुलिनतटसौहार्दतरला
 कदा चक्षुर्मार्गं केनकगिरिधानुष्कमहिषी ॥ ४० ॥
 नमः स्तान्नभ्रेभ्यः स्तनगरिमगर्वेण गुरुणा
 दधानेभ्यश्चूडाभरणममृतस्यन्दशिशिरम् ।
 सदा वास्तव्येभ्यः सविधभुवि कम्पाख्यसरितो
 यशोव्यापारेभ्यः सुकृतविभवेभ्यः पैशुपतेः ॥ ४१ ॥
 असूयन्ती काचिन्मरकतरुचो नाकिमुकुटी-
 कदम्बं चुम्बन्ती चरणनखचन्द्रांशुपटलैः ।
 तमोमुद्रां विद्रावयतु मम कञ्चीनिलयना
 हरोत्सङ्गश्रीमन्मणिगृहमहादीपकलिका ॥ ४२ ॥
 अनाद्यन्ता काचित्सुजननयनानन्दजननी
 निरुन्धाना कान्तिं निजरुचिविलासैर्जलमुचाम् ।
 स्मरारेस्तारख्यं मनसि जनयन्ती स्वयमहो
 गलत्कम्पा शम्पा परिलसति कम्पापरिसरे ॥ ४३ ॥
 सुधाडिण्डीरश्रीः स्मितरुचिषु तुण्डीरविषयं
 पारिष्कुर्वाणासौ परिहसितनीलोत्पलरुचिः ।
 स्तनाभ्यामानम्रा स्तवकयतु मे काङ्क्षिततरुं
 दशमैशानीनां सुकृतफलपाण्डित्यगरिमा ॥ ४४ ॥

१. 'कालरि' इति क-ख-ग-पाठः. २. कनकगिरिणा मेरुणा धानुष्को
 धनुष्मान् शिवः तस्य महिषी. ३. 'रतिपतेः' इति घ-पाठः.

कृपाधाराद्रोणी कृपणधिषणानां प्रणमतां

निहन्त्री संतापं निगममुकुटोत्तंसकलिका ।

परा काञ्चीलीलपरिचयवती पर्वतसुता

गिरां नीवी देवी गिरिशपरतन्त्रा विजयते ॥ ४५ ॥

कवित्वश्रीकन्दा सुकृतपरिपाटी हिमगिरे-

र्विधात्री विश्वेषां विषमशरवीरध्वजपटी ।

सखी कम्पानद्याः पदहसितपाथोजयुगली

पुराणी पायान्नः पुरमथनसाम्राज्यपदवी ॥ ४६ ॥

दैरिद्राणा मध्ये दरदलिततापिच्छसुषमाः

स्तनाभोगक्लान्तास्तरुणहरिणाङ्गाङ्कितकचाः ।

हराधीना नानाविबुधमुकुटीचुम्बितपदाः

कदा कम्पातीरे कथय विहरामो गिरिसुते ॥ ४७ ॥

वरीवर्तु स्वेमा त्वयि मम गिरां देवि मनसो

नरीनर्तु प्रौढा वदनकमले वाक्यलहरी ।

चरीचर्तु प्रज्ञाजननि जडिमा नः पॅरजने

सरीसर्तु स्वैरं जननि मयि कामाक्षि करुणा ॥ ४८ ॥

क्षणं ते कामाक्षि अमरसुषमाशिक्षणगुरुः

कटाक्षव्याक्षेपो मम भवतु मोक्षाय विपदाम् ।

नरीनर्तु स्वैरं वचनलहरी निर्जरपुरी-

सरिद्वीचीनीचीकरणपदुरास्ये मम सदा ॥ ४९ ॥

पुरस्तान्मे भूयः प्रशमनपरः स्तान्मम रुजां

प्रचारस्ते कम्पातटविहृतिसंपादिनि दृशोः ।

इमां याच्यामूरीकुरु सपदि दूरीकुरु तमः-

परीपाकं मैत्तं सपदि बुधलोकं च नय माम् ॥ ५० ॥

उदञ्चन्ती काञ्चीनगरनिलये त्वत्करुणया

समृद्धा वाग्धाटी परिहसितमाध्वी कवयताम् ।

उपादत्ते मारप्रतिभटजटाजूटमुकुटी-

कुटीरोल्लासिन्याः शतमखतटिन्या जयपटीम् ॥ ५१ ॥

श्रियं विद्यां दद्याज्जननि नमतां कीर्तिममितां

सुपुत्रं प्रादत्ते तव जननि कामाक्षि करुणा ।

त्रिलोक्यामाधिक्यं त्रिपुरपरिपन्थिप्रणयिनि

प्रणामस्त्वत्पादे शमितदुरिते किं न कुरुते ॥ ५२ ॥

मनःस्तम्भं स्तम्भं गमयदुपकम्पं प्रणमतां

सदा लोलं नीलं चिकुरजितरोलम्बनिकरम् ।

गिरां दूरं स्मेरं धृतशशिकिशोरं पशुपते-

ईशां भोग्यं योग्यं तुहिनगिरिभाग्यं विजयते ॥ ५३ ॥

घनश्यामान्कामान्तकमहिषि कामाक्षि मधुरा-

न्द्दशां पातानेतानमृतजलशीताननुपमान् ।

भवोत्पाते भीते मयि वितर नाथे दृढभव-

न्मनःशोके मूके हिमगिरिपताके करुणया ॥ ५४ ॥

नतानां मन्दानां भवनिगडबन्धाकुलधियां

सैदान्ध्यं रुन्धानामभिलषितसंतानलतिकाम् ।

चरन्तीं कम्पायास्तटभुवि सवित्रीं त्रिजगतां

सरामस्तां नित्यं सरमश्नजीवातुकलिकाम् ॥ ५५ ॥

परा विद्या हृद्याश्रितमदनविद्या मरकत-

प्रभानीला लीलापरवशितशूलायुधमनाः ।

तमःपूरं दूरं चरणनतपौरंदरपुरी-

मृगाक्षी कामाक्षी कमलतरलाक्षी नयतु मे ॥ ५६ ॥

अहंताख्या मत्कं कवल्यति-हा हन्त हरिणी

हठात्संविद्रूपं हरमहिषि सस्याङ्कुरमसौ !

कटाक्षन्याक्षेपप्रकटहरिपाषाणपटलै-

रिभामुच्चैरुच्चाटय झटिति कामाक्षि कृपया ॥ ५७ ॥

बुधे वा मूके वा तव पतति यस्मिन्क्षणमसौ

कटाक्षः कामाक्षि प्रकटजडिमक्षोर्देपटिमा ।

कथंकारं नास्मै करमुकुलचूडालमुकुटा

नमोवैकं ब्रूयुर्नमुचिपरिपन्थिप्रभृतयः ॥ ५८ ॥

प्रतीचीं पश्यामः प्रकटरुचिनीवारकैणिश-

प्रभासध्रीचीनां प्रदलितषडाधारकमलाम् ।

चरन्तीं सौषुम्णे पथि परपदेन्दुप्रविगल-

त्सुधाद्रां कामाक्षीं परिणतपरज्योतिरुदयाम् ॥ ५९ ॥

जम्भारातिप्रभृतिमुकुटीः पादयोः पीठयन्ती

गुम्फान्वाचां कविजनकृतान्स्वैरमारामयन्ती ।

शम्पालक्ष्मीं मणिगणरुचापाटलैः प्रापयन्ती

कम्पातीरे कविपरिषदां जृम्भते भाग्यसीमा ॥ ६० ॥

चन्द्रापीडां चतुरवदनां चञ्चलापाङ्गलीलां

कुन्दस्मेरां कुचभरनतां कुन्तलोद्धूतभृङ्गाम् ।

१. कमलो हरिणविशेषः. २. 'क्षोम' इति क-ख-ग-पाठः. ३. इन्द्राद्याः
कथं न नमस्कुर्युः. ४. 'नीयमरकमणि' इति घ-पाठः.

मारारतेर्मदनशिखिनं मांसलं दीपयन्तीं
 कामाक्षीं तां कविकुलगिरां कल्पवल्लीमुपासे ॥ ६१ ॥
 कालाम्भोदप्रकरसुषमां कान्तिभिस्तर्जयन्ती
 कल्याणानामुदयसरणिः कल्पवल्ली कवीनाम् ।
 कंदर्पारेः प्रियसहचरी कल्मषाणां निहन्त्री
 काञ्चीदेशं तिलकयति सा कापि कारुण्यसीमा ॥ ६२ ॥
 ऊरीकुर्वन्नुरसिजतटे चातुरीं भूधराणां
 पाथोजानां नयनयुगले पारिपन्थ्यं वितन्वन् ।
 कम्पातीरे विहरति रुचा मोघयन्मेघशैलीं
 कोकद्वेषं शिरसि कलयन्कोऽपि विद्याविशेषः ॥ ६३ ॥
 काञ्चीलीलापरिचयवती कापि तापिच्छलक्ष्मी-
 र्जाड्यारण्ये हुतवहशिखा जन्मभूमिः कृपायाः ।
 माकन्दश्रीर्मधुरकविताचातुरीकोकिलानां
 मार्गे भूयान्मम नयनयोर्मान्मथी कापि विद्या ॥ ६४ ॥
 सेतुर्मातर्मरकतमयो भक्तिभाजां भवाब्धौ
 लीलालोला कुवलयमयी मान्मथी वैजयन्ती ।
 काञ्चीमूषा पशुपतिदृशां कापि कालाञ्जनाली
 मत्कं दुःखं शिथिलयतु ते मञ्जुलापाङ्गमाला ॥ ६५ ॥
 व्यावृण्वानाः कुवलयदलप्रक्रियावैरमुद्रां
 व्याकुर्वाणा मनसिजमहाराजसाम्राज्यलक्ष्मीम् ।
 काञ्चीलीलाविहृतिरसिके काङ्क्षितं नः क्रियासु-
 र्वन्धच्छेदे तव नियमिनां बद्धदीक्षाः कटाक्षाः ॥ ६६ ॥

कालाम्भोदे शशिरुचि दलं कैतकं दर्शयन्ती

मध्येसौदामनि मधुलिहां मालिकां राजयन्ती ।

हंसारावं विकचकमले मञ्जुमुल्लासयन्ती

कम्पातीरे विलसति नवा कापि कारुण्यलक्ष्मीः ॥ ६७ ॥

चित्रं चित्रं निजमृदुतया भर्त्सयन्पल्लवालीं

पुंसां कामान्भुवि च नियतं पूरयन्पुण्यभाजाम् ।

जातः शैलान्न तु जलनिधेः स्वैरसंचारशीली

काञ्चीभूषा कलयतु शिवं कोऽपि चिन्तामणिर्मे ॥ ६८ ॥

ताम्राम्भोजं जलदनिकटे तत्र बन्धूकपुष्पं

तस्मिन्मल्लीकुसुमसुषमां तत्र वीणानिनादम् ।

व्यावृण्वाना सुकृतलहरी कापि काञ्चीनगर्या-

मैशानी सा कलयतितरामैन्द्रजालं विलासम् ॥ ६९ ॥

आहारांशं त्रिदशसदसामाश्रये चातकाना-

माकाशोपर्यपि च कलयन्नालयं तुङ्गमेषाम् ।

कम्पातीरे विहरतितरां कामधेनुः कवीनां

मन्दस्मेरो मदननिगमप्रक्रियासंप्रदायः ॥ ७० ॥

आर्द्राभूतैरविरलकूपैरात्तलीलाविलासै-

रास्थापूर्णैरधिकचपलैरञ्चिताम्भोजशिल्पैः ।

कान्तैर्लक्ष्मीललितभवनैः कान्तिकैवल्यसारैः

काश्मल्यं नः कवलयतु सा कामकोटी कटाक्षैः ॥ ७१ ॥

१. चन्द्रकला. २. चातकानामाश्रये मेघे, अर्थात्केशपाशे. ३. आकाश-
शब्देन मध्यभागो लक्ष्यते. तदुपरि एषां त्रिदशानां तुङ्गमालयं मेरुम्, अर्थात्स-
नद्वन्द्वम्.

आधुन्वन्त्यै तरलनयनैराङ्गजीं वैजयन्ती-

मानन्दिन्यै निजपदजुषामात्तकाञ्चीपुरायै ।

आस्माकीनं हृदयमखिलैरागमानां प्रपञ्चै-

राराध्यायै स्पृहयतितरामादिमायै जनन्यै ॥ ७२ ॥

दूरं वाचां त्रिदशसदसां दुःखसिन्धोस्तरित्रं

मोहक्ष्वेडक्षितिरुहवने तीक्ष्णधारं कुठारम् ।

कम्पातीरे प्रणयिकविभिर्वर्णितोद्यच्चरित्रं

शान्त्यै सेवे सकलविपदां शांकरं तत्कलत्रम् ॥ ७३ ॥

खण्डीकृत्य प्रकृतिकुटिलं कल्मषं प्रातिभश्री-

शुण्डीरत्वं निजपदजुषां शून्यतन्द्रं दिशन्ती ।

तुण्डीराख्ये महति विषये स्वर्णवृष्टिप्रदात्री

चण्डीदेवी कलयति रतिं चन्द्रचूडालचूली ॥ ७४ ॥

येन ख्यातो भवति स गृही पूरुषो मेरुधन्वा

यद्वृक्कोणे मदननिगमप्राभवं बोभवीति ।

यत्प्रीत्यैव त्रिजगदधिपो जृम्भते किंपचानः

कम्पातीरे स जयति महान्कश्चिदोजोविशेषः ॥ ७५ ॥

धन्या धन्या गतिरिह गिरां देवि कामाक्षि कामं

निन्द्यां भिन्द्यात्सपदि जडतां कल्मषादुन्मिषन्तीम् ।

साध्वी माध्वीरसमधुरताभञ्जनी मञ्जुरीति-

वर्णीवेणी शटिति वृणुतात्स्वर्धुनीस्पर्धिनी माम् ॥ ७६ ॥

यस्या वाटी हृदयकमलं कौसुमी योगभाजां

यस्याः पीठी सततशिशिरा शीकरैर्माकरन्दैः ।

यस्याः पेटी श्रुतिपरिचलन्मौलिरत्नस्य काञ्ची

सा मे सोमाभरणमहिषी साधयेत्काङ्क्षितानि ॥ ७७ ॥

एका माता सकलजगतामीयुषी ध्यानमुद्रा-

मेकाभ्राधीश्वरचरणयोरेकताना समिन्धे ।

ताटङ्कोद्यन्मणिगणरुचाताम्रकर्णप्रदेशा

तारुण्यश्रीस्तवकितरुचा तापसी कापि जाला ॥ ७८ ॥

दन्तादन्तिप्रकटनकरी दन्तिभिर्मन्दयानै-

र्मन्दाराणां मदपरिणतिं मश्नती मन्दहासैः ।

अङ्कुराभ्यां मनसिजतरोरङ्कितोराः कुचाभ्या-

मन्तःकाञ्चि स्फुरति जगतामादिमा कापि माता ॥ ७९ ॥

त्रियम्बककुटुम्बिनीं त्रिपुरसुन्दरीमिन्दिरां

पुलिन्दपतिसुन्दरीं त्रिपुरभैरवीं भारतीम् ।

मतङ्गकुलनायिकां भहिषमर्दिनीं मातृकां

भणन्ति विबुधोत्तमा विहृतिमेव कामाक्षि ते ॥ ८० ॥

महामुनिमनोनदी महितरम्यकम्पातटी-

कुटीरकविहारिणी कुटिलबोधसंहारिणी ।

सदा भवतु कामिनी सकलदेहिनां स्वामिनी

कृपातिशयकिंकरि मम विभूतये शांकरी ॥ ८१ ॥

जैढाः प्रकृतिनिर्धना जनविलोचनारुतुदा

नरा जननि वीक्षणं क्षणमवाप्य कामाक्षि ते ।

वचस्सु मधुमाधुरीं प्रकटयन्ति पौरंदरी-

विभूतिषु विडम्बनां वपुषि भान्मथीं प्रक्रियाम् ॥ ८२ ॥

१. 'श्रुतिचरदुरोमौलि' इति क-ख-पाठः. २. 'मनसिजरिपोः' इति क-ग-
घ-पाठः. ३. 'जनाः' इति घ-पाठः. ४. 'मन्मथप्रक्रियाम्' इति क-ख-पाठः.
पंच० ६

वनस्तनतटस्फुटस्फुरितकञ्जुलीः चञ्चली-

कृतत्रिपुरशासना सुजमशीलितोपासना ।

दृशोः सरणिमश्रुते मम कदा नु काञ्चीपुरे

परा परमयोगिनां ममसि चित्कला पुष्कला ॥ ८३ ॥

कवीन्द्रहृदयेचरी परिगृहीतकाञ्चीपुरी

निरुढकरुणाझरीं निखिललोकरक्षाकरी ।

मनःपथदवीयसी मदनशासमप्रेयसी

महागुणगरीयसी मम दृशोऽस्तु नेदीयसी ॥ ८४ ॥

धमेन न स्मामहे खलजनान्न सेवामहे

न चापलमयामहे भवभयान्न दूयामहे ।

स्थिरां तनुमहे तरां मनसि किं च काञ्चीरत-

स्मरान्तककुटुम्बिनीचरणपल्लवोपासनाम् ॥ ८५ ॥

सुराः परिजना वपुर्मनसिजाय वैरायते

त्रिविष्टपनितम्बिनीकुचतटी च केलीगिरिः ।

गिरः सुरभयो वयस्तरुणिमा दरिद्रस्य वा

कटाक्षसरणौ क्षणं निपतितस्य कामाक्षि ते ॥ ८६ ॥

पवित्रय जगन्नयीविबुधबोधजीवातुभिः

पुरत्रयनिर्मदिनः पुलककञ्जुलीदायिभिः ।

भवंक्षयविचक्षणैर्व्यसनमोक्षणैर्वीक्षणै-

निरीक्षरशिरोमणिं करुणयैव कामाक्षि माम् ॥ ८७ ॥

कदा कलितखेलनाः करुणयैव काञ्चीपुरे

कलायमुकुलत्विषः शुभकदम्बपूर्वाङ्कुराः ।

पयोधरभरालसाः कविजनेषु ते कन्धुराः

पचेलिमकृपारसाः परिपतन्ति मार्गे दृशोः ॥ ८८ ॥

अशोध्यमचलोद्भवं हृदयनन्दनं देहिना-

मनर्घमधिकाञ्चि तत्किमपि रत्नमुदयोतते ॥

अनेन समलंकृता जयति शंकराङ्गस्थली

कदास्य मम मानसं व्रजति पेटिकाविभ्रमम् ॥ ८९ ॥

परामृतझराप्लुता जगति नित्यमन्तश्चरी.

नृणामपि बहिश्चरी परमसंविदेकात्मिका ।

महद्विरपरोक्षिता सततमेव काञ्चीपुरे

ममान्वहमहंमतिर्मनसि भातु माहेश्वरी ॥ ९० ॥

त्वमेव सति चण्डिका त्वमिह देवि चाञ्चुण्डिका

त्वमेव परमातृका त्वमपि योगिनीरूपिणी ।

त्वमेव किल शांभवी त्वमपि कामकोटी जया

त्वमेव विजया त्वयि त्रिजगदम्ब किं ब्रूमहे ॥ ९१ ॥

परे जननि पार्वेति प्रणतपालिनि प्रातिम-

प्रदात्रि परमेश्वरि त्रिजगद्भाषिते शाश्वति ।

त्रियम्बककुटुम्बिनि त्रिपदसङ्गिनि त्रीक्षणे

त्रिशक्तिमयि वीक्षणं मयि निधेहि कामाक्षि त्वे ॥ ९२ ॥

मनोमधुकरोत्सवं विदधती मनीषाजुषां

स्वयंप्रभववैखरीविपिनवेदिकालम्बिनी ।

१. कलायो धान्यविशेषः. तत्पुष्पं नीलवर्णं भवति. 'कलापिमुकुलत्विषः शुभ-
कदम्बपूर्वाङ्कुराः' इति घ-पाठः. २. वेदारण्यविहारिणी.

अहो शिशिरिता कृपामधुरसेन कम्पातटे
 चराचरविधायिनी चरति कापि चिन्मञ्जरी ॥ ९३ ॥
 कलावति कलाभृतो मुकुटसीम्नि लीलावति
 स्पृहावति महेश्वरे भुवनमोहने भास्वति ।
 प्रभावति रमे सदा महितरूपशोभावति
 त्वरावति परे सतां गुरुकृपाम्बुधारावति ॥ ९४ ॥
 त्वयैव जगदम्बया भुवनमण्डली सूयते
 त्वयैव करुणार्द्रया तदपि रक्षणं नीयते ।
 त्वयैव खरकोपया नयनपावके ह्ययते
 त्वयैव किल नित्यया जगति संततं स्थायते ॥ ९५ ॥
 चराचरजगन्मयीं सकलहृन्मयीं चिन्मयीं
 गुणत्रयमयीं जगत्रयमयीं त्रिधामामयीम् ।
 परापरमयीं सदा दशदिशां निशाहर्मयीं
 परां सततसन्मयीं परमचिन्मयीं शीलये ॥ ९६ ॥
 जय जगदम्बिके हरकुटुम्बिनि नेत्ररुचा
 जितशरदम्बुजे घनविडम्बिनि केशरुचा ।
 परमवलम्बनं कुरु सदा पररूपधरे
 मम गतसंविदो जडिमडम्बरताण्डविनः ॥ ९७ ॥
 भुवनजननि भूषाभूतचन्द्रे नमस्ते
 कलुषशमनि कम्पातीरगेहे नमस्ते ।
 निखिलनिगमवेद्ये नित्यरूपे नमस्ते
 परशिवमयि पाशच्छेदहस्ते नमस्ते ॥ ९८ ॥

मनोविपिनधाविनं सततमेव काञ्चीपुरे
 विहाररसिका परा परमसंविदुर्वारुहे ।
 कटाक्षनिगडैर्दृढं हृदयदुष्टदन्तावलं
 चिरं नयतु मामकं त्रिपुरवैरिणीमन्तिनी ॥ ९९ ॥
 कणत्काञ्ची काञ्चीपुरमणिविपञ्चीलयझरी-
 शिरःकम्पा कम्पावसतिरनुकम्पाजलनिधिः ।
 घनश्यामा श्यामा कठिनकुचसीमा मनसि मे
 मृगाक्षी कामाक्षी हरनटनसाक्षी विहरताम् ॥ १०० ॥
 इमं परवरप्रदं प्रकृतिपेशलं पावनं
 परापरचिदाकृतिप्रकटनप्रदीपायितम् ।
 स्तवं पठति नित्यदा मनसि भावयन्नम्बिकां
 जपैरलमलं मखैरधिकदेहसंशोषणैः ॥ १०१ ॥
 इति श्रीमूककविसार्वभौमकृतौ पञ्चशत्यां स्तुतिशतकम् ।
 (समाप्तेयं मूकपञ्चशती ।)

महाकविश्रीक्षेमेन्द्रकृतः

चतुर्वर्गसंग्रहः ।

प्रथमः परिच्छेदः ।

सत्यस्कन्धस्तरुणकरुणापूतपीयूषसिक्तः

क्षान्तिच्छायः शुभमतिलतालंकृतः शीलमूलः ।

भूयात्सत्त्वप्रसवविलसत्पल्लवः पुण्यभाजां

धर्मः प्रोद्यत्कुशलकुसुमः श्रीफलो मङ्गलाय ॥ १ ॥

उपदेशाय शिष्याणां संतोषाय मनीषिणाञ्च ।
 क्षेमेन्द्रेण निजश्लोकैः क्रियते वर्गसंग्रहः ॥ २ ॥
 धर्मः शर्म परत्र चेह च नृणां धर्मोऽन्धकारे रविः
 सर्वापत्तशमक्षमः सुमनसां धर्माभिधानो निधिः ।
 धर्मो बन्धुरबान्धवे पृथुपथे धर्मः सुहृन्निश्चलः
 संसारोरुमरुस्थले सुरतरुर्नास्त्येव धर्मात्परः ॥ ३ ॥
 कर्णे धर्मकथा मुखे परिचितं धर्माभिरामं वच-
 श्रित्ते धर्ममनोरथः प्रणयिनी सर्वत्र धर्मस्थितिः ।
 काये धर्ममयी क्रिया परिकरः सोऽयं शुभप्राप्तये
 कल्पापायपदेऽप्युपप्लवकवैस्स्पृष्टवेलाफलः ॥ ४ ॥
 निन्द्यं जन्म प्रमोहस्थिरतरतमसां यन्मनुष्यत्वहीनं
 बुद्ध्या हीनो मनुष्यः शुभफलविकलस्तुल्यचेष्टः पशूनाम् ।
 बुद्धिः पाण्डित्यहीना भ्रमति सदसतोस्तत्त्वचर्चाविचारे
 पाण्डित्यं धर्महीनं शुकसदृशगिरां निष्फलक्लेशमेव ॥ ५ ॥
 पाण्डित्यं यन्मदान्धानां परोत्कर्षविनाशनम् ।
 मात्सर्यपांसुपूरेण मातङ्गस्नानमेव तत् ॥ ६ ॥
 तत्प्राज्ञत्वं हरति विमलं येन शीलं न काम-
 स्तद्धीरत्वं प्रशमवशतां यान्ति येनेन्द्रियाणि ।
 तद्वैदग्ध्यं भुवनजयिनी वञ्च्यते येन माया
 तत्पाण्डित्यं भवपरिभवः शान्तिमायाति येन ॥ ७ ॥
 अन्धः स एव श्रुतवर्जितो यः शठः स एवार्थिनिरर्थको यः ।
 मृतः स एवास्ति यशो न यस्य धर्मे न धीर्यस्य स एव शोच्यः ॥ ८ ॥
 १. 'श्रुतिवर्जितः' इति पाठः.

हितं न किञ्चिद्विहितं परस्य दत्तं न वित्तं न च सत्यमुक्तम् ।
यस्मिन्दिने निष्फलतां प्रयातमायुः स कालः परिदेवनस्य ॥ ९ ॥
न दानतुल्यं धनमन्यदस्ति न सत्यतुल्यं व्रतमन्यदस्ति ।
न शीततुल्यं शुभमन्यदस्ति न क्षान्तितुल्यं हितमन्यदस्ति ॥ १० ॥
सत्यं वाचि दृशि प्रसादमयता सर्वाशयाश्वासिनी
पाणौ दानविमुक्तिरात्मजननक्लेशान्तचिन्ता मतौ ।
संसक्ता हृदये दयैव दयिता काये परार्थोद्यमो
यस्यैकः पुरुषः स जीवति भवे आम्यन्त्यजीवाः परे ॥ ११ ॥
परप्राणत्राणप्रणिहितधियां धर्मजननी
दयैवैका लोके सकलजनताजीवितसुधा ।
असामान्यं पुण्यं मुनिभिरुदितं ज्ञाननयनै-
रहिंसा संसारे स्वपरकुशलश्लाघ्यसरणिः ॥ १२ ॥
प्राणानां परिरक्षणाय सततं सर्वाः क्रियाः प्राणिनां
प्राणेभ्योऽप्यधिकं समस्तजगतां नास्त्येव किञ्चित्प्रियम् ।
पुण्यं तस्य न शक्यते गणयितुं यः पूर्णकारुण्यवा-
न्प्राणानामभयं ददाति सुकृती तेषामहिंसाव्रतः ॥ १३ ॥
स एव सत्त्वाभरणप्रभावभूर्भुवः प्रकामाभरणं नरोत्तमः ।
मुखाम्बुजे यस्य वसत्यनत्यया सदैव सत्याभरणा सरस्वती ॥ १४ ॥
क्लिन्नं कोषनिषण्णमर्थिविफलं शल्यायते यत्परं
वित्तं क्लेशनिमित्तमेव मलिनं यातु स्वयं तत्क्षयम् ।
यत्कारुण्यपरोपकारविकलं भूभारभूतं वपुः
स्वार्थासक्तमनर्थसार्थसदनं मा मास्तु तत्कस्यचित् ॥ १५ ॥

वन्धः स पुंसां त्रिदशाभिवन्धः कारुण्यपुण्योपचयक्रियाभिः ।

संसारसारत्वमुपैति यस्य परोपकाराभरणं शरीरम् ॥ १६ ॥

परद्रविणनिःस्पृहः परकलत्रनिष्कौतुकः

परप्रणयवत्सलः परनिकारवद्वक्षमः ।

परस्तुतिविशारदः परगुणापवादोज्झितः

परार्तिहरणोद्यतो भवति भूरिपुण्यैर्नरः ॥ १७ ॥

पद्मानामिव सा सतां सगुणता या संश्रयार्हा श्रियः

सा श्रीर्मद्रगजेन्द्रमूर्तिरिव या दानेन विभ्राजते ।

तद्दानं नवचन्द्रवद्यदनिशं मानेन संपूर्यते

मानोऽसौ तृणवन्न यः परिचयम्लानः शनैः शुष्यति ॥ १८ ॥

लक्ष्मीर्दानफलं श्रुतं शनफलं पाणिः सुरार्चाफल-

श्रेष्ठा धर्मफलं परार्तिहरणक्रीडाफलं जीवितम् ।

वाणी सत्यफलं जगत्सुखफलस्फीता प्रभावोन्नति-

र्भव्यानां भवशान्तिचिन्तनफलं भूत्यै भवत्येव घीः ॥ १९ ॥

शीलं शील्यतां कुलं कलयतां सद्भावमभ्यस्यतां

व्याजं वर्जयतां गुणं गणयतां धर्मे धियं बध्नताम् ।

क्षान्तिं चिन्तयतां तमः शमयतां तत्त्वश्रुतिं शृण्वतां

संसारे न परोपकारसदृशं पश्यामि पुण्यं सताम् ॥ २० ॥

तीर्थानि दार्धाध्वपरिश्रमाणि बहुव्ययानि क्रतुडम्बराणि ।

तपांसि मुक्त्वा तनुशोषणमनि हिंसाविरामे रमतां मतिर्विः ॥ २१ ॥

यज्वा विप्रः शुचिरनुचरः संयतात्मा तपस्वी

मन्त्री विद्वानवनिवनिताभूषणं भूमिपालः ।

धर्मोद्याने सुकृतसलिलासारसंसिच्यमाने

पूर्णः सोऽयं कृतयुगतरोर्भाविनो बीजवापः ॥ २२ ॥

दम्भेन शीलव्रतमस्पृहत्वं विरक्तता श्रोत्रियता मृदुत्वम् ।

एतानि मूलानि निगूढगूढकौटिल्यलीनानि कलिद्रुमस्य ॥ २३ ॥

यावन्ति दानानि वदन्ति सन्तस्तपांसि तीर्थानि च यानि सन्ति ।

तत्पुण्यमेकत्र विभाति सर्वं महार्हमेकत्र च निःस्पृहत्वम् ॥ २४ ॥

सतामदैत्यं वदनस्य शोभा निर्लेभतान्तर्वचसामयाच्चा ।

कायस्य सत्सेव्यमसेवकत्वं पाणेरनुत्तानतलत्वमेव ॥ २५ ॥

मान्यः कुलीनः कुलजात्कलवान्विद्वान्कलाज्ञाद्विदुषः सुशीलः ।

धनी सुशीलाद्धनिनोऽपि दाता दातुर्जिता कीर्तिरयाचकेन ॥ २६ ॥

तस्मैस्तीव्रव्रतैः किं विकसति करुणास्यन्दिनी यद्यहिंसा

किं दूरैस्तीर्थसौरैर्यदि शमविमलं मानसं सत्यपूतम् ।

यत्तादन्योपकारे प्रसरति यदि धीर्दानपुण्यैः किमन्यैः

किं मोक्षोपाययोगैर्यदि शुचिमनसामच्युते भक्तिरस्ति ॥ २७ ॥

इति धर्मप्रशंसा नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

द्वितीयः परिच्छेदः ।

धानधानां निधये धनाय नमोऽस्तु तस्मै गुणिनोऽपि यत्नात् ।

यदाशया निर्गुणभूपतीनामग्रे गुणान्पण्यदशां नयन्ति ॥ १ ॥

दानादिधर्मः क्रियते धनेन धनेन धन्या धनमाप्नुवन्ति ।

धनैर्विना कामकथापि नास्ति त्रिवर्गमूलं धनमेव नान्यत् ॥ २ ॥

यत्कृषिर्वैभटकुक्कुटोत्कटरणक्रीडा समादिश्यते

यन्मुखैः सुखलीलया कविशुकालापश्चिरं चर्व्यते ।

नीचैरुच्चतरश्च सेवकहयः स्वाम्येन यद्वाह्यते

तद्विचित्रस्य विलासनृत्तवसतेरुद्धृत्तवृत्तायितम् ॥ ३ ॥

पूजा धनेनैव न सत्कुलेन कीर्तिर्धनेनैव न विक्रमेण ।

रूपं धनेनैव न यौवनेन क्रिया धनेनैव न जीवितेन ॥ ४ ॥

वृद्धाः प्रसिद्धा विबुधा विदग्धाः शूराः श्रुतिज्ञाः कवयः कुलीनाः ।

विलोकयन्तः सधनस्य वक्त्रं जयेति जीवेति सदा वदन्ति ॥ ५ ॥

ऋद्धया युतं निश्चलपक्ष्मनेत्रं मौनान्वितं देवमिवाकुलीनम् ।

दीनः कुलीनः प्रणमत्कुलीनः कृताञ्जलिः स्तौति धनाभिकामः ॥ ६ ॥

तस्मादलब्धद्रविणस्य लाभे लब्धस्य रक्षानियमे यतेत ।

संरक्षमाणस्य सदा विवृद्धौ वृद्धस्य च स्थानविभागसर्गे ॥ ७ ॥ (युग्मम्)

धर्माधानोऽशिशुचियमः प्रेयसीमित्रबन्धु-

स्थानोत्साहोपचयविजयप्राणविद्याकलासौ ।

श्लाघ्ये देहप्रशमसमये निर्विवादे विभागे

वित्तत्यागे न भवति सतां ग्रन्थिबन्धानुबन्धः ॥ ८ ॥

गोष्ठी विटैश्चारणचक्रचर्या वैश्यारतिः साधुविशेषगन्धः ।

स्पर्धा सुवैर्निजवृत्तिलज्जा प्रधानमेतन्निधनं धनानाम् ॥ ९ ॥

जाया शीलनिवर्जिता व्ययवती मायानिकायः सुहृ-

हुष्पूरो गुरुरर्थभोगनिचयैर्वन्धुर्दरिद्रः शठः ।

शसश्चौर्यपरोऽसलश्च कुपदे पुत्रः खलैः पातितः

सोऽयं क्लेशशतासंचयनिधेः प्रत्यक्षलक्ष्यः क्षयः ॥ १० ॥

दाक्ष्यं वित्तस्य मूलं सुनयपरिचयः संपदुद्यानसेकः

प्रागल्भ्यं रत्नवर्षि व्यसनवनसमुन्मूलनं संयतत्वम् ।

श्रीरक्षा मङ्गगुप्तिर्विदुषश्मनं वर्जनं दुर्जनाना-

मालस्यं मानवानां धनवननलिनासह्यभारस्तुषारः ॥ ११ ॥

हिमासहत्वं रवितापभीतिः कथामतिर्भार्गजनप्रतीक्षा ।

लज्जाभिमानः क्षणसंमुखत्वं नक्षत्रचर्चा च धनस्य विज्ञाः ॥ १२ ॥

वेषः परिक्लेशविशेषचिन्ता परोपरोधः स्ववशावलेपः ।

नदीफलानामिव शीघ्रगानां हानिर्धनानां ग्रहणे विलम्बः ॥ १३ ॥

गुरुगणकैरबुधानां क्षयचतुरैश्चौरमूषकैर्वणिजाम् ।

कायस्थगायनगणैर्भूमिभुजां भुज्यते लक्ष्मीः ॥ १४ ॥

दारिद्रेण कुलं मदेन कुशलं द्वेषेण विद्याफलं

शीलं दुर्जनसंगमेन मलिनाचारेण शुक्लं यशः ।

आलस्येन धनं प्रयाति निधनं लौल्येन मानोन्नति-

र्याञ्चादन्यपरिग्रहेण च गुणग्रामः समग्रो नृणाम् ॥ १५ ॥

मौग्ध्यान्मृगार्थी रघुनन्दनोऽपि बाणः प्रमादाद्बलिरार्जवेन ।

नलः कुसङ्गेन ययातिजश्च क्लेशासहत्वाद्व्यसनान्यवापुः ॥ १६ ॥

मौग्ध्यं प्रमादोऽविश्वासः कुसङ्गः क्लेशभीरुता ।

पञ्च संकोचदा दोषाः पद्मिन्या इव संपदः ॥ १७ ॥

कुभूपकूपान्तरलम्बनासवित्तानि रन्ध्रैर्घटसंनिभानाम् ।

असंबृतैरिन्द्रियनामधेयैः पुंसां पयांसीव परिस्रवन्ति ॥ १८ ॥

सास्त्रादे नवसौरभे मधुलिहां पद्मोदरे बन्धनं

दीपे रूपरताः प्रयान्ति सततापातात्पतङ्गाः क्षयम् ।

गीतेनैव मृगाः पतन्ति करिणीस्पर्शेन नीता गजा-

स्तस्मादिन्द्रियसक्तिरेव सहसा पुंसां विपद्भूतिका ॥ १९ ॥

कुलं कुवृत्त्या कलुषीकृतं तैः कृतो गुणौघस्तृणतुल्यमूल्यः ।

मानस्य मूले निहितः कुठारः प्राप्तं न वित्तं परिरक्षितं यैः ॥ २० ॥

जातः सत्कुलजः स नीचविनयी सेवावमानैरध-

स्तस्योग्रं पतितः स्वमानयशसोद्रोहेण शापानलः ।

तेनास्वस्तिमता स्वहस्तनिहितं याच्चाविषं भक्षितं

वित्तं येन न रक्षितं रिपुमुखं तेन स्थितं वीक्षितुम् ॥ २१ ॥

धावन्सेवितुमेति साधुरधमं कन्ध्यस्ततो यात्यसौ

नीता मूल्यतुलां गुणाश्च गुणिभिः कश्चिन्न गृह्णाति तान् ।

याच्चा मानमहाशनिर्धनकृता प्राप्तं न किञ्चित्तया

किं किं वा न विधीयते धनधिया धन्यः स यस्यास्ति तत् ॥ २२ ॥

विद्याकलापरिचयः क्षितिपालसेवा

दिग्द्वीपमार्गगिरिसंभ्रमणप्रयासः ।

युद्धक्रियाश्च भुवि भोजनलाभलोभा-

त्तद्वित्तलभ्यमिति वित्तवतां प्रवादः ॥ २३ ॥

तावद्धर्मकथा मनोभवुरुचिर्माक्षस्पृहा जायते

यावत्तृप्तिमुखोदयेन न जनः क्षुत्क्षामकुक्षिः क्षणम् ।

प्राप्ते भोजनचिन्तनस्य समये वित्तं निमित्तं विना

धर्मे कस्य धियः स्मरं स्मरति कः केनेक्ष्यते मोक्षभूः ॥ २४ ॥

अर्थाकृष्टिं विधातुं कटुरटनपटुर्दाम्भिकः श्रीजडानां

जानात्यन्यासहिष्णुर्वितथनिजगुणस्तोत्रपाठेष्वलज्जः ।

आर्यः कुर्यान्न सेवां कुलविनयगुणैस्तेन सूकोऽर्थनायां

तीक्ष्णानां मार्गगानां भवति हि पुरतः क्षमापतेर्लक्षलाभः ॥ २५ ॥

इत्यर्थप्रगंसा नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

तृतीयः परिच्छेदः ।

। ललितललनालीलोदञ्चद्विलोलविलोचनो-

त्पलवनरुचां चञ्चन्तीनां चयैरिव चर्चिता ।

सुरभिसुहृदः पक्षच्छायावृतेव च पद्पदैः

कुसुमधनुषः श्यामा मूर्तिस्तनोतु सुखानि वः ॥ १ ॥

भ्रमद्भ्रमरकेतकीविकसदेकपत्रप्रभाः

सनीलमणिनायका इव विमुक्तमुक्तालताः ।

दृशः शशिकला इव प्रचितपद्मलेशाङ्किता

जयन्ति हरिणीदृशाममृतकालकूटच्छटाः ॥ २ ॥

क्रतुं धनानां फलमश्रयमाहुः फलं क्रतूनामविवादि पुण्यम् ।

पुण्यस्य पूर्णं फलमिन्द्रलोको द्विरष्टवर्षाः स्त्रिय एव नाकः ॥ ३ ॥

एताः सन्ति वधूविलासकुटिला भ्रूकार्मुकश्रेणयः

कर्णान्तायतपातिनश्च तरुणीनेत्रत्रिभागेष्वः ।

निर्दग्धोऽन्धकवैरिणा नवमनःक्षोभाभियोगोद्भवा-

त्सरम्भादविचार्य केवलमसौ मिथ्या तपस्वी स्मरः ॥ ४ ॥

लज्जावक्रो मनसिजधनुर्भ्रूविलासेन तन्व्या-

श्चिन्तापाण्डुः स्पृशति कृशतां वक्रकान्त्या शशाङ्कः ।

यात्येवाधः प्रहसितरुचिर्दोर्लताभ्यां मृणाली

क्लीबं धत्ते कुवलयकुलं कालिमानं कटाक्षैः ॥ ५ ॥

अयोमयानां हृदयेषु तेषां कोऽप्यस्ति नूनं कुलिशोपदेशः ।

सोढानि यैः प्रौढविलासिनीनां कर्णान्तमुक्तानि विलोचनानि ॥ ६ ॥

कुवलयमयी लोलापाङ्गे तरङ्गमयी भ्रुवोः

शशिशतमयी वक्त्रे गात्रे मृणाललतामयी ।

मलयजमयी स्पर्शे तन्वी तुषारमयीं स्मिते
दिशति विषमं स्मृत्या तापं किमग्निमयीव सा ॥ ७ ॥

स्मरशरनिशिताक्ष्याः कम्पयन्ते न केषां
कुरव इव कटाक्षाः प्रौढशल्या मनांसि ।

भुवनजनजिगीषोत्साहयोगाय येषा-

मधिचपलतराणां निश्चला कर्णमैत्री ॥ ८ ॥
स्तनस्थली हारिणिः सुन्दरीणां नितम्बबिम्बे रशनासनाथे ।
धत्ते विशेषाभरणाभिमानलीलानवोल्लेखलिपिप्रपञ्चम् ॥ ९ ॥

कान्ताया विलसद्विलासहसितखच्छांशवश्चामरं
संसक्तावभिषेकहेमकलशौ यच्चन्दनाङ्गौ स्तनौ ।
यत्कार्तस्वरकान्ति चारु जघनं सिंहासनं भूभुजां
साम्राज्यं तदिदं जयाजयमयः शेषस्तु चिन्तामयः ॥ १० ॥

नासादितानि वनवासदृढव्रतेन
चित्राणि नेत्रचरितानि मृगैर्मृगाक्ष्याः ।
तत्कान्तिरुज्ज्वलरुचिव्यसनादहो नु

हेम्ना हुताशपतनैरपि नैव लब्धा ॥ ११ ॥

अभिनवपयोधरोद्धतिविषमस्थितिहारहंसमुखपतिता ।
शैवलवलीव चास्यास्त्रिककलिता भाति रोमलता ॥ १२ ॥
नेयं तरुण्यास्त्रिवली तरङ्गकुसङ्गिनी राजति रोमराजिः ।
स्नात्वा गतोऽस्यां स्मरकेलिवाप्यां कलङ्कलेखामपहाय चन्द्रः ॥ १३ ॥

कर्णे कोकिलकामिनीकलरवः संतप्तसूचीचयः
फुल्लाशोकपलाशचम्पकवनाद्युद्दामदावानलः ।

तन्वङ्ग्या विरहे वसन्तसमयः कालः किमन्यन्नृणां
देहोच्चाटनमेव षट्पदघटाघ्राणातिथिर्मन्मथः ॥ १४ ॥

आपाण्डुता मदनकीर्तिसखी मुखेन्दौ

प्रौढं विभर्ति विरहे हरिणायताक्ष्याः ।

अच्छिन्नबाष्पविसरारुणनेत्रकोण-

लीनप्रतापमिव मन्मथमुद्रहन्त्याः ॥ १५ ॥

वियोगे तन्वङ्ग्या हृदयदमने दैन्यसदने

घने भर्तृस्नेहान्मदनदहने धैर्यचलने ।

समासन्ने चिन्ताव्यसनशमने प्राणगमने

तनुस्तापम्लाने वलति नलिनीपत्रशयने ॥ १६ ॥

दाक्षिण्यप्रणयेन पादपतिते कान्ते मया नेक्षिते

प्राणानां ज्वलितः प्रवासपिशुनः शापानलः पश्यसि ।

एतैः संभ्रमकातरे किमधुना मिथ्यासमाश्वासनैः

संतापाय सखि त्वयैव ननु मे मानोपदेशः कृतः ॥ १७ ॥

समायाते पत्यौ बहुतरदिनप्राप्यपदवीं

समुलङ्ग्याविघ्नागमनचतुरं चारुनयना ।

स्वयं हर्षोद्धाप्ता हरति तुरगस्यादरवती

रजः स्कन्धालीनं निजवसनकोणावहनैः ॥ १८ ॥

वासः कम्पविशृङ्खलं वितिलकं खेदोद्गमादानं

संदष्टोऽधरपल्लवः कलयति श्वासोष्मणा म्लानताम् ।

१. 'आयाते दयिते मरुस्थलभुवामुद्रीक्ष्य दुर्लक्ष्यतां तन्वङ्ग्या परितोषबाष्पत-
रत्नामासज्य दृष्टिं मुखे । दत्त्वा पीलुशमीकरीरकवलं स्वेनाश्वलेनादरादुन्मृष्टं कर-
भस्य केसरसटाभारावलमं रजः ॥' इत्यद्भुतफुल्लकवेरयं श्लोकः सुभाषितावलि-स-
किमुकावलि-शार्ङ्गधरपदति-दशरूपावल्लोकादिषु प्रसिद्धः. 'समायाते' इत्यादिश्लो-
केन्द्रश्लोकस्त्वस्य च्छायारूपः.

दूति त्वद्वचने शठस्य कठिनस्याग्रे गते कुण्ठतां
मत्सेहाद्विहितस्त्वया कुपितया क्लेशप्रवेशः कियान् ॥ १९ ॥

व्याप्ताखशोकज्वलनेन दिक्षु निरन्तरापातशिलीमुखासु ।
रुद्धासु जालैर्वनमञ्जरीणां नष्टा गतिः पान्थकुरङ्गकस्य ॥ २० ॥

विकसति सहकारे दुःसहे कर्णिकारे
मधुकरपरिहारे सस्मिते सिन्धुवारे ।

अहह विरहभीत्या कामिनीं कण्ठलग्नां
त्यजति नववसन्ते हन्त कापालिकः कः ॥ २१ ॥

तन्वङ्ग्या नवसंगमे व्यवसिते कान्ते बलान्मेखलां
मोक्षं श्वासविकासकम्पविकलाः कण्ठे लुठन्त्यः सुधाम् ।

मीलत्पद्मनिर्पीडितालिरणिताः क्लीवाः(?) किरन्ति क्षणं
धन्यानां नननेति निःसहतया हुंकारगर्भा गिरः ॥ २२ ॥

गाढालिङ्गननिश्चलज्जलतिका कान्तेन रुद्धा बला-
दालम्ब्यालकवल्लरीं विदधता वक्राम्बुजे चुम्बनम् ।

कम्पप्रस्फुरितारुणाधरदला बाला निमील्याक्षिणी
मन्ये मानसजन्मजीवजननं जप्यं समभ्यस्यति ॥ २३ ॥

केनैते विशखाः स्फुरच्छिखिशिखाशाखासखा मानिनी-
मौनोन्माथपृथुप्रथा विरहिणीनिःश्वासपक्षानिलाः ।

सह्यन्ते रतिवल्लभस्य लटभानेत्रान्ततीक्ष्णानना-
संदष्टाधरपल्लवाग्रतरुणीसीत्कारशूकारिणः ॥ २४ ॥

आयुर्दीर्घतरं तनोतु नयनद्वन्द्वं कुरङ्गीदृशां
कीर्तिं ते स्मितसंततिः स्तनतटश्रोणी विशालश्रियम् ।

देवस्य त्रिजगज्जयाय पटहे दत्ते मृगाक्षीगुरो-

रित्युत्साहसहे हिताय विहिता जाने जनन्याशिषः ॥ २५ ॥

इति कामप्रशंसा नाम तृतीयः परिच्छेदः ।

चतुर्थः परिच्छेदः ।

भोगाभोगविलोपकोपकलहैरस्तोकशोकाकुलं

कामं काममकामधामसमयं योगं वियोगानुगम् ।

रोगोद्गारविकारपाकविषमं निर्मूल्य नेत्रव्यथाः

सेकं मोक्षफलस्य संशयतरोरेकं विवेकं नुमः ॥ १ ॥

उद्याने मधुचन्द्रिका शशिमुखीगीतं सुहृत्सत्कथा

कस्येदं न सुखाधिकं सुखसखीं प्रीतिं परां वर्षति ।

किं त्वेतत्खलसङ्गसर्परसनामातङ्गकर्णाञ्चल-

प्रौढापाङ्गपतङ्गपक्षगणिकानागेन्द्रजालोपमम् ॥ २ ॥

बाल्यं दुःसहमोहसंहतिहतं रागोल्बणं यौवनं

वृद्धत्वं सकलोपभोगकलनावैकल्यशल्याकुलम् ।

वैराग्येण विना विनष्टविमलालोकं सशोकं सदा

संसारे सरतां पुनःपुनरहो यातं वृथा जीवितम् ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा बालकचेष्टा यौवनदर्पोऽथ वृद्धवैराग्यम् ।

सापि गता सोऽपि गतस्तदपि गतं स्वप्नमायेयम् ॥ ४ ॥

पुनःपुनर्जन्मसहस्रहेतुर्मलीमसः स्नेहसमोऽस्ति नान्यः ।

पुंसः प्रदीपस्य च यः करोति सेवोन्मुखत्वं गृहसंविभागे ॥ ५ ॥

आक्रान्तं पिशुनैर्नरेन्द्रभवनं विद्यागृहं मत्सरै-

रायासैर्द्रविणं कुलं कुतनयैर्नानावियोगैः सुखम् ।

साधुत्वं खलवञ्चनापरिभवैश्चिन्तासहसैर्मन-

स्तन्नास्त्येव न यत्सरोषकलुषं निर्दोष एकः शमः ॥ ६ ॥

भोगे रोगभयं सुखे क्षयभयं वित्तेऽग्निभूभृद्भयं

दास्ये स्वामिभयं गुणे खलभयं वंशे कुयोषिद्भयम् ।

माने श्लानिभयं जये रिपुभयं काये कृतान्ताद्भयं

सर्वं नाम भवे भवेद्भयमहो वैराग्यमेवाभयम् ॥ ७ ॥

कृतं शमजलेन यैर्विरततीव्रतृष्णं मनः

परं भवपराभवोद्धरणधीरधुर्यैर्न ते ।

भजन्ति जननीजनप्रसृतदुग्धधाराधन-

स्तनप्रणयि तत्पुनर्दशनशून्यमास्यं नराः ॥ ८ ॥

उत्सृज्य संतोषसुखामृतानि प्रीत्यै पराराधनसाधनानि ॥

अहो नु मानानि धनानि पुंसां धनानि निद्रासुखसाधनानि ॥ ९ ॥

विवेकस्वाधीने बिजनगमने जन्मशमने

विकारे संसारे व्यसनपरिहारेऽपि सुकरे ।

परं लज्जा साधोः प्रसवसमये शोणितमये

पुनः पाणिं मूर्ध्नि क्षिपति यदि धात्रीति पतितः ॥ १० ॥

आयासप्रसवे विचारविरसे लज्जाजुगुप्सास्पदे

रागान्धा विरमन्ति नैव कुपदे स्त्रीभोगनाम्नि च्युताः ।

चित्तं नास्ति सचेतसामपि निजाकर्षे विमर्षः क्षणं

रत्यन्येषु पराङ्मुखत्वमनिशं प्राप्नोति नायं जनः ॥ ११ ॥

केशाकुले रक्तकषायपङ्ककपालभाजि प्रकटास्थिदन्ते ।

कायश्मशाने रमतेऽङ्गनानां कामाकुलः कामुककाकलोकः ॥ १२ ॥

अहो तृष्णा वेश्या सकलजनतामोहनकरी

विदग्धा मुग्धानां हरति विवशानां शमघनम् ।

विपद्दीक्षादक्षसहतरलतारैः प्रणयिनी-

कटाक्षैः कूटाक्षैः कपटकुटिलैः कामकितवः ॥ १३ ॥

बाल्यं कुलीरजननीजनकप्रमोहं

तद्यौवनं कुलटभासुभगोपयोगम् ।

वृद्धत्वमप्युपचितं कुकलत्रपुत्रैः

सत्यं न किञ्चिदिदमत्र खचित्रमित्रम् ॥ १४ ॥

न कस्य कुर्वन्ति शमोपदेशं स्वमोपमानि प्रियसंगतानि ।

जरानिपीतानि च यौवनानि कृतान्तदृष्टानि च जीवितानि ॥ १५ ॥

चिन्त्यन्ते यदि नाम रामनहुषश्चेतादिराजर्षवः

किं तैर्याति विशालकालकलनामीलत्कथाकौतुकैः ।

गण्यन्तां स्वदृशैव भूरिविभवा दृष्टाश्च नष्टाश्च ये

तस्मात्सर्वमनित्यताकवलितं ज्ञात्वा शमः स्मर्यताम् ॥ १६ ॥

यदा लोला लक्ष्मीः क्षितिपतिरणारण्यहरिणी

यदा स्वमोन्मेषा तनुघनतडिद्यौवनरुचिः ।

यदा कालः कामं जनजलजकिञ्चल्कमधुप-

स्तदा संसारेऽस्मिन्नविबुधमनो नोपरमते ॥ १७ ॥

संतोषाम्भः पिबति निभृतस्वच्छमिच्छामयूरी

भ्रान्त्वा चान्तःकरणहरिणो याति विश्रान्तिमन्तः ।

लीनश्चायं शमतरुजले शीतले तापतान्ति

मीलत्कामस्त्यजति नियतं मत्तचित्तद्विपेन्द्रः ॥ १८ ॥

याते भोगे स्मरणपदवीं सक्तनानावियोगे

शोकः स्तोक् स्मृशति न मनः सर्वथा निर्व्यथानाम् ।

काले काले किल कलयतामन्तवत्सर्वमन्तः

प्रायः कायक्षयपरिचये निश्चये निर्भरं नः ॥ १९ ॥

यातु व्यक्तिं कुसुमसमयः संचयः सौरभाणां

खे खेलन्तो मलयनिलयाः संततं वान्तु वाताः ।

कामः कामं क्षपयतु धृतिं पक्षमलाक्षीकटाक्षैः

शान्तिश्चित्ते स्थिरसुखसखी निर्विकारे ममास्तु ॥ २० ॥

जरानिगीर्णे सुभगाभिमाने म्लाने शनैर्भूतिलताप्रताने ।

धनावदाने शिथिलाभिमाने धृतिर्निधाने प्रशमाभिधाने ॥ २१ ॥

रागेण सार्धं वयसि प्रयाते गतेषु भोगेषु सह स्पृहाभिः ।

देहे च मोहेन समं प्रलीने निरर्गलोऽसावपवर्गमार्गः ॥ २२ ॥

चित्तं वातविकासिपांसुसचिवं रूपं दिनान्तातपं

भोगं दुर्गतगेहैर्बन्धचपलं पुष्पसितं यौवनम् ।

स्वप्नं बन्धुसमागमं तनुमपि प्रस्थानपुण्यप्रपां

नित्यं चिन्तयतां भवन्ति न सतां भूयो भवग्रन्थयः ॥ २३ ॥

अभिन्नार्थानर्थः सुहृदरिपरिच्छेदरहितः

समावज्ञामानः सदृशसुखदुःखव्यतिकरः ।

न मौनी नामौनी वनजलसमानासनमना

न दैन्यं नादैन्यं स्पृशति गुणनैर्गुण्यविरतः ॥ २४ ॥

सा दूरे हृरिचन्दनस्य न परं हारेण किं हारिता

नो कान्ताकुचमण्डलस्य सुलभा चन्द्रे दरिद्रे कुतः ।

गीते संगतिरेव नास्ति समता तस्यां न सिद्धामधो-

नैराश्ये सहसैव चेतसि कृते या प्रीतिरुज्जृम्भते ॥ २५ ॥

१. 'संतताः' इति पाठः. २. 'वातविलासिपांसुसदृशं वित्तम्' इति पाठः.

३. 'गेहक्षीपचपलम्' इति पाठः.

लब्धावधिः सत्यसुखामृतस्य नवप्रमोदाद्भुतपूर्णकामः ।
 भारवतारादिव निर्वृतोऽहं त्यागेन सर्वाग्रहसंग्रहाणाम् ॥ २६ ॥
 धनार्जनविचिन्तनं हृदयरोपिताशावनं
 वृथा चरणशातनं खलकदर्यसंसेवनम् ।
 सदा व्यसः तेचनं प्रियवियोगदीनाननं
 विहाय गृहमज्जनं व्रजति पुण्यवान्निर्जनम् ॥ २७ ॥
 नास्ति स्वस्तिकरः परः परिभवो धर्मात्मनां प्राणिना-
 मापत्तापशमक्षमं धनसमं नान्यत्क्रियाजीवितम् ।
 संसारे परमस्ति नोऽत्र सुखदं रम्यं न रामानना-
 त्सर्वक्लेशविनाशनिर्वृतिरसः को नाम मोक्षात्परः ॥ २८ ॥
 चतुर्वर्गोपदेशेन क्षेमेन्द्रेण यदजितम् ।
 पुण्यं तेनास्तु लोकोऽयं चतुर्वर्गस्य भाजनम् ॥ २९ ॥
 इति मोक्षप्रशंसा नाम चतुर्थः परिच्छेदः ।
 समाप्तोऽयं चतुर्वर्गसंग्रहः ।

भट्टवीरेश्वरकृतम् अन्योक्तिशतकम् ।

प्रोन्मीललोलमौलिश्चथविकटजटाजालमालोक्य मुह्य-
 नाङ्गासंपातजातभ्रमभरविवशो विक्षिपल्लोचनानि ।
 आकर्षन्मौक्तिकालीं गिरिवरदुहितुः कण्ठसीमात उच्चैः
 प्रातः श्रीहैमवत्या तदनु विहसितो लज्जितः पातु शंभुः ॥ १ ॥
 पत्रं मुग्धतरं फलं सुमधुरं सौरभ्यमभ्युन्नतं
 चञ्चत्काञ्चनजित्वरं पुनरहो त्वत्केसरं सुन्दरम् ।

लावण्यं पुनरुत्तमं किमपरं किं तु स्फुरत्कण्टक-
 व्यग्रं तालमिदं सरोरुह परं तेनातिदूयामहे ॥ २ ॥
 यस्मिन्स्फीतमहो निषीतमधुना दिव्यं मधु खेच्छया
 नीतान्येव दिनानि केलिभिरहो संयापिता शर्वरी ।
 तस्मिन्शीतनिषातजातविकले मल्लीकुले किं वृथा
 हा हा हन्त क्लृप्तो मधुव्रत दृशोरेवंविधोऽनुग्रहः ॥ ३ ॥
 सर्वाङ्गं त्रणितं मुहुर्विललितं सूचीदलैर्लोचनं
 धूलीभिः कलितो द्विरेफ भवता लब्धो रसः केतके ।
 अद्यापि स्फुटमेव गुञ्जसि परं नो बुद्धयसे तत्कथं
 त्वां वच्मि प्रसभं ततो विलुठितो भूमौ परं ज्ञास्यसि ॥ ४ ॥
 व्याघूर्णन्नवकुम्भिकुम्भयुगलं व्यालम्ब्य गुञ्जस्यलं
 दानादानधिया मदोन्मदतनुर्युक्तं किमेतद्वद ।
 नो जानासि दुरन्तदन्तविदलत्प्रोद्दण्डशुण्डाभर-
 व्याघातोत्पतदङ्गभङ्गविकलः प्रौढव्यथां भृङ्ग हे ॥ ५ ॥
 पेयं पङ्कजकोरके मधु नवं नेयं दिनं निर्भरं
 केलीभिर्निभृतं सुखेन सहसा संयापनीया क्षपा ।
 किं तु प्रेमपिनद्धमुग्धविदलत्सौरभ्यभव्योदयो
 नो हेयो नितरां मधुव्रत सुधासङ्गी लवङ्गीरसः ॥ ६ ॥
 माध्वीकं परिपीय पङ्कजवने विभ्रष्टबुद्धिः परं
 वारंवारमहो विचाररहितो भूयश्चिरं गुञ्जसि ।
 नो जानासि सुमन्धबन्धुरदलां लावण्यलीलाकुलां
 स्निग्धान्तःकरणां मधुव्रत मनाज्जलीमतल्लीं पुनः ॥ ७ ॥
 प्रोद्दामातुलचण्डधामबहलज्वालकलापाकुले
 क्लृप्ते संप्रति निर्जले पुनरहो निर्वांरुद्वर्तिले ।

एतस्मिन्समुपागतो गजपतिर्जिवित्तदा निर्भरं
धारभिर्धरणीतलं यदि मनाग्धाराधरः सिञ्चति ॥ ८ ॥

यावत्पञ्चजकोरकान्विकसयञ्श्रीमानसौ भानुमा-
नोदेति प्रसभं तमांसि विदलन्सानन्दमुच्चैस्तराम् ।

तावद्धोरधनान्धकारमिलितो झिल्लीरवाह्वादितो
विद्युत्पुञ्जविजृम्भितोऽम्बरतलं खद्योत विद्योतय ॥ ९ ॥

फुल्लकैरवकोषनिर्गतसुधासंसक्तभृङ्गाङ्गना-
मङ्गुध्वानधुरीणशीतकिरणे जागर्ति मुग्धाम्बरे ।

मन्येऽहं निबिडान्धकारपटलीसंलीनसर्वाकृतेः
खद्योतस्य हतप्रभस्य कियती शक्तिः समुन्मीलति ॥ १० ॥

खच्छन्दं नवमालिकासु विहर प्रेम्णारविन्दे पुनः
कुन्दे चापि तथा द्विरेफ कुमुदेऽथानन्दमङ्गीकुरु ।

किं त्वेतस्य कदापि केतकतरोर्मा गाः समक्षं यतो
धूलीभिर्धनकण्टकैश्च नितरां संवर्धितो वर्तते ॥ ११ ॥

नासौ पश्यति मालतीं नहि मनाक्प्रेमाणमालम्बते
चञ्चलम्पककोरकेषु कुरुते मोदं न मल्लीकुले ।

स्मारं स्मारमुदारकेसरलतां नालोकते पद्मिनीं
क्षामः किं तु मधुव्रतोऽयमधुना गुञ्जन्मुहुर्भ्राम्यति ॥ १२ ॥

नैवालोकि सरोजिनी नहि मनाग्गुञ्जारवैस्तोषिता
जातिः किं च गलन्मरन्दमधुना नालिङ्गिता मालती ।

चित्रं किं तु मधुव्रतेन सहसा संपादिता सांप्रतं
भिज्जा रीतिरियं लवङ्गमुकुलान्यालोक्य मन्यमानहे ॥ १३ ॥

कोपं मा कुरु कुन्दवलिं सहसा मा दैन्यमङ्गीकुरु
स्यात्तः कत्यपि वासराणि विदितानन्दो मिलिन्दस्त्वयि ।

किं वातः परमस्य पश्य विदलन्माध्वीसमृद्धिस्फुर-
 न्मन्दस्यन्दसुगन्धितुन्दिलदलां जाता लवङ्गीलता ॥ १४ ॥
 तस्यं भृङ्ग वदामि किं तत इतो गन्तुं विधत्से मनः
 केयं निर्भरदीनता क्व मधुरव्याहारतारध्वनिः ।
 एकं सेवय सौरभं परिमलप्रोद्विन्नमन्दानिलं
 यस्मिन्मूलफलप्रसूननिकरे साधारणः सौरभः ॥ १५ ॥
 लावण्यं वचनातिगं पुनरहो सौरभ्यमुच्चैस्तरां
 शैत्यं शीतलभानुविद्रवकरं किं वापरं पश्य रे ।
 उन्मीलन्मकरन्दतुन्दिलदलं कस्मादकस्मादहो
 आतर्मुञ्चसि चञ्चरीक चतुर त्वं चम्पकानां वनम् ॥ १६ ॥
 त्वं चेच्चम्पककोरके न कुरुषे प्रेमाणमेतावता
 का हानिर्नहि तस्य कृत्यमपि रे किञ्चित्पुनर्हीयते ।
 तेनैवास्य तु वैभवं मधुप हे यद्भूषयन्ति स्फुटं
 केलीमन्दिरदेहलीपरिसरे कर्णेषु वामभ्रुवः ॥ १७ ॥
 स्यादुद्दण्डदुरूहचण्डकिरणज्वालावलीशोषकः
 पाटीरोऽयमुदारसुन्दरतनुः सौरभ्यभव्योदयः ।
 किं कुर्मः कथमत्र हन्त भविता चित्रं गतिर्मादृशा-
 मा मूलं यदसौ भुजंगनिचयैरावेष्टितो वर्तते ॥ १८ ॥
 सौरभ्यं वचनातिगं किमपरं दाक्षिण्यमुच्चैस्तरां
 यद्यप्यस्ति नवीनशैत्यसुषमासंपत्तिरन्यादृशी ।
 सर्वं तत्सुखदं परं तु नितरामेतेन दूयामहे
 फूत्काराकुलभोगिभोगनिचयैः श्रीखण्ड यत्कीडसि ॥ १९ ॥
 एकस्मिन्मलयाचले निवसता कूराशयेनामुना
 भिल्लेन त्वमिहाहतो यदि न चेत्का हानिरेतावता ।

आतः श्रीहरिचन्दन प्रविदलत्सौरभ्यमन्योदयं
 ज्ञातुं ते कुशलीभवन्तु नितरां स्निग्धा विदग्धा जनाः ॥२०॥
 मा संतापमुरीकुरुष्व कठिनो लोकप्रकारोऽधुना
 मग्ना हन्त रसज्ञता रसकलाप्यन्तं गता सांप्रतम् ।
 मालाकारकुरङ्गलोलनयनां हित्वा नवीनां पुनः
 स्निग्धां मुग्धतरां लवङ्गलतिके कस्ते गुणान्वक्ष्यति ॥ २१ ॥
 शेफालीरुचिरप्रफुल्लकलिकामाध्वीं पिव त्वं मुदा
 वारंवारमुदारकुन्दविदलत्पीयूषमास्वादय ।
 सानन्दं विहरारविन्दविपिने किं तु प्रभूतोदयो
 आतर्भङ्ग लवङ्गसङ्गजनितः स्नेहो न हेयोऽधुना ॥ २२ ॥
 नो पञ्चाणि चलानि हन्त कुरुषे गुञ्जारवं नो मना-
 ग्धत्से नैव पुनः स्वयं चलसि रे किं तु स्फुटं सर्वतः ।
 सानन्दं मकरन्दमेव निभृतं गृह्णासि यत्केवलं
 तत्किं कौशलमस्ति शंस भवतो ही किञ्चिदिन्दिन्दिर २३
 हित्वा सौरभसारसुन्दरदलां माध्वीकमुग्धप्रभां
 मल्लीं मालतिकां मदालसतया भ्रान्त्या मुहुः संभ्रमन् ।
 गुञ्जन्गन्तुमुरीकरोषि मधुप त्वं पङ्कजानां वने
 नो जानासि विमुद्रिते कमलिनीबन्धौ पुनर्बन्धनम् ॥२४॥
 मन्दं मन्दमहो मधुव्रतवचोविन्यासमञ्जूक्तिभिः
 सान्द्रानन्दमयं कथं कथमहो निद्रायितोऽभूत्करी ।
 सोऽयं कर्णविकारकर्मकुशलैः कारण्डवानां रवै-
 रुन्निद्रः सहसा करैः कमलिनीमुन्मूलितुं वाञ्छति ॥२५॥
 मुक्तानामसि नायकस्त्रिजगतामानन्दकन्दस्थली
 ज्योत्स्नानाथजनिर्जनैकशरणं मन्दाकिनीवल्लभः ।

किं वातः परमस्ति जीवननिधे जल्पन्ति लोकाः मुहुः
 क्षारं यत्तव जीवनं प्रतिदिनं तेनैव दूयामहे ॥ २६ ॥
 सूते हन्त हलाहलं जलनिधिर्जल्पन्ति ये मानवा-
 स्ते जल्पन्तु परं तु नैव कृतिनामेतेन कापि क्षतिः ।
 सत्येवं गुणसंनिधौ कचिदहो तेनैव ते गौरवं
 यत्त्वां वन्यकुरङ्गमुन्दरदृशो जल्पन्ति रत्नाकरम् ॥ २७ ॥
 स्फारोत्तुङ्गतरङ्गपीवरकरैराकृष्य रत्नोत्तमं
 यत्त्वं जीवनमध्यतः क्षिपसि रे दूरे धरित्रीतले ।
 युक्तं तज्जलनाथ नाथ कलय प्रोचैः प्रसादाच्चया
 लब्धं हन्त जगन्नयेऽपि सकले रत्नाकरत्वं पदम् ॥ २८ ॥
 उत्पत्तिर्जलधौ सुधासहचरी ज्योत्स्नाभिरामा तनुः
 स्थानं व्योम कुमुद्वतीपरिवृढश्चन्द्रेति नाम स्फुटम् ।
 सर्वं चारु तथापि हन्त कठिना यत्त्वां कलङ्काङ्कितं
 जल्पन्ति प्रतिवासरं सुरगणास्तेनातिदूयामहे ॥ २९ ॥
 ज्योत्स्नाविभ्रमभारसाररुचिरे पद्मालयावान्धवे
 लोकानां नयनोत्सवे दिविषदामानन्दकन्दालये ।
 मुग्धा कोमलमुग्धवक्त्रकमलस्पर्धाकरे पद्मिनि
 त्वं चेच्छीतकरे न रज्यसि गुणश्लाघा तदस्तं गता ॥ ३० ॥
 फुल्लकैरविणीपरागरुचिरा दिङ्मण्डली श्रूयते
 कोकानामपि मानसं कलुषितं किञ्चिद्विजानीमहे ।
 मन्दं पश्चिमपर्वताञ्चलपुटे श्रीमान्गतो भानुमां-
 स्तत्सत्यं रजनीपतेः समुदयो जातः परं मन्महे ॥ ३१ ॥
 शेते रङ्गुरयं सुखेन निभृतं पीयूषमश्रन्मुदा
 मत्वेवं सहसा चकोरशिथुना संसेवितं सादरम् ।

को जानातु कुमुद्वतीपतिरसौ पीत्वा भृशं वारुणीं

हा हा हन्त घनान्धकारनिकरैरावेष्टितो वर्तते ॥ ३२ ॥

ज्योत्स्नाभिर्भुवनं तनोषि विमलं पीयूषगर्भैः करै-

रामोदं कुमुदे दधासि बहुशः संजीवयस्यौषधीः ।

सर्वं तत्सुखदं परं तु नितरामेतेन दूयामहे

नीहारैः कवलीकरोषि लवलीवृन्दानि शीतद्युते ॥ ३३ ॥

सानन्दं घनगह्वराणि सहसा संग्राहसे निर्भरं

भूयः सौरभजातमप्यनुदिनं गृह्णासि यत्तद्वरम् ।

किं तु श्रीयुतगन्धवाह भवतो नो युक्तमेतन्मना-

ग्यत्त्वं तत्र करोषि नैव सदसद्व्यक्तेर्विवेकक्रियाम् ॥ ३४ ॥

शुष्काः संप्रति निम्नगास्तत इतो नालोक्यते जीवनं

भूयः कापि न वापिकापि नितरां जाताविलं पल्वलम् ।

ग्रीष्मोऽयं समुपागतोऽस्ति बहुशो वाचालतां मुञ्च रे

मन्दं संचल मेकशाव समभूत्कालः करालो महान् ॥ ३५ ॥

एषा सीदति सुन्दराम्बुजवनी गुञ्जद्विरेफाङ्किता

चञ्चत्केसरनिर्यदुग्रबहलव्यामोदमेदस्विनी ।

स्फारोत्तुङ्गकरीन्द्रदुर्वहकरप्रौढाभिघातैः परं

विध्वस्ता परितो विभाति पुरतो विभ्रष्टपञ्चाम्बरा ॥ ३६ ॥

प्रोन्मीलत्सुरनिम्नगापरिपतद्वीचीचयव्याहत-

व्याधूतानिलसंचलज्जलमिलद्वात्रोऽप्यसौ षट्पदः ।

स्मृत्वा हन्त दुरन्तकेतकशिखासंपातसंपादित-

प्रोत्तुङ्गाङ्गविकारभारमधुना नो रन्तुमुत्कण्ठते ॥ ३७ ॥

हन्तासीत्परितो नवीनजलदप्रोत्तुङ्गधाराजलैः

पूर्णानेकसहस्रपङ्कजदलैः कीर्णा नदीयं पुरा ।

सेयं संप्रति चण्डभानुविलसच्चण्डातपप्रोच्छल-

ज्वालाजालविलुप्तजीवनभरा हा हन्त संताम्यति ॥ ३८ ॥

नोच्चैर्जल्प मनाम्यतस्व सहसा कुञ्जे निलीय क्षणं

गन्तुं कीर वदामि मास्तु मधुरव्याहारतारध्वनिः ।

काकोलादपि दारुणैरनुचितारम्भाग्रणीभिः परं

रुद्धा संप्रति किं किरातनिकरैर्नालोक्यते मेदिनी ॥ ३९ ॥

प्रोद्यत्प्रौढमहीमहेन्द्रभवने प्रोतुङ्गसौधाङ्गणे

गत्वा काक वराक किं कलयसे साम्यं मरालैः समम् ।

छिद्रान्वेषणभूरिकर्मकुशलाः किंचिल्लभन्ते खलाः

सम्यक्पण्डितपुण्डरीकतुलनामारोप्य कण्ठे गुणम् ॥ ४० ॥

लोके दृष्टमिदं मया बहुतरं हंहो न सन्त्येव ते

ये विन्दन्ति सखायमुत्तमगुणं मित्रैकचित्ते रतम् ।

शम्बूकैः कलयन्ति केलिकुतुकं वापीषु कारण्डवा

नो वा मानसमुग्धपङ्कजदलं विस्मृत्य जिघ्रन्त्यपि ॥ ४१ ॥

क्षीराम्भोनिधिकन्यका मधुरिपोर्वक्षःस्थलस्थायिनी

शीतांशोर्भगिनी जगत्रयजनिः किं चाधिका ते स्तुतिः ।

एकैकं वचनातिगं जलधिजे सर्वं विजानीमहे

चाञ्चल्यं यदि नाम चेन्नहि भवेदेकं कलङ्कास्पदम् ॥ ४२ ॥

दर्पं मा वह बालवत्सनिकरानालोक्य पुच्छच्छटा-

पातैरेव महोक्ष गर्जसि मुधा किं गर्जितेनामुना ।

तावत्संचर यावदाशु न मनागादाय सीरं हठा

त्कर्षत्येष कृषीवलस्तत इतो भूयोऽपि भूमीतले ॥ ४३ ॥

त्वामालोक्य समागतः कथमसौ केलिक्रियाकोविदो

हित्वा कत्यपि काननानि दिवसप्रान्ते द्विरेफो युवा ।

त्वं त्वेनं समुदीक्ष्य पत्रनिकरानाकुञ्च्य यद्गोपनं

वक्त्रस्याशु करोषि पद्मिनि न तद्युक्तं प्रतीमो वयम् ॥४४॥

दूरे तिष्ठति काननं नहि मनाङ्गीरं समालोक्यते

क्रूरः संप्रति बालुकापरिकरश्चण्डांशुरत्युन्नतः ।

भूरेषा मरुरेव संप्रति कथं गन्तव्यमेकाकिना

मन्दं यूथपतिर्मुहुर्मुहुरिति ध्यायन्धुनीते शिरः ॥ ४५ ॥

दिक्चक्रं करिशाव दावदहनैर्दग्धं पुरो दृश्यते

छाया क्षीणतरा क्षमापि समभूदूरे न नीरं क्वचित् ।

चित्रं चण्डचलत्प्रचण्डकिरणज्वालाकुलाङ्गो मुधा

मध्याह्ने कथमेकदैव सहसा गन्तुं समुत्कण्ठसे ॥ ४६ ॥

शार्दूलः प्रतिपेदिरे प्रथमतो गर्भान्तरं भूरुहां

कुञ्जं किं च समाश्रयन्ति हरिणा लीना वराहाः क्वचित् ।

उद्दण्डप्रकटप्रचण्डकिरणज्वालाकुले दिक्कुले

हा हा हन्त करी करोति कतमां जीवातवे जीविकाम् ॥४७॥

उच्चैश्चण्डमरीचिमण्डलकरज्वालाकुला दिक्कटी

पश्चाद्दोरदवाग्निगर्वगरिमोद्रिक्ता धरित्री पुरः ।

कर्तव्यं कथमत्र हन्त करुणारङ्गी कुरङ्गीपति-

र्मत्वैवं हरिणीविलोकनघनीभूतोऽभवत्कुण्ठितः ॥ ४८ ॥

कृत्वा पर्वतकंदरापरिसरे केलीभरं लीलया

भुक्त्वा पङ्कजकोरकांश्च परितो भृङ्गैः समावेष्टितः ।

यावद्याति करेणकाकटतटीकण्डूयने केवलं

तावत्तीव्रहरीन्द्रद्वहकरैः क्षुण्णोऽभवत्कुञ्जरः ॥ ४९ ॥

यः पूर्वं नवदानदर्पिततनुर्दन्तेन दन्तावलां-

श्रूर्णाकृत्य महाभिमानभरितो नो मन्यते कानपि ।

क्रीडन्नेव समागतो विधिहतो हा हन्त नीराशये
 पङ्के मग्नकलेवरः करिवरः सोऽयं शनैस्ताम्यति ॥ ५० ॥
 अन्यं काननमाशु गच्छ तरसा वन्यं फलं भुङ्क्ष्व रे
 धन्यं धाम विभाति ते नहि तथा पुण्यं जघन्यं कुरु ।
 एतस्मिन्करिशाव मा ब्रज वने जल्पामि तथ्यं वचो
 जानास्येव करीन्द्रदर्पदलनो निद्राति पञ्चाननः ॥ ५१ ॥
 निद्रामुद्रितलोचनः प्रतिपदं छायातले भूरुहां
 प्रोद्दण्डद्विपगण्डभित्तिदलनप्रोद्विक्तरक्तरुणः ।
 सिंहीजानुनि दत्तमस्तकलसत्सर्वाङ्गकः केसरी
 निद्राति प्रतिवासरं सुखमिति ध्यायन्करी कम्पते ॥ ५२ ॥
 शून्यं काननमा निरीक्ष्य तरसा चीत्कृत्य गाढं हठ-
 न्मातङ्गाधिप मानसे बत वृथा गर्वोद्धमं मा कृथाः ।
 जानीमो वयमद्य कुञ्जरघटाविक्षोभकारी पुनः
 पारीन्द्रो न जगाम लोचनपथं तेनास्ति नो वै भयम् ॥ ५३ ॥
 कामं कोपकषायिताक्षियुगलं कृत्वा करोत्फालनैः
 क्षुद्रान्वन्यमृगान्करीन्द्र सहसा विद्रावय त्वं मुदा ।
 हेलखण्डितकुम्भिकुम्भविगलद्रक्तरुणाङ्गे हरौ
 जाते लोचनगोचरे यदि भवान्स्थाता तदा मन्महे ॥ ५४ ॥
 दैन्यं मा त्वमुरीकुरु प्रतिपदं प्रेक्ष्यातुरां पद्मिनीं
 राकाशारदशीतरश्मिकिरणैरावद्धमुग्धाननाम् ।
 किं तु त्वं भ्रमसि द्विरेफ विदलन्माध्वीकधाराधरे
 सानन्दं नवमल्लिवल्लिनिकरे गत्वाद्य तृप्तिं भज ॥ ५५ ॥
 मन्दं पश्चिमशैलमौलिमुकुटालंकारभूतो रविः
 संध्याकर्बुरितं नभः कलुषिता ध्वान्तैः परं दिक्तटी ।

एका पङ्कजिनी सुधाकरकरैर्भीता परं मुद्रिता

तत्किं संप्रति चञ्चरीक चरसि व्यर्थः प्रयासोऽधुना ॥ ५६ ॥

भृङ्गाणां नवनीरजानि विदलत्सौरभ्यलोभ्यान्यलं

मल्लीकेसरचम्पकानि नितरां तिष्ठन्ति पुष्पाकरे ।

एकं कोकिलशावकस्य शरणं मुग्धप्रसूनाकर-

प्रस्यन्दन्मकरन्दतुन्दिलदलो माकन्दभूमीरुहः ॥ ५७ ॥

धैर्यं वायस धार्यतां समुचितो नोद्वेगभारस्त्वयि

प्राणान्मुञ्चसि किं वृथा पिकसुतैः पुत्रत्वमायाति रे ।

जानास्येव कलेः प्रपञ्चमखिलं किंचाधिकं वा परं

हित्वा नीरनिधिं लसन्ति निधयो वापीषु काचित्त्वपि ॥ ५८ ॥

शैत्यं शारदशीतरश्मिकिरणादप्युत्तमं तादृशं

सौरभ्यं वचनातिगं जगति ते श्रीखण्ड सर्वं वरम् ।

किं तु त्वां सहसा किरातगृहिणी दीप्ताग्निकुण्डे जवा-

दुन्मूल्याशु करैः करोति तरसा शुष्केन्धनं लीलया ॥ ५९ ॥

आस्ते नो सुषमा न चापि कुसुमामोदो हि नो वा मना-

वचातुर्यं मकरन्ददानविषये किं चातुरीयं पुनः ।

यत्त्वं चित्रगतं कुशेशयदलं पुष्पासि गुञ्जारवै-

र्माहात्म्यं क इव ब्रवीमि तदहो हे चञ्चरीकाधुना ॥ ६० ॥

क्षिप्तं मुञ्च कुरङ्ग काननमिदं रे ताण्डवं मा कृथाः

किं ते वैभवविभ्रमेण तरसा गात्राणि संरक्षय ।

आस्तां कीर्तिभरः किरातविशिखैः क्षुण्णः क्षणानन्तरं

क्षीणाङ्गः क्षितिमण्डलोपरि पुनर्नो चेत्क्षयं यास्यसि ॥ ६१ ॥

त्वामाधाय निजोदरे कमलिनी चक्रे न माध्वीरसै-

र्नित्यं कोमलकेसरैस्तव पुनः किं किं मनोवाञ्छितम् ।

त्वं त्वेतां कलकूजितैरपि मनाङ् नो भावयस्यातुरां
 तत्किं साहजिकं मधुव्रत मनावत्यक्तुं रसं वाञ्छसि ॥६२॥
 जाता नैव तृषा कृशा न समभूतापापकर्षक्रिया
 नो वा लोचनपङ्कजैरपि मनागालोकि किं चाधिकम् ।
 क्षुभ्यद्दोरतरारवैः प्रतिदिशं झञ्झानिलैर्द्राविता
 सेयं नीरदमण्डलीति कलयञ्चञ्चत्यलं चातकः ॥ ६३ ॥
 दैन्यं मा त्वमुरीकुरु प्रतिपदं हित्वा मनाभ्यूथिकां
 स्थेयं कत्यपि वासराणि कथमप्यालम्ब्य धैर्यं हृदि ।
 आयाते खलु माधवे प्रविदलत्सौरभ्यलोभास्पदे
 नूनं ते शरणं स एव भविता माकन्दभूमीरुहः ॥ ६४ ॥
 साफल्यं कलये चकोर भवतो धन्योऽसि मन्यामहे
 कां कीर्तिं कथयामि ते त्रिभुवने जागर्तिं ते संस्तवः ।
 किं वा पुण्यमितस्तवास्ति विमलं पीयूषधाराभरं
 चन्द्रे पासि निरन्तरं कमलिनीदृग्गोचरेऽपि स्फुटम् ॥६५॥
 अधमाताः प्रतिदिद्व्यखं सरभसं गर्जन्त्यमी वारिदाः
 प्रौढध्वानधुरंधराः प्रतिपदं चञ्चन्ति विद्युच्छटाः ।
 भूयो मत्तमहामयूरनिकराः कूजन्ति केकारवै-
 स्तन्मन्ये समुपागतोऽस्ति सहसा वर्षायुतो वासरः ॥ ६६ ॥
 भूयो निर्भरसर्वगर्वगरिमा मुग्धाङ्गनानां मुदा
 चञ्चच्चम्पककोषचुम्बितमना वात्यद्य मन्दानिलः ।
 नो युक्तं सहसान्यतः प्रचलितुं हे पान्थ चित्तव्यथां
 मा कार्षीः किमु पञ्चबाणनृपतौ जागर्तिं चिन्ता तव ॥६७॥
 शैत्यं तापहरं तवास्ति न मुधा मन्ये सुधानायक
 प्रोदञ्चः सुषमासमृद्धिरपि ते जागर्तिं लोकत्रये ।

सर्वं चारु मनावत्तथापि यदि चेत्प्राप्तोऽसि मुग्धाङ्गना-
वक्त्रेन्दोस्तुलनां तदा क इव ते भाग्योदयं मन्महे ॥६८॥

आयाता रजनी भविष्यति महाविश्लेषदावानलो
नोद्वेगः सहसा कृशाङ्गि मनसा कार्यो रथाङ्गाद्वयः ।
इत्थं बाष्पनिरुद्धगद्गदतया संभाष्य कोर्कां चिरं
चिन्तापूर्णमना विनोदविमुखो हंहो विधिं निन्दति ॥६९॥

सौन्दर्यं दलितं दवानलबलैर्मन्दं मरन्दोऽप्यसौ
स्वच्छन्दं गत एव का पुनरहो पुष्पादिकानां कथा ।
शीर्णां पर्णपरम्परा विगलिता सेयं लता तत्कथं
हंहो मन्द मिलिन्द कुन्दविपिनं नो हातुमाकाङ्क्षसे ॥७०॥

रम्यं काननमुन्नतास्तरुगणाः स्निग्धं पयः किं पुन-
र्मुग्धान्येव फलानि हन्त परितः सम्यञ्चि पुष्पाण्यपि ।
सर्वं हन्त विहाय निर्गतवतो दन्तावलस्य स्फुर-
च्चण्डांशुज्वलिते मरौ तदखिलध्यानैर्मनो मुञ्चति ॥ ७१ ॥

यत्संसर्गवशादसाधुचरिता एते पुनः कोटिशो
निग्वाशोककपित्थबिस्ववकुलाः सौगन्ध्यमापुः परम् ।
धन्यस्त्वं हरिचन्दन त्रिजगतां संतापशान्त्यै पुनः
संसारे नियतं स कोऽपि सदृशो युष्मादृशां वर्तते ॥७२॥

सानन्दं सुरनिम्नगाप्रविलसत्कूलेऽनुकूले पुन-
र्मन्दं मन्दमहो कलिन्दतनयातीरे विहारं कुरु ।
अस्मिन्किं तु मरालबाल सरसीकुञ्जे न याहि क्षणं
यस्मादत्र पतत्रिपातरसिका भिल्लयः स्वनं कुर्वते ॥ ७३ ॥
तृष्णाजर्जरिताकृतिः कवलितो घर्मांशुघोरैः करै-
र्दीर्घोदञ्चितचञ्चुरद्य कलयंस्त्वत्तः परं जीवनम् ।

हंहो चातकशावकोऽयमधुना त्वां वीक्षते केवलं
 त्वं चेदम्बु ददासि नाम्बुद भवेदस्याश्रयः कस्तदा ॥ ७४ ॥
 आ प्रातर्धनतृष्णया कवलितं प्रोद्दण्डचण्डातपै-
 र्दग्धं जीवनहानितः कलुषितं चिन्ताभरैः कीलितम् ।
 प्रस्निग्धामृतधारया प्रतिदिनं संप्लावयंश्चातकं
 त्वत्तः कोऽपि न वारिवाह भुवने जागर्ति जानीमहे ॥ ७५ ॥
 चञ्चच्चातकचञ्चुकोरकपुटीं नो पूरयस्यन्वहं
 दिक्तापं नवनीरसीकरभरैर्नो वा मनाग्लुम्पसि ।
 क्षेत्रं सिञ्चसि नैव किं च बहुशः कान्तारमाप्लावय-
 न्यद्गर्वं कुरुषे पयोद भवतस्तत्किं नयो दृश्यते ॥ ७६ ॥
 चञ्चच्चण्डमरीचिमण्डलकरज्वालाकलपैरहो
 न स्याच्चातकपोतकः कवलितो यावत्ततो विह्वलः ।
 आतः श्रीयुत वारिवाह निभृतं जीयाश्चिरं निर्भरं
 तावद्धीरतरं धरातलमिदं धाराभिरासिञ्चय ॥ ७७ ॥
 नो गत्वा गगनाङ्गणेऽनुसरति प्रोच्चैर्न जल्पत्यहो
 नो वा चण्डमरीचिमण्डलभिया संसेवते कानपि ।
 चित्रं भूमिगतं तथापि निभृतं धाराजलैर्निर्मलैः
 सिञ्चत्येव चिरेण चातकशिशुं श्रीमानयं वारिदः ॥ ७८ ॥
 तापं तूर्णमपाकरोषि नितरां पाटीरवाटीं पुनः
 प्रेम्णा पल्लवयस्यलं वितनुषे मुक्ताफलं शुक्तिषु ।
 धाराभिर्धरणिं धुनोषि परितो धाराधर त्वं यथा
 आतश्चातकशावकं बत तथा संभावयाम्भोभरैः ॥ ७९ ॥
 भूमेस्त्रापमपाकरोषि नितरां भूमीरुहो वर्धय-
 स्यानन्दं विदधासि किं च तनुषे सस्ये प्रशस्यं मुदा ।

किं किं वारिद ते गुणोत्करमहं जल्पामि धन्योऽसि रे
 धाराभिश्चिरस्त्रिन्नचातकशिशुं यज्जीवयस्वातुरम् ॥ ८० ॥
 मोदन्ते करिशावकास्तत इतः क्रीडन्ति कोलाः सुखं
 कृत्वाङ्के तनयं कुरङ्गगृहिणी रोमन्थमभ्यस्यति ।
 हीनं तेन मृगाधिपेन सहैसा मन्यामहे काननं
 द्वित्रैरेव दिनैर्भविष्यति परं वन्याभिरन्यादृशम् ॥ ८१ ॥
 तूर्णं यात मृगाः पलायत वृका यूयं पुनः सर्वथा
 कोलाः कापि निलीयत प्रसृमराः कोलाहलं मुञ्चत ।
 दृप्यद्दानदुरूहदारुणदलदन्तावलग्रामणी-
 गर्वग्रामविदारणाकुलकरः सोऽयं पुरः केसरी ॥ ८२ ॥
 प्रौढोत्क्षिप्तमहामहीध्रशिखरं कुत्रापि नीराशये
 दृष्ट्वैव प्रतिबिम्बितं सचकितं खात्सुत्य गाढं हठात् ।
 पातुं वाञ्छति नो जलं करिवरस्याशङ्कया किं त्वयं
 दपोद्धूतशिरा धुनोति नयने क्रोधोद्धुरः केसरी ॥ ८३ ॥
 सक्रोधं करिणां मदैरुपहितामालोक्य विश्वंभरां
 भूयः कोपकषायिताक्षियुगलं पञ्च्यां धरां दारयन् ।
 बाहुभ्यां सहसा विकृष्य तिमिरं भूमौ मुहुः पातय-
 न्भ्रूयुग्मं प्रविधूनयन्विजयते कोऽप्येष कण्ठीरवः ॥ ८४ ॥
 यः सावेशमशेषवारणघटासंघट्टविद्रावणो
 मुक्ताजालमयानि हन्त नितरां चक्रे वनानि स्फुटम् ।
 दृप्यद्दारुदुरूहपञ्जरगतो हा हा हतो वेधसा
 सोऽयं मानधनो धुनोति नयने क्रोधोद्धुरः केसरी ॥ ८५ ॥
 यस्य त्रासवशाद्गने करिवराः स्पन्दन्ति नो वामनाः
 कोलाः केऽपि न निःसरन्ति महिषा व्यग्राः पतन्ति क्षितौ ।

सोऽयं लोहदुरुहनव्यनिगडानद्वाङ्घ्रियुग्मो मुहुः

सारं सारमुदारवन्यचरितं कण्ठीरवस्ताम्यति ॥ ८६ ॥

मन्दं मन्दमहो मरन्दनिचयः पेयोऽमुना सादरं

नेयो रात्रिभरः परं तु सहसा गेयः स्तवो मान्मथः ।

इत्यालोच्यं समागतं खलु मया सायं नवे कैरवे

को जानाति निशापतिः पुनरसावस्ताचलं यास्यति ॥ ८७ ॥

त्वं चेद्बुद्धसि निर्भरं अमर हे पीत्वापि कौन्दं मधु

स्वच्छन्दं न विलोकयस्यपि मनागेनं किमेतावता ।

उन्मीलन्मकरन्दतुन्दिलदलत्पुष्पाकरास्वादनं

माकन्दस्य परं स एव सुकृती जानाति किञ्चित्पिकः ॥ ८८ ॥

आ बाल्यं भवता समीर कतिधा सार्धं मृणालीदलं

मुक्तं केलिकथामृतैरपि तथा नीतं रहः सादरम् ।

चित्तान्दोलनलालनैर्मृगदृशां वक्षःस्थलास्फालनै-

र्भूयः संप्रति मां विना तव मनो रन्तुं कथं मोदते ॥ ८९ ॥

गम्यन्तां दशदिक्तटीपरिसरे रे मत्तमातङ्गजा

लीयन्तां गिरिकंदरासु तरसा हित्वाटवीं ते मृगाः ।

युष्मच्चीत्कृतिभीरुतारनिनदप्रध्वस्तनिद्राभर-

व्याघूर्णन्नयनोऽयमेति सहसा क्रोधोद्भुरः केसरी ॥ ९० ॥

कृत्वा हन्त निरन्तरं कमलिनीकोषे सुधावैभवं

हित्वा संप्रति तां हिमैरुपहितां धत्से क्वचिन्मानसम् ।

तत्किं त्वां कथयामि हे मधुकर व्रीडाकरं भाषितं

धिग्धिक्रेम भवादृशां न करुणालेशोऽपि संदृश्यते ॥ ९१ ॥

शेते हन्त मृगाङ्गना निजशिशुं कृत्वा निकुञ्जोदरे

भूयः कुण्डलनां विधाय विवरे निद्राति सर्पाङ्गना ।

शीतार्ताः किल नैव पङ्कजदलं जिघ्रन्ति माध्वीलिहो

दृष्ट्वा हन्त हिमागमं नहि मनाङ् नीडं त्यजन्ति द्विजाः ॥ ९२ ॥

सानन्दं मकरन्दतुन्दिलदलं मुग्धप्रभां पद्मिनीं

यावच्चुम्बति केसरारुणतनुर्मत्तद्विरेफो युवा ।

तावत्तीव्रकरीन्द्रदुर्वहकरव्याघातसंघूर्णितो

हा हा हन्त मधुव्रतोऽयमधुना भूमौ पुनस्ताम्यति ॥ ९३ ॥

चञ्च्वा नव्यसमीरधीरसरसीतीरं विलोक्योत्सुको

धीरं धीरमहो महोन्नतिपरस्तृष्णाङ्कुशाकर्षितः ।

पातुं यावदहो करोति विमलं नीरं मरालः कृती

मण्डूकध्वनिजर्जरीकृततनुस्तावच्छनैस्ताम्यति ॥ ९४ ॥

लोकेऽस्मिन्पिशुनाः कथंचिदपि वा नैवोपकारव्यथां

विन्दन्ते सहसा परं तु सहसा जल्पन्ति दोषं स्फुटम् ।

शम्बूकैः कलयन्ति केलिकुतुकं वापीषु कारण्डवा

नो वा मानसमुग्धपङ्कजदलं विस्मृत्य जिघ्रन्त्यपि ॥ ९५ ॥

आदौ पत्रविचित्रितः पुनरसौ मुग्धप्रसूनाङ्कितः

पश्चात्स्निग्धफलोद्गमे घनरसैः सिक्तो मया सर्वतः ।

दानोन्मत्तदुरन्तवारणकटीसंघट्टनैः केवलं

सोऽयं घूर्णित एव दैववशतो माकन्दभूमीरुहः ॥ ९६ ॥

चञ्चत्पत्रविचित्रितां मधुकरस्फूर्जत्फलालम्बिनीं

मन्दं मुग्धमरन्दमञ्जुपुलकां कान्तिप्रभूतोदयाम् ।

प्रोन्मीलत्कुसुमां प्रकीर्णसुषमां हा हा चलत्कण्टकां

को हेतुः कलधौतकेतकलतां त्यक्तुं समुत्कण्ठसे ॥ ९७ ॥

भुक्त्वा मीनमहो नवीनमधुना पीतं जलं निर्मलं

नीतः केलिभरेण वासरगणो किं तु त्वयाद्यावधि ।

गन्तव्यं सल्लु कुत्रचिद्वकं वने चेच्चण्डचण्डातपै-
 स्तप्ते हन्त जलाशये पुनरहो दैन्यं मुहुर्धास्यसि ॥ ९८ ॥
 अग्रे तिष्ठति दारुणाकृतिरसौ क्रोधोद्धतः केसरी
 पश्चादुद्धटदावदूषितधरासंक्रान्तचण्डानिलः ।
 किं कुर्मः सहसा विहाय कलभानेतान्त्रजामः कथं
 हंहो कूणितलोचनेति करिणी चिन्ताकूला ताम्यति ॥ ९९ ॥
 आदावङ्कुरितं पुनः प्रतिपदं पत्रावृतं त्वां मुदा
 सौरभ्यस्फुरितप्रसूनकलितं दृष्ट्वाथ हृष्टोऽस्म्यहम् ।
 किं ब्रूमः फलिते त्वयि द्रुततरं हा हन्त किम्पाक हे
 भूयो व्याकुलयन्ति कण्टकभराः सर्वत्र तत्किं ब्रुवे ॥ १०० ॥
 त्वत्तः श्रीरजनि स्फुटं समभवत्कल्पद्रुमः सादरं
 जातास्ते निधयः पुनः किमपरं जज्ञे सुधादीधितिः ।
 किं ब्रूमस्तव वैभवं जलनिधे त्वामप्यहोऽहो वृथा
 यद्भूयस्तृषिता प्रयाति जनता तत्किं ब्रुवे त्वद्गुणान् १०१
 मेकाः कूपजलं पिबन्तु नितरां वापीषु कारण्डवाः
 साकूतं सरसीषु हन्त नितरां तुङ्गाः कुरङ्गादयः ।
 तृष्णाव्याकुलितस्य चातकशिशोः किं तेन यावद्धरां
 धन्याभिः परिपूरयन्ननुदिन नोदेति धाराधरः ॥ १०२ ॥
 तावद्भीष्मगभीरतापनिवहाः संसारमुच्चैस्तरां
 यूयं तापयत प्रचण्डकिरणज्वालावलीपूरिताः ।
 यावत्सौरभभव्यनव्यविदलन्मल्लीमतल्लीदल-
 प्रोन्मीलन्मकरन्दतुन्दिलमना नोदेति मन्दानिलः ॥ १०३ ॥
 चन्द्रो हन्त कलङ्कशङ्किततनुः क्षारान्वितः सागरो
 हंहो कल्पतरुस्तरुः पुनरहो मेरुः स्वयं पर्वतः ।

कामं कामगवी पुनः पशुरहो किं वा बहु ब्रूमहे
 संसारे भवतस्तुलां कलयितुं को वा समर्थो भवेत् ॥१०४॥
 योऽभूद्वाविडचक्रवर्तिमुकुटालंकारभूतस्य रे
 मौद्गल्यस्य हरेः सुतः क्षितितले वीरेश्वरः सत्कविः ।
 तस्य प्रोद्धतसूक्तिनिर्मलसुधाशुद्धान्तरस्य क्षणा-
 देषा निर्मितिरुत्तमा मतिमतां नित्यं मुदे जायताम् ॥१०५॥
 इति श्रीवीरेश्वरभट्टनिर्मितमन्योक्तिशतकं समाप्तम् ।

त्रिपाठिश्रीशिवसामप्रणीता

नक्षत्रमाला ।

सटीका ।

राजत्रयसमानीतां मुनित्रयपरिष्कृताम् ।

जाह्नवीं शब्दविद्यां च चिन्तयामीष्टसिद्धये ॥

विघ्नविघाताय कृतं मङ्गलं शिष्यशिक्षार्थं निबध्नाति—

धरात्मजारम्यमुखारविन्दमरन्दरोलम्ब उदारकीर्तिः ।

शेषाख्यसंयोगविशेषशोभो देवो मुदे वोऽस्तु शिवः स रामः ॥ १ ॥

धरेति । धरस्य पर्वतस्यात्मजा तस्या रम्यमुखारविन्दस्य मरन्दो मरन्द-
 स्तस्य रोलम्बो अमरः । उदारकीर्तिः । शेषाख्यस्य संयोगेन विशेषशोभः ।
 शेषस्य भूषणत्वादिति भावः । एतादृशो देवः शिवः । प्रसिद्धो रामो वो

१. अयं शिवरामत्रिपाठी ख्रिस्तसंवत्सरीयाष्टादशशतकपूर्वार्धसमुत्पन्नाज्ञाने-
 शभट्टादप्यर्वाचीनः, यतोऽयमत्रैव टीकायां तत्कृतपरिभाषन्दुशेखरस्मरणं करोति,
 एतत्कृतग्रन्थास्तु स्वयमेवानेनात्रैव टीकासमाप्तौ गणिताः सन्ति. तेष्वस्माभिः
 (१) कादम्बरीटीका, (२) दशकुमारचरितटीका (३) नक्षत्रमाला सटीका,
 (४) रसरत्नहारः सटीकः, (५) वासवदत्ताटीका, एतद्ग्रन्थपञ्चकमद्यावन्नि
 समुपलब्धमस्ति.

मुदेऽस्तु । पक्षे—धराया आत्मजा सीता । शेषाख्येन लक्ष्मणेन विशेषशोभा
सोभ्रातृत्वात् । श्लेषालंकारः—‘वाच्यभेदेन भिक्षा यद्युपपन्नाषणस्पृशः ।
श्लेषोऽसौ’ इति लक्षणात् । वृत्त्यनुप्रासः—‘वर्णसाम्यमनुप्रासश्छेकवृत्तिगतो
द्विधा । सोऽनेकस्य सकृत्पूर्वं एकस्याप्यसकृत्परः ॥’ इति लक्षणात् । यमका-
लंकारः—‘अर्थे सत्यर्थभिन्नानां वर्णानां सा पुनः श्रुतिः । यमकं पादतद्भागा-
वृत्ति तथास्यनेकताम् ॥’ इति लक्षणात् । संभोगशृङ्गारः—‘अनुकूलौ निषे-
वेते यत्रान्योन्यं विलासिनौ । दर्शनस्पर्शनादीनि स संभोगो मुदान्वितौ ॥’
इति लक्षणात् । अनुकूलो नायकः—‘अनुकूलस्त्वेकनायिकः’ इति दशरूप-
कात् । उपजातिवृत्तम्—‘अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजात-
यस्ताः’ इति तल्लक्षणात् ॥

गोत्रस्खलनेन मानवर्ती प्रत्याह—

गोत्रस्खलने भ्रान्तिं मानिनि जानीहि केवलां मेऽत्र ।

व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः पाणिनीय इव ॥ २ ॥

गोत्रेति । हे मानिनि, गोत्रस्खलने गोत्रं नाम तस्य स्खलने च्यवने मे
मम केवलां भ्रान्तिं जानीहि । ननु गोत्रस्खलनं त्वदुक्तिः । मया आन्त्या
तन्नामग्रहणं कृतं न त्वहर्निशं तस्यामासफेरित्यपि त्वदुक्तिरेव । तत्र क्व प्रामा-
ण्यमुररीकर्तव्यम् । तत्राह—व्याख्यानतो विशिष्टादाख्यानाद्विशेषस्येष्टस्य
प्रतिपत्तिर्बोधः । किमत्र मानं तत्रोपमारीत्याह—पाणिनीय इव । पाणिनीये
तत्प्रोक्तशास्त्रे । एवं हि तत्रोक्तिः—लण्अङ्उण्सूत्रयोर्णकारस्यैवोपादानेन
अण्ङण्ग्रहणेषु संदेहः । तत्राह—‘व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्निहि संदेहाद-
लक्षणम्’ । व्याख्यानाच्छिष्टकृताद्विशेषस्यान्यतरार्थस्य प्रतिपत्तिर्निश्चयः । हि
यतः संदेहाच्छास्त्रमननुष्ठापकं न । ‘अणुदित्-’ इत्यत्रैव परेण णकारेणाणप्र-
त्याहारः । ण् तु सर्वत्र परेण । यदत्र परिभाषेन्दुशेखरे दूषणं तदस्मत्कृते
विद्याविलासे द्रष्टव्यम् । अत्र श्लेषालंकारः—‘श्लेषः स एकवाक्येऽस्मिन्यत्राने-
कार्यता भवेत्’ इति लक्षणात् । अत्र प्रमाणालंकारेषु शब्दप्रमाणालंकारः ।
श्रौती पूर्णोपमा—‘साधर्म्यमुपमा भेदे पूर्णा लुप्ता च साभिमा । श्रौत्यार्थी च
अभेदाख्ये समासे तद्धिते तथा ॥’ इति लक्षणात् । काव्यादर्शे तु दण्डिनेयं
धर्मोपमेति व्यवहृता—‘इति धर्मोपमा साक्षात्तुल्यधर्मनिदर्शनात्’ इति ।

मानवत्यत्र नायिका । मानश्चात्रेर्ष्याजन्यः—‘पत्युरन्यप्रियासङ्गे दृष्टेऽथानुमिते
श्रुते । ईर्ष्यामानो भवेत्स्त्रीणां तत्र त्वनुमितिस्त्रिधा ॥’ इति रसरत्नहारः । स
च मध्यमः—‘मानो लघुर्मध्यमश्च गुरुश्चेति त्रिधा भवेत् । अपरस्त्रीदर्शनोत्थो
गोत्रस्त्वलनजस्तथा । अन्यस्त्रीसङ्गजनितः क्रमेण त्रिविधो भवेत् ॥’ इत्यपि
तत्रैव । पथ्यार्या छन्दः—‘त्रिष्वंशकेषु पादो दलयोराधेषु दृश्यते यस्याः ।
पथ्येति नाम तस्याः प्रकीर्तितं नागराजेन ॥’ इति लक्षणात् ॥

अन्यसंभोगदुःखितां प्रति संभुक्तसख्येवाह—

नौष्ठव्रणान्मामपरामिव त्वमवेहि तामेव निजैकदासीम् ।

न चैकदेशो विकृतेरुपैति भिन्नत्वमज्ञे सखि कोऽपि लोके ॥ ३ ॥

नौष्ठेति । ओष्ठे व्रणोऽधरपानजस्तस्मान्मामपरां सपत्नीमिव मा अवेहि ।
अज्ञे सखि, एकदेशो विकृतेर्विकाराच्च कोऽपि भिन्नत्वमुपैति प्राप्नोति । नहि
छिन्नपुच्छे शुनि मार्जारव्यवहारो लोके । ‘लोकन्यायसिद्देश्यम्’ इति व्याकर-
णेऽप्युक्तम् । इयं ज्ञापकसिद्धापि । ‘प्राग्दीव्यतोऽण्’ इति सूत्रे भाष्ये दीव्य-
तिशब्दैकदेशदीव्यच्छब्दानुकरणमिदमित्युक्त्वा किमर्थं विकृतनिर्देशः । एतदेव
ज्ञापयत्याचार्यः—अवलेषा परिभाषा—‘एकदेशविकृतमनन्यवत्’ इति । तेन
निर्जरशब्दे जरसादेशः फलम् । अत्रत्यमपि दूषणं विद्याविलासे द्रष्टव्यम् । का-
व्यलिङ्गमलंकारः—‘समर्थनीयस्यार्थस्य काव्यलिङ्गं समर्थनम्’ इति लक्षणात् ॥

पूर्वमीर्ष्यामानेऽनुनीतां पुनः प्रणयमानिनीं प्रत्याह—

अनुनीता पुना रोषं भेजे तामाह मानिनीम् ।

एकस्यां लक्षणं व्यक्तौ सकृदेव प्रवर्तते ॥ ४ ॥

अनुनीतेति । या पूर्वमनुनीता पुना रोषं भेजे । अत्र ‘रो रि’ इति लोपे
कृते ‘दूलोपे—’ इति दीर्घः । तामाह नायकः एकस्यां व्यक्तौ एकं लक्षणं
सकृदेव एकवारमेव प्रवर्तते । पुनः कोपो न योग्य इति भावः । प्रणयमा-
ग्नीनीयम् । ‘लक्ष्ये लक्षणं सकृदेव प्रवर्तते’ । अत्र ज्ञापकं ‘समः सुटि’ इति
सूत्रम् । ‘समो वा लोपमेके’ इति भाष्येण लोपस्यापि रुप्रकरणस्यत्वान्मकार-
लोपे एकसकारके पुनस्तत्र सकारद्वित्वे द्विसकारके पुनः सकारद्वित्वे त्रिसका-
ररूपसिद्धौ किं सूत्रेणेति तदेव ज्ञापकम् । फलं तु—सुष्ठुपास्य इत्यत्र भका

रद्वित्वे पुनर्धकारद्वित्वं न । युग्मविपुला च च्छन्दः—‘यस्यां लः सप्तमो युग्मे सा युग्मविपुला’ इति लक्षणात् ॥

सख्युपभोगेन साशङ्का नायिका गौणमुख्यन्यायं मनसि निधाय दासीं धृष्टस्य सेवने योजयामासेति वर्णयति—

मुख्ये कार्यस्य विज्ञानादासीं धृष्टस्य सेवने ।

नियोजयामास तयो रतिं ज्ञात्वा चुकोप सा ॥ ५ ॥

मुख्य इति । मुख्ये प्रधाने कार्यस्य विधेयस्य विज्ञानादासीं धृष्टस्य प्रगल्भस्य सेवने नियोजयामास । सा तयो रतिं ज्ञात्वा चुकोप सरोषा बभूव । परकीयान्यसंभोगदुःखिता नायिका । नन्वेवमपि महद्भूतश्चन्द्रमा इत्यत्र ‘आन्महतः’ इत्यात्वापत्तिरत आह—‘गौणमुख्ययोर्मुख्ये कार्यसंप्रत्ययः’ । गुणादागतो गौणः । यथा गोशब्दस्य जाड्यादिगुणनिमित्तोऽर्थो बाहीकः । अप्रसिद्धश्च संज्ञादिरपि तद्गुणारोपादेव बुध्यते । मुख्यमिव प्रधानत्वान्मुख्यः । प्रधान इत्यर्थः । गौणे ह्यर्थे शब्दः प्रयुज्यमानो मुख्यार्थारोपेण प्रवर्तते । एवं चाप्रसिद्धत्वं गौणलाक्षणिकत्वं चात्र गौणत्वम् । तेन प्रियत्रयाणामित्यादौ त्रयादेशो भवत्येव । तत्र त्रिशब्दार्थस्येतरविशेषणत्वेऽप्युक्तरूपगौणत्वाभावात् । अन्ये तु ‘परिवेविषीध्वमित्यत्र ढत्वव्यावृत्तये क्रियमाणात् ‘इणः षीध्वं-’ इत्यत्राङ्गप्रहणादर्थवत्परिभाषानित्या । तन्मूलकमिदम्’ इत्याहुः ॥

दासी नायिकायाः सान्त्वनं करोति—

यदागमास्तद्गुणास्ते गृह्यन्ते तद्गृहाद्विते ।

अतस्त्वय्यावद्धभावो मामैक्षत स सादरम् ॥ ६ ॥

यदागमा इति । यत्सकाशादागमो येषां ते यदागमाः, तस्य यत्सकाशादागमस्तद्गुणीभूता अङ्गभूतास्तद्गृहास्ते गृह्यन्ते । अतस्त्वय्यावद्धभावः स नायको मां सादरमैक्षत । ननु प्रणिदापयतीत्यादौ दारूपस्य विधीयमाना घुसंज्ञा दापेर्न स्यादत आह—‘यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्गृहणेन गृह्यन्ते’ । यमुद्दिश्यागमो विहितः स तद्गुणीभूतः शास्त्रेण तदवयवत्वेन बोधितोऽतस्तद्गृहणेन तद्गृहाद्विते तद्गोपकेन शब्देन गृह्यते । बोध्यत इत्यर्थः । तत्र तद्गुणीभूता इत्यंशो बीजकथनम् । लोकेऽपि देवदत्तस्याङ्गाधिक्ये तद्विशिष्टस्यैव देवदत्तप्रहणेन ग्रहणं

दृश्यते । यमुद्दिश्य विहित इत्युक्तेः । प्रनिदारयतीत्यादौ न दारित्यस्य युत्वम् ।
आने सुविधानसामर्थ्यादेवानित्या । अन्यथा पचमान इत्यादावकारस्य मुख्य-
नया परिभाषया विशिष्टस्य सवर्णदीर्घं तद्वैयर्थ्यं स्पष्टमेव । तेन दिदीपे
इत्यादौ यणादिकं न । जहारेत्यादौ 'आत औ णलः' इति न ॥

रतान्तं वर्णयति—मृष्टाधरेति युग्मेन ।

मृष्टाधरालक्तमनञ्जनाक्षं पत्रावलीशेषविशेषशोभम् ।

रतान्त आसेचनकं निपीय कान्ताननं कान्त उवाच कान्ताम् ॥ ७ ॥

कृतेऽङ्गकार्ये पुनरङ्गकार्यं न जायते सुन्दरि दर्शनेऽपि ।

ततो वृथैषोऽस्ति परिश्रमस्ते प्रसाधनार्थं करभोपमोरु ॥ ८ ॥ (युग्मम्)

मृष्टेति । मृष्टोऽधरालक्तको यस्याः । अधरपानादित्यर्थः । अनञ्जने अक्षिणी
यस्य । चुम्बनात् । 'बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्पच्' इति पच् । विधेयत्वा-
भावादविमृष्टविधेयांशदोषाभावः । पत्रावल्याः पत्ररचनायाः शेषेण विशेषतः
शोभा यस्य । पत्ररचनाच्युतिस्तु विपरीतसुरते स्वेदोद्गमादित्यर्थः । आसेचन
कम् । 'तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तो यस्य दर्शनात्' इत्यमरः । कान्ताननं निपीय
सादरं दृष्ट्वा प्रसाधनोद्यतां नायिकां प्रत्याह । करभोपमावूरु यस्यास्तत्संबोध-
नम् । 'करस्य करभो बहिः' इत्यमरः । 'ऊरुत्तरपदादौपम्ये' इत्युङ् तु न । उप-
माशब्देन व्यवधानात् । एतेन 'धात्री कराभ्यां करभोपमोरुः' इति कालिदा-
सप्रयोगोऽपि व्याख्यातः । सुन्दरि, अङ्गकार्ये अङ्गानां कार्ये प्रसाधने कृते पुन-
रङ्गकार्यं प्रसाधनं नास्ति । अङ्गस्य कार्ये कृते पुनरङ्गस्य कार्यं न भवति । यथात्रैव
सुन्दरीत्यत्र संबुद्धौ 'अग्नार्थनद्योर्हस्वः' इति हस्वे कृते 'हस्वस्य गुणः' इति गुणो
न भवति । न चात्र लक्षणप्रतिपदोक्तपरिभाषया निर्वाहः । हे चित्रगोप्रमिल्य-
नेन विरोधापत्तेः । अत्र ते प्रसाधनार्थं परिश्रमो वृथैव । ननु रतान्ते प्रसा-
धनवर्णनं न कविसंप्रदाय इति, तन्न । 'शान्ते मन्मथसंगरे रणकृतां सत्कार-
मातन्वती वासोऽदाजघनस्य पीनकुचयोर्हारं श्रुतेः कुण्डलम् । बिम्बोष्ठस्य च
वीटिकां सुनयना पाण्यो रणत्कङ्कणे पश्चाल्लम्बिनि केशपाशनिचये युक्तो हि
बन्धक्रमः ॥' इति दर्शनात् । यत्तु तत्त्वबोधिण्याम् 'ह्रस्वविधानसामर्थ्याद्गुणो
न प्रवर्तते अन्यथा 'अम्बार्थनद्योर्गुणः' इति ब्रूयात्', तन्न । सति गुणग्रहणे
इक्परिभाषोपस्थितेः अम्बार्थं दोषः । अथाम्बार्थग्रहणसामर्थ्यात्तत्रानिक्वपि

प्रवृत्तिरिति चेन्न । उभयत्र सामर्थ्यकल्पनापेक्षया अन्यार्थया परिभाषया निर्वाहस्य सुगमत्वात् । तत्रैवान्ये तु 'कृते ह्रस्वे यदि गुण इष्टस्तर्हि अम्बार्थानां ह्रस्वो नदीह्रस्वयोर्गुणः' इत्येव ब्रूयात् । तदपि न । 'जसि च' इति सूत्रे एकदेशानुवृत्तिकल्पनापत्तेः । अस्यां परिभाषायां ज्ञापकं 'ज्ञाजनोर्जा' इति जादेशविधानम्, 'ज्यादादीयसः' इत्यत्राकारविधानं च । जकारादेशे कृते जानातीत्यत्र 'अतो दीर्घो यजि' इति ज्यायान् इत्यादौ 'अकृत्सार्व-' इति दीर्घे इष्टसिद्धौ किं दीर्घविधानेन । 'तयोर्वाचि-' इति निर्देशादनित्येषा परिभाषा । समास आर्थी धर्मलुप्तोपमा । काव्यादर्शे त्वयं वस्तूपमेति व्यवहृता—'इति प्रतीयमानैकधर्मा वस्तूपमैव सा' इति लक्षणात् । क्रमेणाधरचुम्बनाद्युत्कर्षदर्शनात्सारालंकारः—'उत्तरोत्तरमुत्कर्षः सार इत्यभिधीयते' इति तल्लक्षणात् ॥

कश्चन मानिनीदूतीं निराकरोति संनियोगशिष्टन्यायेन—

निवृत्तिस्ते संनियोगशिष्टन्यायेन नो कुतः ।

द्वयोर्मनोदये दूत्यास्तदनित्यत्वमुत्तरम् ॥ ९ ॥

निवृत्तिरिति । 'संनियोगशिष्टानां सह वा प्रवृत्तिः सह वा निवृत्तिः' इति संनियोगशिष्टन्यायः । तत्संनियोगेनागता त्वं तस्या निवृत्तौ त्वं कथं न निवर्तसे । द्वयोर्मनोदये दूत्याः तदनित्यत्वमुत्तरम् । ननु पञ्चेन्द्राण्यो देवता अस्य पञ्चेन्द्र इत्यादौ 'द्विगोर्लुक्' इत्यणो लुकि 'लुक् तद्धित-' इति स्त्रीप्रत्ययलुकि आनुकः श्रवणापत्तिरत आह—'संनियोगशिष्टानां सह वा प्रवृत्तिः सह वा निवृत्तिः' । एवार्थो वाशब्दः । अत्र 'बिल्बकादिभ्यश्छस्य लुक्' इति सूत्रस्थछग्रहणं ज्ञापकम् । तद्धि छमात्रस्य लुग्वोधनद्वारा कुकोऽनिवृत्तिर्यथा स्यादित्यर्थम् । कृतकुगागमा नडाद्यन्तर्गणा बिल्वादय एव तत्र निर्दिष्टा बिल्बकादिशब्देन । समुच्चयार्थचशब्दयोगेन विधेययोरेककालिकत्वैकदेशवनियमाय न्यायसिद्धापीयं 'णाविष्टवत्-' इत्यनेन पुंवस्त्वविधानमेतदनित्यत्वज्ञापनार्थम् । अन्यथा एनीमाचष्टे एतयतीत्यादौ टिलोपेनैव डीन्निवृत्तौ संनियोगशिष्टपरिभाषया नस्यापि निवृत्तौ पुंवस्त्वस्यानावश्यकत्वात् । 'ज्ञापकसिद्धं न सर्वत्र' इति ज्ञापकसिद्धेयमनित्येति वा । अत्र परिभाषेन्दुशेखरे यद्वृषां तद्विषाविलासे स्फुटम् ॥

दूती नायकं भर्त्सयन्त्याह—

कारोः शङ्खश्चेतकीर्तेर्व्युत्पत्तिस्तव कुत्रचित् ।

अव्युत्पत्ती रसे तेऽस्ति ततोऽसि त्वमुणादिवत् ॥ १० ॥

कारोरिति । कारोः शिल्पिनः । 'कृवापा-' इत्युण् । शङ्खवत्कम्बुवच्छेता कीर्तिर्यस्य तादृशस्य । 'शमेः खः' अत्र सन्ति व्युत्पत्तौ खस्येनादेशः स्यात् । इति हेतोरव्युत्पत्तिपक्षोऽपि । उणादयो व्युत्पन्नाः, अव्युत्पन्नाश्च कुत्रचित् शिल्पादिविषये । रसे ते अव्युत्पत्तिः । ततस्त्वमुणादिवदसि । अव्युत्पत्ती रस इत्यत्र 'रोरि' इति लोपे 'ढ्रलोपे-' इति दीर्घः । यथासंख्यालंकारः । 'यथा-संख्यं क्रमेणैव क्रमिकाणां समन्वये' इति तल्लक्षणात् । तद्विधे अर्थी लुप्तोपमा ॥

निर्दिश्यमानस्यादेशाः संभवन्ति सुनो यतः ।

अतः प्रत्यादेशपात्रं रोषात्सैव न दूतिका ॥ ११ ॥

निर्दिश्यमानस्येति । हे सुनः सुनासिक, यतो निर्दिश्यमानस्यादेशाः संभवन्ति अतः प्रत्यादेशस्य निराकरणस्य । 'प्रत्यादेशो निराकृतिः' इत्यमरः । पात्रं सैव दूतिका । प्रकृते—सुन इत्यत्र 'पहन्-' इति सूत्रे निर्दिश्यमानस्य नासिकाशब्दस्य नसादेशः । न तु 'पदाङ्गाधिकारे-' इति प्राप्तः सुनासिकाशब्दस्य नसादेशः । यद्वा समासान्तविधेरनित्यत्वेन 'अन्नासिकायाः-' इत्यजभावेऽपि संनियोगशिष्टन्यायस्यानित्यत्वे प्रकृतसूत्रेण नसादेशः । नन्वेवमुदस्थादित्यादौ 'उदः स्थास्तम्भोः-' इति पूर्वसवर्णापत्तिरत आह—'निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति' । 'षष्ठी स्थानेयोगा' इति सूत्रमावर्तते । तत्र द्वितीयस्यायमर्थः । षष्ठ्यन्तं निर्दिश्यमानमुच्चार्यमाणसजातीयमेव निर्दिश्यमानावयवरूपमेव वा स्थानेन स्थाननिरूपितसंबन्धेन युज्यते न प्रतीयमानमित्यर्थः । तेनेदं सिद्धम् । अत्रत्यं दूषणं विद्याविलासे द्रष्टव्यम् ॥

नायिकाया मानबीजमाह—

आगमानित्यता शब्दे उणाद्यादौ मनोहरा ।

मनोहरा न ते यस्माच्चनित्यत्वमतोऽर्थये ॥ १२ ॥

आगमेति । उणाद्यादौ शब्दे आगमानां ङमुडादीनामनित्यता मनोहरा । ते आगमस्यागतस्यानित्यता न मनोहरा । अतस्तन्नित्यत्वमर्थये । यथा 'उणा-

दयो बहुलम्' इत्यत्र डमुडागमोऽनित्यत्वान्न नैवं तथा आगमो युक्तः । 'आग-
मशास्त्रमनित्यम्' इति परिभाषाखण्डनोद्धारोऽपि विद्याविलासे द्रष्टव्यः ॥

वेद्यां वर्णयति—

अर्थवद्ग्रहणे यस्मान्नानर्थकपरिग्रहः ।

सुरूपधनिनोर्वेश्या गृह्णाति धनिनं ततः ॥ १३ ॥

अर्थवदिति । अर्थवतः सार्थस्य ग्रहणेऽनर्थकस्य व्यर्थस्य यतः परिग्रहो
नास्ति ततो हेतोः सुरूपधनिनोर्मध्ये वेश्या धनिनो ग्रहणं करोति । अर्थवत्त्वा-
दिति भावः । ननु प्रोढवानित्यत्र 'प्रादूहोढ-' इति वृद्धिः स्यादत आह—'अ-
र्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य' । विशिष्टरूपोपादाने उपस्थितार्थस्य विशेषणतयान्वय-
संभवे त्यागे मानाभावोऽस्या मूलम् । 'व्रश्च-' इति सूत्रे राजेः पृथग्भ्राजि-
ग्रहणमस्यां हि ज्ञापकम् ॥

काचन दूती नायकस्य समीपे गता, नायकस्य गोत्रस्खलनं जातम्, तद-
नुकरणमागत्य नायिकायाः समीपे कृतममुं प्रसङ्गं वर्णयति—

गोत्रस्खलनानुकृतौ दृष्टारुणचक्षुषा दूती ।

इत्याहाशयमस्या अनुकरणं प्रकृतिवद्भवति ॥ १४ ॥

गोत्रेति । दूत्यग्रे नायककृतस्य गोत्रस्खलनस्यानुकृतावनुकरणे अरुणे चक्षु-
षी यस्यास्तया । कोपारुणचक्षुषेत्यर्थः । दूती दृष्टा । अस्या आशयमाह—अ-
नुकरणं प्रकृतिवद्भवतीति । यथा नायकोपरि कोपस्तथा मर्यापि शास्त्रप्राप्तः ।
ननु 'क्षियः-' इत्यादौ इयङ् कथमत आह—'प्रकृतिवदनुकरणं भवति' ।
क्षिय इति इयङ्निर्देशोऽस्या ज्ञापकः । तत्रैव प्रातिपदिकत्वनिबन्धनविभक्ति-
करणादित्या चेयम् । उपगीतिच्छन्दः ॥

नायको दूतीमुखाद्गोत्रस्खलनश्रवणेन मानिनीं प्रत्याह—

नास्ति तदन्तग्रहणं संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे हि ।

तस्माद्यथापराधं दण्ड्यो वध्यस्तु नैवाहम् ॥ १५ ॥

नास्तीति । संज्ञा नाम तद्विधौ प्रत्ययग्रहणे शपथग्रहणे तदन्तग्रहणं तस्या-
पराधिनोऽन्तो नाशस्तस्य ग्रहणं नास्ति । हि यस्मात् । 'संज्ञा स्याच्चेतना नाम
हस्ताद्यैश्चार्थसूचना', 'प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासवस्तुषु', 'अन्तो नाशो

द्वयोर्मृत्युः' इति त्रिष्वमरः । तस्मादपराधमनतिक्रम्य यथापराधमहं दण्ड्यः, वध्यस्तु नैव । 'अन्यथावादक्षपथाद्यपनेयस्तु मध्यमः' इति । 'मानो लघुर्मध्यमश्च गुरुश्चेति त्रिधा भवेत् । अपरस्त्रीदर्शनोत्थो गोत्रस्खलनजस्तथा । अपरस्त्रीसंगमोत्थः क्रमेण त्रिविधो भवेत् ॥' इति रसरत्नहारः । नन्वेवं 'तरसमपौ घः' इत्यादिना तरवन्तादेः संज्ञा स्यादत आह—'संज्ञाविधौ प्रत्यग्रहणे तदन्तग्रहणं नास्ति' । 'सुसिद्धन्तं' इत्यन्तग्रहणमस्या ज्ञापकम् । गीतिच्छन्दः ॥

पुनस्तामाह—

अनुदात्तेत्त्वप्रथितं युवति निबोधात्मनेपदमनित्यम् ।

उदयति सविता चन्द्रो न निर्गतं यौवनं हि तथा ॥ १६ ॥

अनुदात्तेदिति । हे युवति, अनुदात्ते मम हृदि इत्वं लक्ष्मीत्वं यत्र तादृशत्वात्प्रथितं ख्यातमात्मने स्वस्मै पदं स्थानमनित्यं निबोध जानीहि । लक्ष्म्यपेक्षेयं सुरुपेति पदग्रासिरनित्येत्यर्थः । हि यस्मान्निर्गतः सविता चन्द्रश्चोदयति निर्गतं यौवनं तथा न । 'उदात्तो दातृमहतोः' इति विश्वप्रकाशः । 'अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् । चक्षिणो द्विस्करणाज्ज्ञापकात्' । तेन प्रकृते उदयतीत्यत्रात्मनेपदं न । अत्रत्यपरिभाषेन्दुशेखरदूषणोद्धारो विद्याविलासे स्फुटः । काव्यलिङ्गमलंकारः—'काव्यलिङ्गं हेतोर्वाक्यपदार्थता' इति तल्लक्षणात् । परिकरालंकारोऽपि—'अलंकारः परिकरः साभिप्राये विशेषणे' इति लक्षणात् । उपगीतिच्छन्दः ॥

सर्वद्वन्द्वैकवद्भावः पाणिनीये विकल्पितः ।

विहाय मामिति सखीं काप्याह प्रेमगर्विता ॥ १७ ॥

सर्वेति । सर्वश्चासौ द्वन्द्वश्च । 'चार्थे द्वन्द्वः' इति विहितः समासः तस्यैकवद्भावः पाणिनीये विकल्पितः । 'सर्वो द्वन्द्वो विभाषैकवद्भवति' । द्वन्द्वसामान्येन स्वमिथुनप्राप्तं परिहरति—मां विहाय । त्यक्त्वेत्यर्थः । 'स्त्रीपुंसोर्मिथुनं द्वन्द्वम्' इत्यमरः । कापि प्रेमगर्विता सखीं प्रत्याह । घटपटं घटपटौ इत्यादि सिद्धये आह—'सर्वो द्वन्द्वो विभाषैकवद्भवति', 'द्वन्द्वश्च प्राणि—' इत्यादि प्रकरणाविषयः सर्वो द्वन्द्व इत्यर्थः । 'चार्थे द्वन्द्वः' इति सूत्रेण समा-

हारेतरेतरयोगयोरविशेषेण द्वन्द्वविधानाद्व्यायसिद्धेयम् । परिसंख्यालंकारो-
ऽत्र—‘परिसंख्या निविध्यैकमेकस्मिन्वस्तुयन्त्रणम्’ इति तल्लक्षणात् ॥

तुल्ये वयसि रूपे च मयि मज्जति यन्मनः ।

पत्युस्तत्कारणं ब्रूहि सख्यूचे भेदका गुणाः ॥ १८ ॥

तुल्य इति । वयसि रूपे च तुल्ये सति मम सपत्न्याश्च । पत्युर्मनो
यन्मयि निमज्जति तत्कारणं ब्रूहि इति नायिकाप्रश्नः । गुणा दाक्षिण्यादयः ।
भेदका व्यावर्तकाः । उत्कर्षजनका इत्यर्थः । इति सख्या उत्तरम् । हेत्वलंका-
रोऽत्र—‘हेतोर्हेतुमता सार्धं वर्णनं हेतुरुच्यते’ इति लक्षणात् ॥

प्रेमगर्विता मानभाजो दूषयति—

कृतमपि कार्यं केचिन्निवर्तयन्तीह शास्त्रवत्प्रेम ।

प्रायस्त एव पूज्या ये न प्रागेव कुर्वन्ति ॥ १९ ॥

कृतमिति । केचित्कृतमपि प्रेम कार्यं शास्त्रवन्निवर्तयन्ति । तेभ्यस्त एव
पूज्या ये प्रागेव न कुर्वन्ति । ‘अकृतव्यूहाः पाणिनीयाः’ इति द्वयोर्मध्ये अकृ-
तव्यूहा इति श्रेष्ठम् । ‘प्रक्षालनाद्धि पङ्क्तस्य दूरादस्पर्शनं वरम्’ इति न्यायात् ॥
दूत्युपभोगकामः कश्चन निवारयन्तीं दूतीं प्रत्याह—

स संनिपातलक्षणो विधिर्विधूपमानने ।

न मन्यतेऽधुना मया धुनोषि किं कराम्बुजम् ॥ २० ॥

स इति । हे विधूपममाननं यस्याः, स संनिपातलक्षणो विधिरधुना मया
न मन्यते । त्वं कराम्बुजं किं धुनोषि । तस्या अनित्यत्वात् । उपजीव्यविरो-
धोऽस्या मूलम् । सा ‘कष्टाय क्रमणे’ इति निर्देशादनित्या । उपमालंकारः । प्र-
माणिकावृत्तम्—‘प्रमाणिका जरौ लगौ’ इति लक्षणात् । कचिन्नगस्वरूपि-
णीत्यस्याः संज्ञा ॥

आकारयन्कामपि ना दृष्टः स्वप्रिययावदत् ।

यत्संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वमवेहि तत् ॥ २१ ॥

आकारयन्निति । कोऽपि ना कामपि परस्त्रियं संज्ञया हस्तचेष्टया । ‘संज्ञा
स्याद्येतना नाम हस्ताद्यैश्चार्थसूचना’ इत्यमरः । आकारयन्स्वप्रियया दृष्टः सन्नि-

त्यवदत् । सत्संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वं तदवेहि । ‘ओर्गुणः’ इत्यत्र ‘ओरोत्’ इति वक्तव्ये गुणोक्तिः संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वं ज्ञापयति । तेन स्वायंभुव-मिति सिद्धम् ॥

स्थिरो न रागो दयिताजनस्य श्रुत्वेति वाचं दयितस्य नूनम् ।

पर्जन्यवल्लक्षणसंप्रवृत्त्या स्वस्यामपीमं गुरुदोषमूहे ॥ २२ ॥

स्थिरेति । नायिकायाः सखीं प्रत्युक्तिः । दयिताजनस्य रागः स्थिरो न इति दयितस्य प्रियस्य वाचं श्रुत्वा पर्जन्यवल्लक्षणसंप्रवृत्त्या स्वस्यामपीमं गुरु-दोषमूहे । लिट् उत्तमपुरुषैकवचनम् । ‘पर्जन्यो मेघशक्रयोः’ इति लक्ष्मी-निवासः । लोकसिद्धेयं परिभाषा ॥

ननु तथा सति को दोष इति चेदाशयः सख्यास्तन्निराकरणायाह—

पूर्वं ह्यपवादोऽभिनिविशते पश्चाद्भवति किलोत्सर्गः ।

इति मत्वा मम चेतः खिन्ते नित्यं सखि क्षणशः ॥ २३ ॥

पूर्वमिति । पूर्वमपवादोऽपवादशास्त्रमभिनिविशते । ‘अभिनिविशश्च’ इति कर्मसंज्ञा, ‘नेर्विशः’ इत्यात्मनेपदम् । पश्चादुत्सर्गशास्त्रम् । पक्षेऽपवादे निन्दा । ‘अवर्णाक्षेपनिर्वादपरीवादापवादवत्’ इत्यमरः । उत्सर्गस्त्यागः । हे सखि, इति मत्वा मम चेतः क्षणशो नित्यं खिन्ते खिद्यते । ननु दधतीत्यादा-वन्तरङ्गत्वादान्तादेशोऽस्त्विधौ स्थानिवत्त्वाभावाददादेशो न स्यादिति तद्वैयर्थ्या-पत्तिरत आह—‘पूर्वं ह्यपवादा अभिनिविशन्ते पश्चादुत्सर्गाः ।’ लक्षणैक-क्षुप्को हि अपवादविषयं पर्यालोच्य तद्विषयत्वाज्जिज्ञेये उत्सर्गेण तत्तल्लक्षणं प्रेस्करोति । अन्यथा विकल्पापत्तिरित्यर्थः । अभिनिविशन्त इत्यस्य बुद्ध्या-रूढा भवन्तीत्यर्थः । ‘अपवादो यदन्यत्र’ इति न्यायस्य तु नात्र प्राप्तिः । अन्तादेशप्राप्तिविषये चारितार्थ्याभावात् । आर्याच्छन्दः ॥

सखी तां सान्त्वयति—

गणकार्यमनित्यं स्यादिति किं न श्रुतं त्वया ।

अनार्जवमन्तश्चित्तादपाकुरु कृपां कुरु ॥ २४ ॥

गणेति । गणकार्यं भ्वादिधातुगणकार्यमनित्यमिति त्वया न श्रुतम् । पक्षे

गणस्य समुदायस्य कार्यम् । अतश्चित्तादनाजंवं कौटिल्यमपाकुर कृपां कुरु ।
तनादिवादेव सिद्धे कृत्ग्रहणं गणकार्यस्यानित्यत्वे लिङ्गम् । तेन 'न विश्व-
सेदविश्वस्तम्' इत्यादि सिद्धम् ॥

वार्णादाङ्गं बलीयः स्यादिति मत्वा विलासिनी ।

नोवाच वचनं किञ्चिदालिङ्गनमदान्मुदा ॥ २५ ॥

वाणेंति । वार्णाङ्गमयात्संतोषापादनादाङ्गं बलवदिति मत्वा सा न किञ्चि-
दुवाच । किं तु मुदा आलिङ्गनं अदात् । पक्षे—वार्णाङ्गसंबन्धिकायां दाङ्ग-
मङ्गाधिकारीयकार्यं बलवत् । नन्वेवमियायेत्यादौ द्वित्वे कृतेऽन्तरङ्गत्वात्सवर्ण-
दीर्घत्वे तदसिद्धिरत आह—'वार्णादाङ्गं बलीयो भवति ।' तेनान्तरङ्गमपि
सवर्णदीर्घं बाधित्वा वृद्धिरिति तत्सिद्धिः । 'अभ्यासस्यासवर्णे' इतीयद्विधाय-
कसूत्रस्थमसवर्णग्रहणमस्या ज्ञापकम् । तद्वीयतुरित्यादावियङ्व्यावृत्त्यर्थम् ॥

यान्तं निशम्य कान्तं तद्गृहसविधेऽस्मि साशङ्का ।

एनां प्रतारयति सा ज्ञापकसिद्धं न सर्वत्र ॥ २६ ॥

यान्तमिति । तस्याः सपत्न्या गृहसविधे तत्समीपे । 'सदेशाभ्यासावि-
धसमर्थादसदेशवत्' इत्यमरः । साशङ्कास्मि । एनां प्रतारयति सा दूती—
ज्ञापकसिद्धं सर्वत्र न भवति । स्पष्टमेव पठितव्येऽनुमानाद्बोधनमसार्य-
त्रिकत्वार्थम् ॥

काचिज्जायिका सपत्न्यासक्तं पतिं ज्ञात्वा काञ्चित्कार्मणकारिणीं प्रत्याह—

योगविभागादृष्टा सिद्धिः स्वेष्टस्य पाणिनीयेऽपि ।

तस्मात्तयोस्तमाचर मत्सौख्यं तावतैवार्ये ॥ २७ ॥

योगेति । योगः सूत्रं तस्य विभागाद्विभजनात्स्वेष्टस्याभिप्रेतलक्ष्यस्य सिद्धिः
पाणिनीयेऽपि दृष्टा । पक्षे योगः संगतिः । 'योगः संनहनोपायध्यानसंगति-
युक्तिषु' इत्यमरः । तस्या विभागास्तस्माद्योगविभागादिष्टसिद्धेर्हेतोस्तयोः पति-
सपत्न्योस्तं योगविभागमाचर । हे आर्ये हे पूज्ये, तावतैव मत्सौख्यम् ।
'काचियोगविभागादिष्टसिद्धिः' । आर्याच्छन्दः ॥

वर्णाश्रये प्रत्ययलक्षणं न रागोदये बन्धनमस्य पुंसः ।

अमेदका अस्य गुणाः सुवाणि त्वया मया चापि किमत्र वाच्यम् २८

वर्णाश्रये इति । अस्य पुंसो वर्णाश्रये वर्णो गौरादिः स आश्रयो यस्य तादृशो रागोदयो रागस्य प्रीतेरुदयस्तस्मिन्प्रत्ययलक्षणं शपथलक्षणम् । ‘प्रत्ययोऽपी-
नशपथ-’ इत्यमरः । बन्धनं न । हे सुवाणि, अस्य पुंसो गुणा अमेदकाः,
न भेदकर्तारः । अत्रास्मिन्विषये त्वयापि किं वाच्यम्, मयापि किं वाच्यम् ।
ननु गवे हितं गोहितमित्यादौ प्रत्ययलक्षणेनावदेशाद्यापत्तिरत आह—‘वर्णा-
श्रये नास्ति प्रत्ययलक्षणम्’ । वर्णप्राधान्यविषयमेतत् । तत्त्वं च ‘प्रत्यय-
लोपे-’ इति सूत्रे स्थानिवदित्यनुवृत्त्यैव सिद्धे प्रत्ययलक्षणग्रहणं प्रत्ययस्येतरा-
विशेषणत्वरूपं यत्र प्राधान्यं तत्रैव प्रवृत्त्यर्थमेतत्सिद्धम् । उपजातिवृत्तम् ॥

काचिद्वृत्ति नायिकान्तराद्गुष्टं नायकं स्वनायिकासमीपे नेतुं वदति—

एकस्या आकृतेश्चरितः प्रयोगो न द्वितीयादेर्हि ।

तस्यां रोषसमाप्तिर्जातानुसर मत्सखीं धीर ॥ २९ ॥

एकस्या इति । एकस्या आकृतेश्चरितः कृतः प्रयोगो न द्वितीयस्याः ।
पक्षे—एकस्या गत्वाद्युदाहरणव्यक्तेश्चरितः प्रयोगो द्वितीयादेर्न । अतस्तस्यां
रोषसमाप्तिर्जाता । हे धीर, त्वं मत्सखीमनुसर । ननु गोषु चाश्वेषु च स्वा-
मीत्यादिवद्गोष्वश्वानां च स्वामीत्यपि स्यात् । ‘स्वामीश्वरा-’ इति सूत्रेण षष्ठो-
सप्तम्योर्विधानादाह—‘एकस्या आकृतेश्चरितः प्रयोगो द्वितीयस्यास्तृतीय-
स्याश्च न भविष्यति’ । यत्रान्याकृतिकरणे भिन्नत्वसंभावना तद्विषयोऽयं
न्याय इत्यन्यत्र विस्तरः । आर्याछन्दः ॥

द्विजराजो यथा भाति कण्ठे नक्षत्रमालया ।

द्विजराजस्तथा भातु कण्ठे नक्षत्रमालया ॥ ३० ॥

द्विजराज इति । द्विजराजंश्चन्द्रः कण्ठे समीपे नक्षत्रमालया नक्षत्रपरम्प-
रया यथा भाति शोभते, तथा द्विजराजो द्विजश्रेष्ठः पण्डितः कण्ठे नक्षत्र-
मालया नक्षत्रमालाख्येन ग्रन्थेन भातु । ‘कण्ठे गले गलध्वाने समीपे च’
इति विश्वप्रकाशः ॥

त्रिलोकचन्द्रात्मजकृष्णरामसूनोः कृतिः श्रीशिवरामनाम्नः ।

नक्षत्रमालेयमनल्पशोभां तनोतु सूरैः प्रथितास्तु दिक्षु ॥ ३१ ॥

त्रिलोकचन्द्रेति । त्रिलोकचन्द्रस्यात्मजः पुत्रः । 'आत्मजस्तनयः सूनुः' इत्यमरः । यः कृष्णरामः कृष्णरामाभिधस्तस्य सूनोः श्रीशिवरामनाम्नः कृतिरियं नक्षत्रमाला । 'सैव नक्षत्रमाला स्यात्सप्तविंशतिमौक्तिकैः' इत्यमरः । सूरः पण्डितस्य । 'धीमान्सूरिः कृती कृष्टिः' इत्यमरः । अनल्पशोभां तनोतु । दिक्षु प्रथिता प्रसिद्धा अस्तु ॥

परिश्रमो व्याकरणे काव्यादावपि यः कृतः ।
दिगियं दर्शिता तस्य शिवरामेण सन्मुदे ॥
लक्ष्मीकीर्ती रसामध्ये शिवरामप्रसादतः ।
कुरुतां वसतिं ह्युक्तुल्यभूपालपालिते ॥

ग्रन्थान्मः ॥ विरचितान्परिशीलयन्तु शीलान्विताः सुमनसो मनसो मुदे ते ।
यद्वह्निशोधितमनल्परुचा समेतं जाम्बूनदं [तदिह] मौल्यविशेषलभ्यम् ॥
काव्यानि पञ्च तनुतेऽपि च पञ्चसंख्याष्टीकास्तु सप्तदश चैक उणादिकोषः ।
भूपालभूषणमथो रसरत्नहारो विद्याविलास इन्पूर्वशरत्फलाद्याः ॥

व्याख्यः लक्ष्मीविलासाख्या लक्ष्मीप्रीत्यैव निर्मिता ।
यावन्नक्षत्रमालास्ति तावत्तिष्ठतु भूतले ॥

इति श्रीत्रिलोकचन्द्रात्मजकृष्णरामसूनुशिवरामत्रिपाठिकृता
लक्ष्मीविलासाख्यटीकासमेता नक्षत्रमाला समाप्ता ।

श्रीनीलकण्ठदीक्षितविरचितं कलिविडम्बनम् ।

न भेतव्यं न बोद्धव्यं न श्राव्यं वादिनो वचः ।
शटिति प्रतिवक्तव्यं सभासु विजिगीषुभिः ॥ १ ॥
असंभ्रमो विलज्जत्वमवज्ञा प्रतिवादिनि ।
हासो राज्ञः स्तवश्चेति पञ्चैते जयहेतवः ॥ २ ॥

उच्चैर्द्वोप्य जेतव्यं मध्यस्थश्चेदपण्डितः ।
 पण्डितो यदि तत्रैव पक्षपातोऽधिरोप्यताम् ॥ ३ ॥
 लाभो हेतुर्धनं साध्यं दृष्टान्तस्तु पुरोहितः ।
 अल्पोत्कर्षो निगमनमनुमानेष्वयं विधिः ॥ ४ ॥
 अलभ्यं लप्स्यमानेन तत्त्वं जिज्ञासुना चिरम् ।
 जिगीषुणा द्वियं त्यक्त्वा कार्यः कोलाहलो महान् ॥ ५ ॥
 पाठनैर्ग्रन्थनिर्माणैः प्रतिष्ठा तावदाप्यते ।
 एवं च तथ्यव्युत्पत्तिरायुषोऽन्ते भवेन्न वा ॥ ६ ॥
 स्तोतारः के भविष्यन्ति मूर्खस्य जगतीतले ।
 न स्तौति चेत्स्वयं च खं कदा तस्यास्तु निर्वृतिः ॥ ७ ॥
 चाच्यतां समयोऽतीतः स्पष्टमग्रे भविष्यति ।
 इति पाठयतां ग्रन्थे काठिन्यं कुत्र वर्तते ॥ ८ ॥
 अगतित्वमतिश्रद्धा ज्ञानाभासेन वृत्तता ।
 त्रयः शिष्यगुणा ह्येते मूर्खाचार्यस्य भोग्यजाः ॥ ९ ॥
 यदि न कापि विद्यायां सर्वथा क्रमते मतिः ।
 मात्रिकास्तु भविष्यामो योगिनो यतयोऽपि वा ॥ १० ॥
 अविलम्बे कृत्यसिद्धौ मात्रिकैराप्यते यशः ।
 विलम्बे कर्मबाहुल्यं विख्याप्यावाप्यते धनम् ॥ ११ ॥
 सुखं सुखिषु दुःखं च जीवनं दुःखशालिषु ।
 अनुग्रहायते येषां ते धन्याः खलु मात्रिकाः ॥ १२ ॥

१. उच्चैर्द्वोप्य इति पाठः. २. 'अभ्यासं लप्स्यमानेन' इति, 'अलभ्यं लप्स्यमानेन' इति च पाठः. ३. 'एवं सतस्तु' इति पाठः. ४. 'वर्तताम्' इति पाठः. ५. 'भोग्यतः' इति पाठः. ६. 'अविलम्बेन संसिद्धौ' इति पाठः. ७. 'दुःखेऽपि' इति पाठः.

यावदज्ञानतो मौनमाचारो वा विलक्षणः ।
 तावन्माहात्म्यरूपेण पर्यवस्यति मात्रिके ॥ १३ ॥
 चारान्विचार्य दैवज्ञैर्वक्तव्यं भूभुजां फलम् ।
 ग्रहचारपरिज्ञानं तेषामावश्यकं यतः ॥ १४ ॥
 पुत्र इत्येव पितरि कन्यकेत्येव मातरि ।
 गर्भप्रश्लेषु कथयन्दैवज्ञो विजयी भवेत् ॥ १५ ॥
 आयुःप्रश्ने दीर्घमायुर्वाच्यं मौहूर्तिकैर्जनैः ।
 जीवन्तो बहु मन्यन्ते मृताः प्रक्ष्यन्ति कं पुनः ॥ १६ ॥
 सर्वं कोटिद्वयोपेतं सर्वं कालद्वयावधि ।
 सर्वं व्यामिश्रमिव च वक्तव्यं दैवचिन्तकैः ॥ १७ ॥
 निर्धनानां धनावार्तिं धनिनामधिकं धनम् ।
 ब्रुवाणाः सर्वथा ग्राह्या लोकैर्ज्योतिपिका जनाः ॥ १८ ॥
 शतस्य लाभे ताम्बूलं सहस्रस्य तु भोजनम् ।
 दैवज्ञानामुपालम्भो नित्यः कार्यविपर्यये ॥ १९ ॥
 अपि सागरपर्यन्ता विचेतव्यावसुंधरा ।
 देशो ह्यरणिमात्रोऽपि नास्ति दैवज्ञवर्जितः ॥ २० ॥
 वारान्केचिद्ब्रह्मन्केचित्केचिद्वक्षाणि जानते ।
 त्रितयं ये विजानन्ति ते वाचस्पतयः स्वयम् ॥ २१ ॥
 नैमित्तिकाः स्वप्नदृशो देवतोपासका इति ।
 निसर्गशत्रवः सृष्टा दैवज्ञानाममी त्रयः ॥ २२ ॥
 स्वस्थैरसाध्यरोगैश्च जन्तुभिर्नास्ति किञ्चन ।
 कातरा दीर्घरोगाश्च भिषजां भाग्यहेतवः ॥ २३ ॥

१. 'भूभुजां' इति पाठः. २. 'सर्वदा' इति पाठः. ३. 'नित्यं' इति पाठः.
 ४. 'प्रादेशमात्रोऽपि' इति पाठः.

नातिधैर्यं प्रदातव्यं नातिभीतिश्च रोगिणे ।
 नैश्चिन्त्यान्नादिमे दानं नैराश्यादेव नान्तिमे ॥ २४ ॥
 भैषज्यं तु यथाकामं पथ्यं तु कठिनं वदेत् ।
 आरोग्यं वैद्यमाहात्म्यादन्यथात्वंमपथ्यतः ॥ २५ ॥
 निदानं रोगनामानि सात्म्यासात्मे चिकित्सितम् ।
 सर्वमप्युपदेक्ष्यन्ति रोगिणः सहने स्त्रियः ॥ २६ ॥
 जृम्भमाणेषु रोगेषु भ्रियमाणेषु जन्तुषु ।
 रोगतत्त्वेषु शनैर्कैर्व्युत्पद्यन्ते चिकित्सकाः ॥ २७ ॥
 प्रवर्तनार्थमारम्भे मध्ये त्वौषधहेतवे ।
 बहुमानार्थमन्ते च जिहीर्षन्ति चिकित्सकाः ॥ २८ ॥
 लिप्समानेषु वैद्येषु चिरादासाद्य रोगिणम् ।
 दायादाः संप्ररोहन्ति दैवज्ञा माम्त्रिका अपि ॥ २९ ॥
 रोगस्योपक्रमे सान्त्वं मध्ये किञ्चिद्धनव्ययः ।
 शनैरनादरः शान्तौ स्नातो वैद्यं न पश्यति ॥ ३० ॥
 दैवज्ञत्वं माम्त्रिकता भैषज्यं चाटुकौशलम् ।
 एकैकमर्थलाभाय द्वित्रियोगस्तु दुर्लभः ॥ ३१ ॥
 अनृतं चाटुवादश्च धनयोगो महानयम् ।
 सत्यं वैदुष्यमित्येष योगो दारिद्र्यकारकः ॥ ३२ ॥
 कातर्यं दुर्विनीतत्वं कार्पण्यमविवेकता ।
 सर्वं मार्जन्ति कवयः शौलीनां मुष्टिकिकराः ॥ ३३ ॥

१. 'रोगिणि' इति पाठः. २. 'भैषज्यं तु' इति पाठः. ३. 'त्वंमपथ्यतः' इति पाठः. ४. 'लिप्समानेषु' इति पाठः. ५. 'शाकिनीमुष्टि-' इति पाठः.

न कारणमपेक्षन्ते कवयः स्तोतुमुद्यताः ।
 किञ्चिदस्तुवतां तेषां जिह्वा फुरफुरायते ॥ ३४ ॥
 स्तुतं स्तुवन्ति कवयो न स्वतो गुणदर्शिनः ।
 कीटः कश्चिदलिर्नाम कियती तत्र वर्णना ॥ ३५ ॥
 एकैव कविता पुंसां ग्रामायाश्वाय हस्तिने ।
 अन्ततोऽन्नाय वस्त्राय ताम्बूलाय च कल्पते ॥ ३६ ॥
 शब्दाख्यमपरं ब्रह्म संदर्भेण परिष्कृतम् ।
 विक्रीयते कतिपयैर्वृथान्यैर्विनियुज्यते ॥ ३७ ॥
 वर्णयन्ति नराभासान्वाणीं लब्ध्वापि ये जनाः ।
 लब्ध्वापि कामधेनुं ते लाङ्गले विनियुज्यते ॥ ३८ ॥
 प्रशंसन्तो नराभासान्प्रलपन्तोऽन्यथान्यथा ।
 कथं तरन्तु कवयः कामपारम्यवादिनः ॥ ३९ ॥
 यत्संदर्भे यदुल्लेखे यद्व्यङ्ग्ये निभृतं मनः ।
 समाधेरपि तज्जयायः शंकरो यदि वर्ण्यते ॥ ४० ॥
 गृहिणी भगिनी तस्याः श्वशुरौ श्याल इत्यपि ।
 प्राणिनां कलिना सृष्टाः पञ्च प्राणा इमेऽपरे ॥ ४१ ॥
 जामातरो भागिनेया मातुला दारवान्धवाः ।
 अज्ञाता एव गृहिणां भक्षयन्त्याखुवद्बुहे ॥ ४२ ॥
 मातुलस्य बलं माता जामातुर्दुहिता बलम् ।
 श्वशुरस्य बलं भार्या स्वयमेवातिथेर्बलम् ॥ ४३ ॥
 जामातुर्वक्ता तावद्यावच्छ्यालस्य बालता ।
 प्रबुद्धमात्रे सारल्यं प्रबुद्धेऽसिन्पलायनम् ॥ ४४ ॥

भार्या ज्येष्ठा शिशुः श्यालः श्वश्रुः स्वातन्त्र्यवर्तिनी ।
 श्वशुरस्तु प्रवासी च जामातुर्भाग्यकारणम् ॥ ४५ ॥
 भूषणैर्वसनैः पात्रैः पुत्राणामुपलालनैः ।
 सकृदागत्य गच्छन्ती कन्या निर्माष्टि मन्दिरम् ॥ ४६ ॥
 गृहिणी स्वजनं वक्ति शुष्काहारं मिताशनम् ।
 पतिपक्ष्यास्तु बह्वाशान्क्षीरपांस्तस्करानपि ॥ ४७ ॥
 भार्ये द्वे पुत्रशालिन्यौ भगिनी पतिवर्जिता ।
 अश्रान्तकल्हो नाम योगोऽयं गृहमेधिनाम् ॥ ४८ ॥
 भार्ये द्वे बहवः पुत्रा दारिद्र्यं रोगसंभवः ।
 जीर्णौ च मातापितरावेकैकं नरकाधिकम् ॥ ४९ ॥
 स्मृते सीदन्ति गात्राणि दृष्टे प्रज्ञा विनश्यति ।
 अहो महदिदं भूतमुत्तमर्णाभिश्चिदितम् ॥ ५० ॥
 अन्तकोऽपि हि जन्तूनामन्तकालमपेक्षते ।
 न कालनियमः कश्चिदुत्तमर्णस्य विद्यते ॥ ५१ ॥
 न पश्यामो मुखे दंष्ट्रां न पाशं वा कराञ्चले ।
 उत्तमर्णमवेक्ष्यैव तथाप्युद्विजते मनः ॥ ५२ ॥
 शत्रौ सान्त्वं प्रतीकारः सर्वरोगेषु भेषजम् ।
 मृत्योर्मृत्युंजयध्यानं दारिद्र्ये तु न किञ्चन ॥ ५३ ॥
 शक्तिं करोति संचारे शीतोष्णे मर्षयत्यपि ।
 दीपयत्युदरे वह्निं दारिद्र्यं परमौषधम् ॥ ५४ ॥
 गिरं स्वलन्तीं मीलन्तीं दृष्टिं पादौ विसंस्फुलौ ।
 प्रोत्साहयति याच्नायां राजाज्ञेव दरिद्रता ॥ ५५ ॥

जीर्यन्ति राजविद्वेषा जीर्यन्त्यविहितान्यपि ।
 आकिंचन्यबलाढ्यानामन्ततोऽश्मापि जीर्यति ॥ ५६ ॥
 नास्य चोरा न पिशुना न दायादा न पार्थिवाः ।
 दैन्यं राज्यादपि ज्यायो यदि तत्त्वं प्रबुद्धयते ॥ ५७ ॥
 प्रकाशयत्यहंकारं प्रवर्तयति तस्करान् ।
 प्रोत्साहयति दायादांलक्ष्मीः किंचिदुपस्थिता ॥ ५८ ॥
 विडम्बयन्ति ये नित्यं विदग्धान्धनिनो जनान् ।
 त एव तु विडम्ब्यन्ते श्रिया किंचिदुपेक्षिताः ॥ ५९ ॥
 प्रामाण्यबुद्धिः स्तोत्रेषु देवताबुद्धिरात्मनि ।
 कीटबुद्धिर्मनुष्येषु नूतनायाः श्रियः फलम् ॥ ६० ॥
 शृण्वन्त एव पृच्छन्ति पश्यन्तोऽपि न जानते ।
 विडम्बनानि धनिकाः स्तोत्राणीत्येव मन्वते ॥ ६१ ॥
 आवृत्य श्रीमदेनान्धानन्योन्यकृतसंविदः ।
 स्वैरं हसन्ति पार्श्वस्था बालोन्मत्तपिशाचवत् ॥ ६२ ॥
 स्तोतव्यैः स्तूयते नित्यं सेवनीयैश्च सेव्यते ।
 न विमेति न जिह्मेति तथापि धनिको जनः ॥ ६३ ॥
 क्षणमात्रं ग्रहावेशो याममात्रं सुरामदः ।
 लक्ष्मीमदस्तु मूर्खाणामा देहमनुवर्तते ॥ ६४ ॥
 श्रीर्मासमर्धमासं वा चेष्टित्वा विनिवर्तते ।
 विकारस्तु तदारब्धो नित्यं लशुनगन्धवत् ॥ ६५ ॥
 कण्ठे मदः कोद्रवजो हृदि ताम्बूलजो मदः ।
 लक्ष्मीमदस्तु सर्वाङ्गे पुत्रदारमुखेष्वपि ॥ ६६ ॥

यत्रासीदस्ति वा लक्ष्मीस्तत्रोन्मादः प्रवर्तताम् ।
 कुलेऽप्यवतरत्येष कुष्ठापस्सारवत्कथम् ॥ ६७ ॥
 अध्यापयन्ति शास्त्राणि तृणीकुर्वन्ति पण्डितान् ।
 विस्मारयन्ति जार्तिं स्वां वराटाः पञ्चपाः करे ॥ ६८ ॥
 विभर्तु भृत्यान्धनिको दत्तां वा देयमर्थिषु ।
 यावद्याचकसाधर्म्यं तावल्लोको न मृष्यति ॥ ६९ ॥
 धनभारो हि लोकस्य पिशुनैरेव धार्यते ।
 कथं ते तं लघूकर्तुं यतन्तेऽपरथा स्वतः ॥ ७० ॥
 श्रमानुरूपं पिशुने किमुपक्रियते नृपैः ।
 द्विगुणं त्रिगुणं चैवं कृतान्तो लालयिष्यति ॥ ७१ ॥
 गोकर्णे भद्रकर्णे च जपो दुष्कर्मनाशनः ।
 राजकर्णे जपः सद्यः सर्वकर्मविनाशनः ॥ ७२ ॥
 न स्वार्थं किञ्चिदिच्छन्ति न प्रेर्यन्ते च केनचित् ।
 परार्थेषु प्रवर्तन्ते शठाः सन्तश्च तुल्यवत् ॥ ७३ ॥
 कालान्तरे ह्यनर्थाय गृध्रो गेहोपरि स्थितः ।
 खलो गृहसमीपस्थः सद्योऽनर्थाय देहिनाम् ॥ ७४ ॥
 शुष्कोपवासो धर्मेषु भैषज्येषु च लङ्घनम् ।
 जपयज्ञश्च यज्ञेषु रोचते लोभशालिनाम् ॥ ७५ ॥
 किं वक्ष्यतीति धनिको यावदुद्विजते मनः ।
 किं प्रक्ष्यतीति लुब्धोऽपि तावदुद्विजते ततः ॥ ७६ ॥
 सर्वमातिथ्यशास्त्रार्थं साक्षात्कुर्वन्ति लोभिनः ।
 भिक्षाकवलमेकैकं ये हि पश्यन्ति मेरुवत् ॥ ७७ ॥

धनपालः पिशाचो हि दत्ते स्वामिन्युपस्थिते ।
 धनलुब्धः पिशाचस्तु न कस्मैचन दित्सति ॥ ७८ ॥
 दातारोऽर्थभिरर्थ्यन्ते दातृभिः पुनरर्थिनः ।
 कर्तृकर्मव्यतीहारादहो निम्नोन्नतं कियत् ॥ ७९ ॥
 स्वस्मिन्नसति नार्थस्य रक्षकः संभवेदिति ।
 निश्चित्यैव स्वयमपि भुङ्क्ते लुब्धः कथंचन ॥ ८० ॥
 प्रस्थास्यमानः प्रविशेत्प्रतिष्ठेत्तु दिने दिने ।
 विचित्रानुल्लिखेद्विघ्नांस्तिष्ठामुरतिथिश्चिरम् ॥ ८१ ॥
 प्रदीयते विदुष्येकं कवौ दश नटे शतम् ।
 सहस्रं दाम्भिके लोके श्रोत्रिये तु न किंचन ॥ ८२ ॥
 घटकं सम्यगाराध्य वैराग्यं परमं वहेत् ।
 यावदर्थः प्रसिद्धयन्ति यावच्चापलमावृतम् ॥ ८३ ॥
 एकतः सर्वशास्त्राणि तुलसीकाष्ठमेकतः ।
 वक्तव्यं किंचिदित्युक्तं वस्तुतस्तुलसी वरा ॥ ८४ ॥
 विस्मृतं बाहटेनेदं तुलस्याः पठता गुणान् ।
 विश्वसंमोहिनी वित्तदायिनीति गुणद्वयम् ॥ ८५ ॥
 कौपीनं भसितालेपो दर्भा रुद्राक्षमालिका ।
 मौनमेकासनं चेति मूर्खसंजीवनानि षट् ॥ ८६ ॥
 वासः पुण्येषु तीर्थेषु प्रसिद्धश्च भृतो गुरुः ।
 अध्यापनावृत्तयश्च कीर्तनीया धनार्थिभिः ॥ ८७ ॥
 मन्त्रभ्रंशे संप्रदायः प्रयोगश्च्युतसंस्कृतौ ।
 देशधर्मस्त्वंनाचारे पृच्छतां सिद्धमुत्तरम् ॥ ८८ ॥

१. 'उपागते' इति पाठः. २. 'प्रस्थाप्यमानः' इति पाठः. ३. बाहणे
 वाग्भटः अष्टाङ्गहृदयकर्ता.

यथा जानन्ति बहवो यथा वक्ष्यन्ति दातरि ।
 तथा धर्मं चरेत्सर्वं न वृथा धर्ममाचरेत् ॥ ८९ ॥
 सदा जपपटो हस्ते मध्ये मध्येऽक्षिमीलनम् ।
 सर्वं ब्रह्मेति वादश्च सद्यः प्रत्ययहेतवः ॥ ९० ॥
 आ मध्याह्नं नदीवासः समाजे देवतार्चनम् ।
 सततं शुचिवेषश्चेत्येतद्दम्भस्य जीवितम् ॥ ९१ ॥
 तावद्दीर्घं नित्यकर्म यावत्स्याद्दृष्टमेलनम् ।
 तावत्संक्षिप्यते सर्वं यावद्द्रष्टा न विद्यते ॥ ९२ ॥
 आनन्दबाष्परोमाञ्चौ यस्य स्वेच्छावशंवदौ ।
 किं तस्य साधनैरन्यैः किंकराः सर्वपार्थिवाः ॥ ९३ ॥
 दण्ड्यमाना विकुर्वन्ति लाल्यमानास्ततस्तराम् ।
 दुर्जनानामतो न्याय्यं दूरादेव विसर्जनम् ॥ ९४ ॥
 अदानमीषदानं च किञ्चित्कोपाय दुर्धियाम् ।
 संपूर्णदानं प्रकृतिर्विरामो वैरकारणम् ॥ ९५ ॥
 ज्यायानसंस्तवो दुष्टैरीर्ष्यायै संस्तवः किल ।
 अपत्यसंबन्धविधिस्त्वनर्थायैव केवलम् ॥ ९६ ॥
 ज्ञातेयं ज्ञानहीनत्वं पिशुनत्वं दरिद्रता ।
 मिलन्ति यदि चत्वारि तद्विशेषोऽपि नमो नमः ॥ ९७ ॥
 परच्छिद्रेषु हृदयं परवार्तासु च श्रवः ।
 परमैर्मणि वाचं च खलानामसृजद्विधिः ॥ ९८ ॥
 विषेण पुच्छलमेन वृश्चिकः प्राणिनामिव ।
 कलिना दशमांशेन सर्वः कालोऽपि दारुणः ॥ ९९ ॥

यत्र भार्यागिरो वेदा यत्र धर्मोऽर्थसाधनम् ।
 यत्र स्वप्रतिभा मानं तस्मै श्रीकलये नमः ॥ १०० ॥
 काममस्तु जगत्सर्वं कालस्यास्य वशंवदम् ।
 कालकालप्रपन्नानां कालः किं नः करिष्यति ॥ १०१ ॥
 कविना नीलकण्ठेन कलेरेतद्विडम्बनम् ।
 रचितं विदुषां प्रीत्यै राजास्थानानुमोदनम् ॥ १०२ ॥
 इति श्रीनीलकण्ठदीक्षितविरचितं कलिविडम्बनम् ।

श्रीसोमप्रभाचार्यविरचिता
 शृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणी ।
 सुखबोधिकया वृत्त्या समेता ।

श्रीपार्श्वनाथं प्रणिपत्य भक्त्या पुरि स्थितं श्रीफलवर्धिकायाम् ।
 शृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणी या व्याख्यानतो व्याक्रियते मया सा ॥
 श्रीसोमप्रभाचार्या वैराग्यवासनया शृङ्गारं दूषयन्तः शृङ्गारवैराग्यतरङ्गि-
 णीनामानं ग्रन्थं कर्तुकामाः स्त्रीरूपं निन्द्यमिति प्रतिपादयन्त ऊचुः—
 धर्मारामदवामिधूमलहरीलावण्यलीलाजुष-
 स्तन्वङ्गया यमितान्विलोक्य तदहो वालान्किमुत्कण्ठसे ।
 व्यालान्दर्शनतोऽपि मुक्तिनगरप्रस्थानविघ्नक्षमा-
 न्मत्वा दूरममून्विमुञ्च कुशलं यद्यात्मनो वाञ्छसि ॥ १ ॥
 अहो इत्याश्चर्ये । तन्वङ्गयाः । तनुः सूक्ष्ममङ्गं यस्याः सा तन्वङ्गी । तस्याः
 स्त्रिया यमितान्बद्धान्वालान्केशान्विलोक्य दृष्ट्वा किमुत्कण्ठसे किमुत्कण्ठां
 १. कालकालः शिवः. २. श्वेताम्बरजैनोऽयं सोमप्रभाचार्यः. नास्य देश-
 कालौ ज्ञायेते. ३. 'विलोकितुमहो' इति मूलपुस्तकपाठः. ४. 'विमुक्तिनगर'
 इति मूलपुस्तकपाठः.

करोषि । कथंभूतान्वालान् । धर्मरामद्वामिधूमलहरीलावण्यलीलाजुषः । धर्म एवारामो वनं तत्र यो दवामिर्दावानलस्तस्य या धूमलहरी धूमश्रेणितस्या यद्भावण्यं श्यामत्वं तस्य लीलां जुषन्ते सेवन्त इति लीलाजुषस्तान् । जुषी प्रीतिसेवनयोर्धातुः । दवामिधूमपङ्क्तिसदृशानित्यर्थः । अथ वैराग्यरसेन शृङ्गारं दूषयति—रे मनुष्य, यदि त्वमात्मनः स्वस्य कुशलं कल्याणं वाञ्छसि तदा-
मून्वालान्ब्यालान्सर्पान्मत्वा । कृष्णवर्णत्वालुम्बायमानत्वाच्च सर्पसादृश्यं चालानां युक्तमेव । दूरं विमुञ्च । दूरतस्त्यजेत्यर्थः । सर्पं दृष्ट्वा यथा दूरमेव ग्लायते तथा त्वमपि दूरं पलायस्वेत्यर्थः । किंभूतान्वालान् । दर्शनतोऽपि मुक्तिनगरप्रस्थानविघ्नक्षमान् । मुक्तिरेव नगरं तत्र यत्प्रस्थानं गमनं तत्र विघ्नाय विघ्नं कर्तुं क्षमाः समर्थास्तान् । सर्पस्य दर्शनादेव गमने विघ्नस-
मुत्पत्तिरिति शकुनशास्त्रे प्रसिद्धम् । तन्वङ्ग्या यमितान्वालान्ब्यालाञ्जा-
त्रीहि । तथाहि । श्लेषार्थोऽयम्—यकारं इताः प्राप्ताः संयुक्ता वा वाला व्याला भवन्तीति युक्तमेव वालानां व्यालत्वम् । इदं शार्दूलविक्रीडितं नाम प्लन्दः । इति प्रथमपद्यार्थसंकोचः ॥

ये केशा लसिताः सरोरुहदृशां चारित्रचन्द्रप्रभा-

अंशाम्भोदसहोदरास्तव सखे चेतश्चमत्कारिणः ।

केशान्मूर्तिमतोऽवगम्य नियतं दूरेण तानुत्सृजे-

र्नो चेत्कष्टपरम्परापरिचितः शोच्यां दशामेष्यसि ॥ २ ॥

हे सखे, सरोरुहदृशां सरोरुहाणि कमलानीव दृशो नेत्राणि यासां ताः सरोरुहदृशस्तासां स्त्रीणां ये लसिता देदीप्यमानाः केशास्तव चेतश्चमत्कारि-
णश्चित्तप्रसक्तिकारिणः । वर्तन्त इति शेषः । किंभूताः केशाः । चारित्रचन्द्र-
प्रभाअंशाम्भोदसहोदराः । चारित्रमेव चन्द्रप्रभा ज्योत्स्ना तस्या अंशे नाशने
अम्भोदो मेघस्तस्य सहोदराः सदृक्षाः । केशानां श्यामत्वादम्भोदसदृशत्वम् ।
तान्केशान्मूर्तिमतश्चक्षुरिन्द्रियगम्यान्क्लेशान् । नियतं निश्चयेनावगम्य बुद्ध्वा
दूरेण दूरादेव त्वमुत्सृजेत्यर्थः । नो चेदिति यदि न त्यजसि तदा त्वं शोच्यां
शोचनीयां दशामवस्थामेष्यसि प्राप्स्यसि । किंभूतस्त्वम् । कष्टपरम्परापरि-

चितः कष्टानां या परम्परा श्रेणिस्तया परिचितो युक्तः । स्त्रीणां केशान्केशा-
ज्ज्ञात्वा त्यजेत्यर्थः । केशाः क्लेशाः कथं स्युरिति प्रश्ने । लसिताः लेन लका-
रेण सिता बद्धाः केशाः क्लेशा भवन्तीत्यर्थः ॥

ये शुद्धबोधशशिखण्डनराहुचण्डा-

श्चित्तं हरन्ति तव वक्रकचाः कृशाङ्ग्याः ।

ते निश्चितं सुकृतमर्त्यविवेकदेह-

निर्दारणे ननु नवक्रकचाः स्फुरन्ति ॥ ३ ॥

हे पुमन्, कृशाङ्ग्याः कृशं सूक्ष्ममङ्गं यस्याः सा तस्या ये वक्रकचा वक्र-
केशास्तव चित्तं हरन्ति । तव चेतसि चमत्कारमुत्पादयन्तीत्यर्थः । कथंभूता
वक्रकचाः । शुद्धबोधशशिखण्डनराहुचण्डाः । शुद्धबोधो निर्मलज्ञानं स एव
शशी तस्य खण्डनेऽर्थात्कवलने राहुरिव चण्डाः क्रूराः शुद्धबोधशशिखण्ड-
नराहुचण्डाः । फलितार्थस्तु राहुर्यथा चन्द्रं प्रासीकरोति तथा एते वक्रकचा
ज्ञाननाशका इत्यर्थः । ननु निश्चितं ते वक्रकचाः सुकृतमर्त्यविवेकदेहनिर्दारणे ।
सुकृतमेव मर्त्यस्तस्य यो विवेक एव देहस्तस्य निर्दारणे नवक्रकचाः । नवाश्च
ते क्रकचाश्च नवक्रकचाः । नूतनकरपद्माणि । 'क्रकचं पुनपुंसकम् । करपद्मं च'
इति नामकोषः । स्फुरन्ति स्फुरद्रूपा वर्तन्ते इत्यर्थः । अत्र क्रकचाः नवक्र-
कचा इति भिन्नश्लेष एव चमत्कारः । वसन्ततिलकाछन्दः ॥

अलंकृतं कुन्तलभारमस्या विलोक्य लोकः कुरुते प्रमोदम् ।

वैराग्यवीरच्छिदुरं दुरन्तममुं न किं पश्यसि कुन्तलभारम् ॥ ४ ॥

अस्या नायिकायाः कुन्तलभारं बद्धकेशसमूहम् । 'कुन्तलाः संयता ये
स्युः' इति कोषः । विलोक्य लोकः प्रमोदं हर्षं कुरुते । कथंभूतं कुन्तल-
भारम् । अलंकृतं पुष्पादिना संस्कृतम् । अमुं कुन्तलभारं कुन्तलभारम् ।
'कुन्तः प्रासोऽथ मुद्गरः' इति नामकोषः । किं न पश्यसि । कथंभूतं कुन्त-
भारम् । वैराग्यमेव वीरः सुभटस्तस्य छिदुरश्छेदनशीलस्तम् । पुनः कथंभूतं
कुन्तलभारम् । दुरन्तम् । दुष्टमन्तं प्रान्तं यस्य तम् । अन्ते तीक्ष्णत्वाहुःसह-
मित्यर्थः । कुन्तलभारः कुन्तलभारः कथं स्यात् । न विद्यते लः लकारो यस्य

सोऽलसं अलं कृतं विहितम् । लकाररहितः कुन्तलभारः कुन्तलभारः स्यादे-
वेत्यर्थः । उपेन्द्रवज्रानाम् छन्दः ॥

कस्तूरिकातिलकितं तुलिताष्टमीन्दु

चित्ते विचिन्तयसि सौख्यनिमित्तमेकम् ।

वामभ्रुवां यदलिकं तदहो अलीक-

मित्याख्ययैव परया प्रवदन्ति रूपम् ॥ ५ ॥

वामभ्रुवां स्त्रीणां यदलिकं ललाटमेकमद्वितीयं सौख्यनिमित्तं सुखकारणं
चेत्ते विचिन्तयसि । कथंभूतमलिकम् । कस्तूरिकातिलकितम् । तिलकं जातं
स्य तत्तिलकितम् । कस्तूरिकया तिलकितम् । पुनः कथंभूतमलिकम् ।
तुलिताष्टमीन्दु । तुलितोऽष्टम्या इन्दुर्येन तत् । अष्टमीचन्द्रसदृशमित्यर्थः ।
तदहो इत्याश्चर्यं । तदलिकं परया अन्यया आख्यया नाम्ना अलीकमिति रूपं
दन्ति बुधाः । 'गोधिर्ललाटालिके चालीकं श्रवणमस्त्रियाम्' इति नाम-
शेषः । अलिकं अलीकमित्युभयं नाम ललाटस्य । अलीकं स्रपावचः । अलिकं
गलीकं मिथ्या जानीहीत्यर्थः ॥

न भूरियं पङ्कजलोचनायाश्चकास्ति शृङ्गाररसैकपात्रम् ।

भूः किं त्वसौ साधुतरा प्रसूते निर्वन्धनं मोहविषदुमस्य ॥ ६ ॥

पङ्कजलोचनायाः कमलाक्ष्या इयं भूर्न चकास्ति न शोभते । कथंभूता
भूः । शृङ्गाररसैकपात्रं शृङ्गाररसस्य एकमद्वितीयं पात्रं स्थानम् । अजहंलि-
ङ्गत्वाज्ञपुंसकत्वम् । किं त्वसौ भूः साधुतरा अतिशयेन साध्वी साधुतरा ।
तरतमेति पुंवद्भावः । श्रेष्ठतरा भूः भूमिः सा मोहविषदुमस्य मोह एव विष-
दुमस्तस्य निर्वन्धनं आविर्भावं प्रसूते उत्पादयति । भूर्भूः कथमिति प्रश्ने सा
प्रसिद्धा भूः । धुतरा । धुतो गतो रो रेफो यस्या ईदृशी भूर्भूर्भवतीत्यर्थः ।
इन्द्रवज्रानाम् छन्दः ॥

नैवकुवलयदामस्यामलान्दृष्टिपाता-

न्कृतपरमदनाशान्विक्षिपत्यायताक्षी ।

१. 'वदति स्वरूपम्' इति मूलपुस्तकपाठः. २. 'निर्वन्धनं' इति मूलपुस्तक-
पाठः. ३. 'मयि कुवलय' इति मूलपुस्तकपाठः.

इति बहसि मुदं किं मोहराजप्रयुक्ता-

न्प्रशमभटवधार्थं विच्छमून्दष्टिपातान् ॥ ७ ॥

आयताक्षी । आवते विच्छिन्नं अक्षिणी यस्याः स एव विधा मामुद्दिश्य
दृष्टिपातान्कटाक्षान्विधायति प्रयुक्ते । किंविशिष्टान्दृष्टिपातान् । नवकुवलयदा-
मश्यामलान् । नवानि यानि कुवलयानि तेषां दानं माला तद्वच्छ्यामलाः
कृष्णास्तान्दयामलान् । पुनः किंविशिष्टान्दृष्टिपातान् । कृतपरमदनाशान्कृतः
परमदत्त नाशो वैस्तान् । इति मुदं हर्यं किं बहसि प्राप्नोषि । अमून्दृष्टिपा-
तान्प्रशमभटवधार्थं प्रशमः शान्तिभावः स एव भटस्तस्य वधार्थम् । मोहरा-
जप्रयुक्तान् । मोह एव राजा ज्योहराजः । 'राजाहःसस्त्रिम्यष्ट' समालान्तः ।
तेन प्रयुक्तान् ऋष्टिपातान् तरवारिपातान् । 'तरवारिरपि द्वौ च ऋष्टिरिष्टी
वस्त्रण्डकौ' इति नामकोपः । विद्धि जानीहि । दृष्टिपातान् ऋष्टिपातान्
जानीहि । तत्कथम् । कृतपरमदनाशान् । कृतः परमः सर्वात्मना दत्त दका-
रत्त नाशो यत्र ते कृतपरमदनाशस्तान् । दृष्टिपातशब्दे दकारान्तशे ऋष्टिपात
इति स्यादेव । मालिनीनाम च्छन्दः ॥

तस्याः कोपपदं यदाननमहोरात्रं स्मरन्नात्मनः

सन्तापं वितनोषि काननमहो ज्ञात्वा सखे तत्त्यजेः ।

एतस्मिन्वसता मनोभवमहासर्पेण दष्टः पुमा-

न्कार्याकार्यविवेकशून्यहृदयः कस्को न संजायते ॥ ८ ॥

हे सखे, तस्याः स्त्रिया यत् आननं मुखं अहोरात्रं स्मरन् सृष्टिविषयं
कुर्वन् त्वं आत्मनः स्वस्य सन्तापं वितनोषि विस्तारयसि । कथंभूतं आननम् ।
कोपपदं कोपस्य पदं स्थानं तत् आननं अहो इति खेदे काननं वनं ज्ञात्वा
त्वं त्यजेः । एतस्मिन्कानने वसता स्थितिं कुर्वता मनोभवमहासर्पेण मनो-
भवः कामः स एव महासर्पस्तेन पुमान् दष्टः सन् कस्कः । 'सर्वस्य द्वे' इति
द्वित्वम् । कस्कादित्वात्सत्त्वम् । कार्याकार्यविवेकशून्यहृदयः । कार्यं चाकार्यं

१. 'येनास्मिन्' इति मूलपुस्तकपाठः. २. 'कः कोऽत्र नो जायते' इति
मूलपुस्तकपाठः.

च कार्याकार्ये तयोर्विवेकलोच शून्यं इदं चक्षुः स तदा न संजायते । सर्प-
विषेण भूर्च्छिन्नः पुमान् शून्यहृदयो भवति । अयं तु महासर्पेण दृष्टस्तस्य किं
वाच्यम् । आननं काननं कथमिति प्रश्ने । आननं कोपपदं कः ककार उपपदं
चक्षुः तदा काननं स्यादेवेत्यर्थः ॥

साकारमालोक्य मुखं तरुण्याः किं मुग्धबुद्धे मुदमादधासि ।

इदं हि चित्तभ्रमनाटकस्य विचक्षणैरामुखमाचक्ष्वे ॥ ९ ॥

हे मुग्धबुद्धे, मुग्धा बुद्धिर्यस्य तत्संबोधनम् । तरुण्या मुखं आलोक्य किं
मुदं हर्षं आदधासि धास्यसि । कथंभूतं मुखम् । साकारम् । आकारेण सह
वर्तमानं साकारम् । सुन्दरमित्यर्थः । हि निश्चितम् इदं मुखं विचक्षणैर्विद्वज्भिः
चित्तभ्रमनाटकस्य चित्तभ्रम एव नाटकं तस्य आमुखमाधारम् आचक्ष्वे
इत्यत्र कर्मणि लिट् । मुञ्जम् । आमुखं त्वित्यम्—साकारं आकारेण सह वर्त-
मानं मुखं आमुखं स्यादित्यर्थः ॥

कामज्वरातुरमते तव सर्वदास्यं

वामभ्रुवां यदि कथंचिदवासुमिच्छा ।

यत्नं विनाप्यखिलजन्मपरम्परासु

तज्जातमेव भवतो ननु सर्वदास्यम् ॥ १० ॥

हे कामज्वरातुरमते । कामज्वरेण आतुरा मतिर्यस्य तत्संबोधनं हे काम-
ज्वरातुरमते । सर्वदा सर्वस्मिन्काले यदि तव वामभ्रुवां स्त्रीणां वास्यं मुखं
कथंचित्केनापि प्रकारेण अवासुं प्राप्नुमिच्छा वर्तते तदा ननु निश्चितं यत्
विनापि अखिलजन्मपरम्परासु । जन्मदः परम्पराः श्रेणदः । अखिला या
जन्मपरम्परास्तानु । 'अवतस्तव' सर्वदास्यम् । दास्यत्वा भावो दास्यं सर्वेषां
अत्युत्तमं जातमेव । स्त्रीमुखदत्तचित्तस्य तव सर्वजनानां दास्यत्वं जातमेव ।
अतः पथे उभयत्र सर्वदास्यमिति पदस्य भिन्नार्थत्वमेव चित्रम् । व्रसन्तकि-
लका वाम च्छन्दः ॥

तस्माः साधुरदं विलोक्य वदन् यः श्रवत्यज्जसा

मुक्त्वा मुक्तिपथं हहा प्रविशति भ्रान्त्या सदुर्गं वनम् ।

तंश्चात्यन्तमचारुबद्धवसतिर्येनात्र रागादिभि-

श्रौरैर्धर्मधनापहारकरणात्कष्टं न किं प्राप्यते ॥ ११ ॥

यः पुमान् तस्याः स्त्रिया वदनं मुखं साधुरदं साधवः समीचीना रदा यस्मिन् तत् तथा विलोक्य अक्षसा वेगेन संश्रयति आश्रयति स पुमान् हहा इति खेदे । मुक्तिपथं मुक्तिमार्गं मुक्त्वा भ्रान्त्या भ्रमेण दुर्गं दुःखेन गमनाहं वनं प्रविशति । तद्वनं अत्यन्तं अन्तर्मतिक्रान्तम् । अप्रमाणमित्यर्थः । कथं-भूतः सः । अचारुबद्धवसतिः । न चारुरचारुः बद्धा वसतिर्येन सः । येन वनं प्रविशता पुरुषेण अत्र वने कष्टं किं न प्राप्यते । कस्मात् । रागादिभिः श्रौरैर्धर्मधनापहारकरणात् । धर्म एव धनं धर्मधनं तस्यापहारः हरणं तस्य करणं तस्मात् । चौरा हि धनमपहृत्य वनं प्रविशन्ति तदा कष्टं स्पष्टमेव । तत्र वदनं कथं वनमिति प्रश्ने । यः साधुः अदं न विद्यते दकारो यस्मिन् तत् अदम् । दकाररहितं वदनं वनं स्यादेव ॥

यियाससि भवोदधेर्यदि तटं तदेणीदृशा-

महीनमधरं धरं परिहरेः परं दूरतः ।

इहास्फलनतोऽन्यथा विशदवासनानौस्तव

व्रजिप्यति विशीर्णतां न भविता ततो वाञ्छितम् ॥ १२ ॥

हे पुमान्, यदि त्वं भवोदधेः संसारसमुद्रस्य तटं पारं यियाससि यातुं मिच्छसि । यातेः सन्नन्तान्मध्यमपुरुषैकवचनरूपम् । तदा एणीदृशां एणी हरिणी तस्या दृश इव दृशो यासां तास्तासां अधरं धरं पर्वतं दूरतो दूरात्परं त्वं परिहरेः । किंभूतमधरम् । अहीनं परिपूर्णं अमृतादिना । अन्यथा यदि न परिहरसि तर्हि इह पर्वते आस्फलनतः संघट्टनात् तव विशदवासना निर्मलवासना सैव नौः विशीर्णतां भङ्गतां व्रजिप्यति, ततस्त्वद्वाञ्छितं न भविता न भविष्यति । यथा समुद्रमध्ये पर्वतास्फलनाद्वा वि भग्नायां वाञ्छितं न भवेत्तथेत्यर्थः । अधरं धरं कथमिति प्रश्ने उत्तरम् । अहीनं एन अकारेण हीनं

१. 'यत्राल्यन्त' इति मूलपुस्तकपाठः. २. 'प्रापितः' इति मूलपुस्तकपाठः.
३. 'इह स्तलनतो' इति मूलपुस्तकपाठः

अधरं धरं स्यादेव । 'सानुमान्यवर्तते धरः' । 'धरः शैलस्तदेव' इति
कोपः । पृथ्वीनाम च्छन्दः ॥

न भातीदं आतः स्फुरदरुणरत्नौघकिरण-

प्रतानं तन्वङ्ग्यास्तरलतरलं कुण्डलयुगम् ।

दमं दुग्धं पुंसामिह विरहसंयोगदशयो-

र्ज्वलच्छोकानङ्गज्वलनयुगिदं कुण्डयुगलम् ॥ १३ ॥

हे आतः, तन्वङ्ग्याः कृशाङ्ग्या इदं कुण्डलयुगं कुण्डलस्य कर्णाभरणस्य युगं
न भाति न शोभते । कथंभूतं कुण्डलयुगम् । स्फुरदरुणरत्नौघकिरणप्रतानं
स्फुरन्तो देदीप्यमाना ये अरुणरत्नौघा रत्नरत्नसमूहास्तेषां ये किरणास्तेषां प्रतानं
समूहो यस्मिंस्तत् । पुनः कथंभूतं कुण्डलयुगम् । तरलतरलम् । तरलाच्चञ्चला-
त्तरलं चञ्चलम् । चञ्चलतरमित्यर्थः । कथंभूतं कुण्डलयुगलम् । विरहसंयोगद-
शयोः । स्त्रीपुंसयोः संयोगाभावाद्विरहोत्पत्तिः । विरहश्च संयोगश्च विरहसंयोगौ
तयोर्दशे अवस्थे तयोः । शोकानङ्गज्वलनयुक् । शोकश्चानङ्गज्वलनश्च शोकानङ्ग-
ज्वलनौ ताभ्यां युक् । विरहे शोकाविर्भावः, संयोगे कामाग्रेराविर्भाव इत्यर्थः ।
कुण्डलयुगलं किं कुर्वत् । इह संसारे पुंसां पुरुषाणां दममुपशमं दुग्धं पयः ।
ज्वलत्कुण्डलयुगं कुण्डयुगलं कथं तत्रोच्यते । तरलतरलश्चञ्चलतरो लो लका-
रो यस्मिन् । कुण्डशब्दाल्लकारे कुण्डलयुगस्य चञ्चलत्वात् युगशब्दात्परतः
स्थिते सति कुण्डयुगलं स्यादित्यर्थः । शिखरिणीनाम च्छन्दः ॥

ताडङ्कं सस्पृहं तस्याः पश्यन्मूढः परे भवे ।

नरो नरकपालेभ्यस्ताडं कं न सहिष्यते ॥ १४ ॥

मूढो नरस्तस्याः स्त्रियाः सस्पृहं साभिलाषं यथा स्यात्तथा ताडङ्कं कर्णभू-
षणं पश्यन् परे भवे आगामिभवे नरकपालेभ्यः नरकान् पालयन्ति ते नरक-
पालास्तेभ्यः परमाधार्मिकेभ्यः कं ताडं ताडनं ताड आघातस्तं कं न सहिष्यते,
अपि तु सर्वं सहिष्यते । अनुशुप् च्छन्दः ॥

१. 'दग्धं' इति मूलपुस्तकपाठ एव समीचीनः. टीकाकारस्त्वद्वमेव व्या-
ख्यातवान्. २. 'संभोगं' इति मूलपुस्तकपाठः. ३. 'युगदं' इति मूलपुस्तकपाठः.

सारं गलं यमरविन्दविलोचनाभा-

मालोक्य चेतसि मुदं कलयन्ति मूढाः ।

हा निश्चितं रचितमुक्तिपुरप्रवेश-

व्यासेधमर्गलममुं न विचारयन्ति ॥ १५ ॥

मूढा मूर्खा नरा अरविन्दविलोचनानां कमलनयनानां स्त्रीणां यं सारं श्रेष्ठं गलं निगम्य विलोक्य । चेतसि मुदं हर्षं कलयन्ति प्राप्नुयन्ति । हा इति खेदे । निश्चितं नियमेन अमुं गलं अर्गलं न विचारयन्ति । कथंभूतं अर्गलम् । रचितमुक्तिपुरप्रवेशव्यासेधं रचितो विहितो मुक्तिनगरप्रवेशस्य व्यासेधो निषेधो येन स तं रचितमुक्तिपुरप्रवेशव्यासेधम् । गलं अर्गलं त्वित्यम् । सारं नरा अरुणदेन सह वर्तते यः स सारस्तं सारम् । अप्रवृत्तितो गलः अर्गलः स्यादित्यर्थः ॥

अलं प्राप्य स्पर्शं कुचकलशयोः पङ्कजदृशां

परां प्रीतिं भ्रातः कलयसि सुधामग्न इव किम् ।

अवस्कन्दं धर्मक्षितिपकटके दातुमनसा

प्रयुक्तं जानीयाः कलुषवरेण स्पशमिमम् ॥ १६ ॥

पङ्कजदृशां कमलनयनानां स्त्रीणां कुचकलशयोः स्तनयोः अलं अत्यर्थं स्पर्शं प्राप्य हे भ्रातः, किं परामुल्लङ्घनां प्रीतिं कलयसि प्रमोषि । क इव । सुधामग्न इव अमृते कृष्णं जन इव । इमं स्पर्शं कलुषवरेण कलुषं पापं तदेव वरदो भिक्षुर्लेन प्रयुक्तं प्रेरितं स्पर्शं हेरिकं त्वं जानीयाः । कथंभूतेन कलुषवरेण । धर्मक्षितिपकटके धर्मं एव क्षितिप्रे राजा सत्य कटके सैन्ये अजस्कन्दं प्रहरणं दातुमनसा । प्रहरणं कर्तुमनसेत्यर्थः । स्पर्शं स्पर्शं कथमिति । अलं रत्नबोद्धेकत्वभरणात् अलं नास्ति यो रेफो यत्र तं अरम् । रेफ-रहितस्पर्शं स्पर्शं स्यादित्यर्थः ॥

१. 'यमरविन्द' इति मूलपुस्तकपाठः. २. 'तन्निश्चितं' इति मूलपुस्तक-
पाठः. ३. 'अरं' इति मूलपुस्तकपाठः. ४. 'वरदेन' इति मूलपुस्तकपाठः.

पीनोन्नतं स्तनतटं मृगलोचनाया
आलोकसे नरहितं यदपूर्वमेतत् ।

मोहान्धकारनिकरक्षयकारणस्य

विद्यास्तदस्ततमेव विवेकभानोः ॥ १७ ॥

यत् मृगलोचनायाः हरिणाक्ष्याः स्त्रियाः एतत् स्तनतटं कुचद्वन्द्वं पीनोन्नतं
पीनं च तदुन्नतं च पीनोन्नतम्, पुनः नरहितं नरेभ्यो हितम्, पुनः अपूर्वम् ।
प्रतिक्षणं चमत्कारहेतुत्वात् । त्वं आलोकसे पश्यसि, तत्स्तनतटं विवेकभानोः
विवेकसूर्यस्य अस्ततटं त्वं विद्याः । अत्र ज्ञानसूर्योऽस्ततामेप्यतीत्यर्थः । कथंभू-
तस्य विवेकभानोः । मोहान्धकारनिकरक्षयकारणस्य मोह एवान्धकारस्तस्य यो
निकरः समूहस्तस्य क्षयकारणं तस्य मोहान्धकारनिकरक्षयकारणस्य । स्तनतट-
मिति विशेषणद्वयेन अस्ततटं साधयति—नरहितं नेन नकरेण रहितम्, पुनः
अपूर्वं अः अकारः पूर्वो यस्य तत् अपूर्वं एतादृशं स्तनतटं अस्ततटं स्यादेवेत्यर्थः ॥

कंदर्पद्विपकुम्भचारुणि कुचद्वन्द्वे मृगाक्ष्या मया

न्यस्तो हस्त इति प्रमोदमदिरामाद्यन्मना मा स्म भूः ।

किं त्वा जन्म यदर्जितं बहुविधामभ्यस्य कष्टक्रियां

हस्तोऽयं सुकृतस्य तस्य सहसादायीति संचिन्तयेः ॥ १८ ॥

मया मृगाक्ष्याः स्त्रियाः कुचद्वन्द्वे स्तनयुग्मे हस्तो न्यस्तः करः स्थापितः ।
कथंभूते कुचद्वन्द्वे । कंदर्पद्विपकुम्भचारुणि कंदर्प एव द्विपस्तस्य कुम्भो गण्ड-
स्थलं तद्वत्त्वात् मनोज्ञं तस्मिन्कंदर्पद्विपकुम्भचारुणि । इति हेतोः प्रमोदमदि-

१. 'पीनोन्नतं नरहितं यदपूर्वमेतदालोकसे स्तनतटं मृगलोचनायाः' इति मूल-
पुस्तकपाठः. २. मूलपुस्तकेऽस्मात्पद्यादनन्तरं 'एतस्या युवतेः पयोधरयुगं व-
लान्महात्मभिर्दं चके योधयुगं विरश्चिरपरं विश्वापकारोद्यतः । कुर्वद्गर्भगुणेष्व-
योगमनतिक्रामजिज्ञांस्तब्धतां अहूरादपि कल्पयत्युपशमप्राणापनोदं नृणाम् ॥'
अयं श्लोकोऽधिकोऽस्ति. अत्र अपरमन्यत्पयोधरयुगम्, अन्यत्र पकार-रेफर-
हितं पयोधरयुगं योधयुगं भवति. वर्मगुणेति धनुर्जीवाबाणेषु योगं संवन्धं न
करोतीत्यर्थः.

रामाद्यन्मनाः प्रकृष्टो यो मोदः स एव मदिरा तथा माद्यन्मनो यस्य स एता-
दृशस्त्वं मा स्म भूः । 'माङ्गि लुङ्' इति लुङ् । 'न माङ्गयोगे' इत्यङागमा-
भावः । किं तु बहुविधां तपोनुष्ठानादिरूपां कष्टक्रियां कष्टसाध्या क्रिया कष्ट-
क्रिया तां कष्टक्रियाम् अभ्यस्य अभ्यासं कृत्वा आजन्म यदजितं जन्मनो
मर्यादीकृत्य यत्सुकृतमर्जितं तस्य सुकृतस्य त्वया अयं हस्तो अदायि दत्तः ।
यथा कस्य आजिगमिषोः हस्तप्रदानं संज्ञया निषेधयति तथा हस्तदानेन सु-
कृतं निषिद्धं इति त्वं संचिन्तयेः विचारयेरित्यर्थः । अत्र पद्ये हस्तो न्यस्तः
सुकृतस्य हस्तोऽदायीति चित्रकृत् ॥

कण्ठोपकण्ठे लुलितं विभावयेर्भुजं युवत्या भुजगं गराजितम् ।

एतस्य संस्पर्शवशादपि क्षणादशेषचैतन्यमुपैति संक्षयम् ॥ १९ ॥

कण्ठोपकण्ठे कण्ठस्य गलस्य समीपे कण्ठोपकण्ठे लुलितं वलितं युव-
त्याः स्त्रिया भुजं बाहुं भुजगं सर्पं त्वं विभावयेर्जानीयाः । कथंभूतं भुज-
गम् । गराजितं गरेण विषेण अजितो गराजितस्तम् । एतस्य भुजगस्य संस्पर्श-
वशात् स्पर्शमात्रेणापि अशेषं समस्तं चैतन्यं चेतनाया भावः क्षणात्
संक्षयं नाशं उपैति प्राप्नोति । यथा भुजगस्पर्शाच्चैतन्यं याति तथा युवत्या
भुजस्पर्शादेव चैतन्यनाशः स्यादित्यर्थः । भुजं भुजगं कथं स्यादिति प्रश्ने
भुजं गराजितं गेन गकारेण राजितं भुजं भुजगं स्यादित्यर्थः । इन्द्रवंशा
नाम च्छन्दः ॥

कण्ठावसक्ते कुपिते नवाहौ वरं बहिःप्राणहरे प्रमोदः ।

विध्वस्तधर्मान्तरजीविते नुः स्त्रैणे न बाहौ विदुषां स युक्तः ॥ २० ॥

नुः पुरुषस्य नवाहौ नवश्चासावहिश्च नवाहिस्तस्मिन्बहीनसर्पे कण्ठावसक्ते
कण्ठस्थापिते वरं श्रेष्ठम् । कथंभूते नवाहौ । कुपिते क्रुद्धे । पुनः कथंभूते
नवाहौ । बहिःप्राणहरे । बहिःप्राणान्हरतीति बहिःप्राणहरस्तस्मिन्बाह्वप्राण-
नाशके । स्त्रैणे स्त्रीणामयं स्त्रैणस्तस्मिन् । 'स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्जौ' इति नञ्प्रत्यये
आदिवृद्धौ णत्वे स्त्रैणशब्दसिद्धिः । बाहौ भुजे कण्ठावसक्ते सति यः प्रमोदो
हर्षः स विदुषां पण्डितानां युक्तो न । कथंभूते बाहौ । विध्वस्तधर्मान्तरजी-

विते विध्वस्तं नाशितं धर्म एव अन्तरजीवितं येन तस्मिन् । अन्तरप्राणना-
शक इत्यर्थः । अहेस्तु कण्ठावसक्तः सन् बहिःप्राणान्नाशयति, स्त्रीणां बाहुः
कण्ठावसक्तः सन् अन्तरप्राणनाशं विधे । अतः सर्पादप्यधिकतरदुःखदं
स्त्रीकृतालिङ्गनमित्यर्थः । अत्र नवाहावित्युभयत्र चित्रकृत् । वयोरभेदस्तु
आलंकारिकैरिष्ट एव ॥

कोऽयं विवेकस्तव यन्नतभ्रुवां दोषावगूढः प्रमदं विगाहसे ।

यतः स्मरातङ्कपरीतचेतसां किं सुन्दरासुन्दरयोर्विवेचनम् ॥ २१ ॥

हे साधो, अयं तव को विवेकः यत् नतभ्रुवां नते नम्रीभूते भ्रुवौ यास-
ता नतभ्रुवस्तासां स्त्रीणां दोषा बाहुनावगूढ आलिङ्गितः सन् त्वं प्रमदं प्रकृ-
ष्टमदं विगाहसे प्राप्नोषीत्यर्थः । यतो यस्मात् स्मरातङ्कपरीतचेतसां स्मरः
कामः स एव आतङ्को रोगस्तेन परीतं व्यासं चेतो येषां तेषां पुरुषाणां सुन्द-
रासुन्दरयोः समीचीनासमीचीनयोः किं विवेचनम् । अपस्मारादिरोगग्रस्तानां
शुभाशुभे विवेको न भवतीति युक्तमेव । पक्षे दोषैरवगूढो दोषावगूढः ।
विवेकदोषयुक्त इत्यर्थः ॥

हंहो विलोक्य परमङ्गदमङ्गनाना-

मानन्दमुद्रहसि किं मदनान्धबुद्धे ।

सत्यं विवेकनिधनैकनिमित्तमेत-

न्मेधाविनो हि परमं गदमुद्रुणन्ति ॥ २२ ॥

हंहो इति संबोधने । हे मदनान्धबुद्धे, मदनेन कामेन अन्धीभूता बुद्धि-
र्यस्य तस्य संबोधने । अङ्गनानां प्रधानमङ्गं यासां तासामङ्गनानां परमुत्कृष्टं
अङ्गदं केयूरं विलोक्य दृष्ट्वा आनन्दं किमुद्रहसि प्राप्नोषि । मेधाविनः पण्डिता
एतत् अङ्गदं परमुत्कृष्टं गदं रोगमुद्रुणन्ति प्रजल्पन्ति तत्सत्यम् । कथंभूतं
गदम् । विवेकनिधनैकनिमित्तं विवेको ज्ञानं तस्य निधनस्य नाशनस्य एकम-
द्वितीयं निमित्तं कारणम् । गदो हि निधनैकहेतुर्भवत्येव । अत्र पद्ये उभयत्र
परमङ्गदमिति पदं भिन्नार्थत्वाच्चित्रकृत् ॥

अयं जनो बल्यभरं विलोकते मृगीदृशामधिभुजवह्नि बालिशः ।

न बुध्यते सुकृतचमूं जिगीषतः समुद्यतं बलभरमेनमेनसः ॥ २३ ॥

अयं प्रत्यक्षगतो बालिशो मूर्खो जनो मृगीदृशां स्त्रीणां बल्यभरं बलयानां भरस्तं अधिभुजवह्नि भुजावेव वह्निस्तस्यामिति अधिभुजवह्नि । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । भुजलतायामित्यर्थः । विलोकते पश्यति । एनं बल्यभरं एनसः पापस्य समुद्यतं सावधानीभूतं बलभरं सेनासमूहं न बुध्यते । कथंभूतस्य एनसः । सुकृतचमूं सुकृतस्य शीलादेः चमूः सेना तां जिगीषतः जेतुमिच्छतः । कथं बल्यभरं बलभरमिति तत्रोच्यते—कथंभूतं बल्यभरम् । अयं न विद्यते यो यकारो यस्मिन् सः अयस्तमयम् । यकाररहितमित्यर्थः । रुचिरा नाम च्छन्दः ॥

ये दृक्पथे तव पतन्ति नितम्बिनीनां

कान्ताः करा जडिमपल्लवनप्रवीणाः ।

नो वेत्ति तान्किमपवर्गपुरप्रयाण-

प्रत्यूहकारणतया करकानवश्यम् ॥ २४ ॥

तव दृक्पथे दृष्टिमार्गे नितम्बिनीनां स्त्रीणां कान्ता मनोज्ञाः करा हस्ताः । नितम्बिनीनामिति संबन्धे बहुत्वात् करा इति बहुत्वम् । पतन्ति अवलोकनतां गच्छन्ति । कथंभूताः कराः । जडिमपल्लवनप्रवीणाः जडिज्ञो जडताया यत्पल्लवनं प्रकटीकरणं तत्र प्रवीणाश्चतुराः । तान् करान् अवश्यं निश्चयेन करकान् घनोपलान् किं नो वेत्ति न जानासि । कया । अपवर्गपुरप्रयाणप्रत्यूहकारणतया । अपवर्गो मोक्षः स एव पुरं नगरं तस्मिन् प्रयाणं गमनं तत्र यः प्रत्यूहो विघ्नस्तत्र यत्कारणं निदानं तस्य भावस्तत्ता तथा अपवर्गपुरप्रयाणप्रत्यूहकारणतया । गमनकाले करकवृष्टिः स्वेष्टसिद्धौ विघ्नकारणं प्रसिद्धमेव । उक्तं च वसन्तराजशाकुने—‘क्षीणचन्द्रतिथि दुःसहानलं दूषितं धरणिकम्पनादिना । पूर्ववज्जलदसंकुलाम्बरं वर्जयेच्छकुनदर्शने दिनम्’ इति । अकालवृष्टिर्गमने निषिद्धा । करकपतनं त्ववश्यं वर्ज्यमेव । करान् करकान् कथमिति प्रश्नोक्त-

१. ‘जिगीषतः सुकृतचमूं समुद्यतं न बुध्यते’ इति मूलपुस्तकपाठः.

रम् । कथंभूताः कराः । कान्ताः ककारान्ता इत्यर्थः । तादृशाः कराः करका भवन्त्येवेत्यर्थः ॥

नीव्यासमस्या हरिणक्षणाया यं वीक्ष्य हारं हृदि हर्षमेभि ।

विवेकपङ्केरुहकाननस्य तमेव नीहारमुदाहरन्ति ॥ २५ ॥

अस्या हरिणक्षणाया हरिणस्य ईक्षणमिवेक्षणं यस्यास्तस्याः यं हारं वीक्ष्य त्वं हृदि हृदये हर्षं प्रमोदं एषि प्राप्स्यसि । कथंभूतं हारम् । नीव्यासं नीवीं वसनग्रन्थि आसं प्राप्तं नीव्यासम् । नीवीपर्यन्तं लम्बायमानमित्यर्थः । बुधाः तं हारमेव विवेकपङ्केरुहकाननस्य विवेक एव पङ्केरुहं कमलं तस्य काननं वनं तस्य नीहारं हिमं उदाहरन्ति कथयन्ति । नीहारो यथा कमलकाननस्य दाहक-स्तथायं हारः । हृदि हारवर्णनं विवेकनाशकमित्यर्थः । हारं कथं नीहार-मिति प्रश्ने तन्नोच्यते—कथंभूतं हारम् । नीव्यासं नीशब्देन व्यासं नीव्यासं एतादृशं हारं नीहारं स्यात् ॥

विलोक्य किं सुन्दरमङ्गनोदरं करोषि मोहं मदनज्वरातुर ।

नो ईक्षसे दुर्गतिपातसंभवं भवान्तरे भाविनमङ्ग नो दरम् ॥ २६ ॥

हे मदनज्वरातुर, मदनः कामः स एव ज्वरस्तेन आतुरस्तस्य संबोधनम् । सुन्दरं दर्शनार्हं अङ्गनोदरं अङ्गनाया उदरं विलोक्य त्वं किं मोहं करोषि । अङ्गत्यामन्नणे । भवान्तरे आगासिभवे भाविनं भवनशीलं दरं भयं किं नो ईक्षसे न विचारयसि । कथंभूतं दरम् । दुर्गतिपातसंभवं दुर्गतिर्नरकादिसत्यां यः पातः पतनं तस्मिन् संभव उत्पत्तिर्यस्य तम् । अत्र पूर्वं अङ्गनोदरमिति लभस्तं पदम् । परत्र अङ्ग नो दरमिति पदविभागेनार्थव्युत्पादनं चित्रम् ॥

स्फूर्जन्मनोभवभुजंगमपाशनाभी

नाभी कुरङ्गकदशां दशि यस्य लम्बा ।

नाभीमयं जगदशेषमुदीक्षतेऽसौ

यो यत्र रज्यति स तन्मयमेव पश्येत् ॥ २७ ॥

यस्य पुरुषस्य दशि नेत्रे । कुरङ्गकदशां मृगनेत्राणां स्त्रीणां नाभी शरीरा-

पयवविशेषः लज्जा । कथंभूता नाभी । स्फूर्जन्मनोभवभुजंगमपाशनाभी स्फूर्जन् देदीप्यमानो यो मनोभवः कामः स एव भुजंगमः सर्पस्तस्य पाशार्थं नाभी । कामसर्पस्थानमित्यर्थः । असौ पुमानशेषं समस्तं जगत् नाभीमयं अभीमयं निर्भयं न ईक्षते । न निर्भयं जगदीक्षत इत्यर्थः । यः पुरुषो यत्र स्थाने रज्यति स पुमान् तन्मयं तद्रूपमेव पश्यति । नाभी दृशि लज्जा नाभीमयं जगत्पश्यतीति न चित्रम् । नाभीनाभीभयमिति चित्रकृत् ॥

जडोपयुक्तं जघनं मृगाक्ष्याः समीक्ष्य किं तोषभरं तनोषि ।

अमुं विशुद्धाध्यवसायहंसप्रवासहेतुं घनमेव विद्याः ॥ २८ ॥

मृगाक्ष्याः स्त्रिया जघनं समीक्ष्य दृष्ट्वा किं तोषभरं हर्षभरं तनोषि विस्तारयसि । कथंभूतं जघनम् । जडोपयुक्तं जडानां मूर्खाणां उपयुक्तं योग्यं अमुं जघनं घनं मेघमेव विद्या जानीयाः । कथंभूतं जघनम् । विशुद्धाध्यवसायहंसप्रवासहेतुम् । विशुद्धो निर्मलो यः अध्यवसायः चित्ताभिप्रायः स एव हंसः तस्य यः प्रवासः तस्य हेतुः कारणं तं विशुद्धाध्यवसायहंसप्रवासहेतुम् । घनागमे हंसा मानसे गच्छन्तीति प्रसिद्धम् । जघनं घनं कथं तत्राह । जडोपयुक्तं डलयोश्चैकत्वस्मरणात् जलोपयुक्तम् । जस्य जकारस्य लोपो नाशस्तेन युक्तं जकारं विना जघनं घनं स्यात् ॥

नितम्बमुल्लासिततापनोदं दिदृक्षसे यत्कमलेक्षणानाम् ।

सर्वात्मनात्यन्तकटुं विदित्वा तं निम्बमेव त्यज दूरतोऽपि ॥ २९ ॥

कमलेक्षणानां कमलनयनानां यं नितम्बं पृष्ठभागं दिदृक्षसे द्रष्टुमिच्छसि । कथंभूतं नितम्बम् । उल्लासिततापनोदं उल्लासितस्नापस्य नोदः प्रेरणं येन स तम् । तं नितम्बं निम्बमेव रिष्टं विदित्वा दूरतोऽपि त्यज । कथंभूतं निम्बम् । सर्वात्मना पद्मफलपुष्पसमूहेन । अत्यन्तकटुं अतिकटुकम् । नितम्बं कथं निम्बमिति प्रश्ने । तत्रोच्यते—कथंभूतं निम्बम् । उल्लासिततापनोदम् उल्लासितस्तस्य तकाराक्षरस्य अपनोदो नाशो यस्मिन् स तम् । तकारनाशे नितम्बो निम्बः स्यादेवेत्यर्थः ॥

१. 'जलोपयुक्तं' इति मूलपुस्तकपाठः.

२. 'संवीक्ष्य' इति मूलपुस्तकपाठः.

३. 'किं कमले-' इति मूलपुस्तकपाठः.

नूनं नृपुरमेतदायतदृशो रागादिविद्वेषिणां

क्रीडार्थं पुरमित्यवेत्य न दृशाप्यालोकनीयं क्वचित् ।

येनास्मिन्मुखमात्रचङ्गिमगुणैराकृष्य तैरुल्वणै-

र्वद्धस्य प्रसभं चिरादपि सखे मुक्तिर्भवित्री न ते ॥ ३० ॥

नूनं निश्चितं आयतदृशः आयते विस्तीर्णं दृशो यस्यातस्या विशालनयनायाः
एतच्चूपुरं चरणभूषणं रागादिविद्वेषिणां रागादिशत्रूणां क्रीडार्थं विनोदार्थं
पुरं नगरमिति अवेत्य ज्ञात्वा त्वया क्वचित्कदापि दृशाः नेत्रेण नालोकनीयं न
दृष्टव्यम् । शत्रुपुरं श्रेयोऽर्थिना पुरुषेण न विलोकनीयमित्यर्थः । हे सखे,
येन नूपुरेण अस्मिन्पुरे तैः प्रसिद्धैः मुखमात्रचङ्गिमगुणैः मुखमात्रे ये चङ्गिमाः
श्रेष्ठा गुणास्तैरुल्वणैरुदारैराकृष्य प्रसभं बलात्कारेण बद्धस्य ते तव चिरादपि
चिरकालेनापि मुक्तिर्मोचनं न भवित्री । नूपुरं पुरं कथमिति प्रश्ने । तत्र कथं-
भूतं नूपुरम् । नूनम् । नृशब्देन ऊनं नूनं नृशब्दरहितं नूपुरं पुरं भवतीति ॥

या स्त्रीति नाम्ना बिभृते शमादौ शस्त्री प्रबुद्धैरवबुध्यतां सा ।

एनां पुरस्कृत्य जगत्यनङ्गभटो यतः पुण्यभटं भिनत्ति ॥ ३१ ॥

या स्त्रीति नाम्ना स्त्रीत्यभिधानेन बिभृते धारयति सा स्त्री प्रबुद्धैर्ज्ञानिभिः
शमादावुपशमादिकर्मणि शस्त्री अमुक्तायुधम् । अमुक्तं शस्त्रीप्रमुखमिति ।
'क्षुरी शस्त्री कृपाणिका' इति नामकोषः । अवबुध्यतां ज्ञायताम् । यतो य-
स्यात् अनङ्गभटः कामसुभटः जगति संसारे एनां स्त्रीरूपां शस्त्रीं पुरस्कृत्य
अग्रे कृत्वा पुण्यभटं धर्मसुभटं भिनत्ति भेदनं करोति । सुभटेन प्रतिसुभटं
शत्रुया भेदनं विधीयत एव । स्त्रीति शस्त्री कथं तत्रोच्यते । शमादौ या
स्त्री शं शकारमादौ बिभृते तदा स्त्री शस्त्री स्यादेवेत्यर्थः ॥

येयं^१ वधूरवसिता हृदये प्रमोद-

संपादनव्यतिकरैकनिबन्धनं ते ।

सा दुर्गदुर्गतिपथेन जगन्निनीषो-

धूरेव मन्मथरथस्य विभावनीया ॥ ३२ ॥

या इयं वधूः ते तव हृदये प्रमोदसंपादनव्यतिकरैकनिबन्धनम् । हृदये यः प्रमोदस्तस्य संपादनमुत्पादनं तस्य यो व्यतिकरः समूहः तस्य निबन्धनं कारणं अवसिता प्राप्ता हृदयहृषोत्पादनकारणं वधूरिति त्वया मन्यत इत्यर्थः । सा वधूः मन्मथरथस्य धूरेव युगमेव विभावनीया ज्ञातव्या । कथंभूतस्य मन्मथरथस्य । जगत्कर्मतापन्नं दुर्गदुर्गतिपथेन दुर्गतेर्नरकादिगतेः पन्थाः दुर्गतिपथः । 'ऋक्पूरुषः पथामानक्षे' इति अप्रत्यक्षः । दुर्गो यो दुर्गतिपथस्तेन । निनीपोनेतुमिच्छोः दुर्गतिमार्गेण संसारे नेतुमिच्छतः कामरथस्य धूरस्ति न वधूरित्यर्थः । वधूः धूः कथं तत्रोच्यते—वेन वकारेण सिता बद्धा वसिता । न वसिता अवसिता वकाररहिता वधूर्धूरेव स्यादित्यर्थः ॥

प्रीतिं तन्वन्त्यनलसदृशो यास्तरुण्यस्तवैता

देहद्युत्या कनकनिभया द्योतिताशा किवेकिन् ।

सत्यं तासामनलसदृशां संयमारामराज्यां

मा भूः पार्श्वेऽप्यसि यदि शिवावाप्तये बद्धबुद्धिः ॥ ३३ ॥

हे विवेकिन्, या एतास्तरुण्यो नार्यः तव प्रीतिं हर्षं तन्वन्ति विस्तारयन्ति । कथंभूतास्तरुण्यः । अनलसदृशः न अलसा अनलसाः आलस्यरहिता दृशो यासां ताः अनलसदृशः । उन्निद्रनेत्रा इत्यर्थः । पुनः किंविशिष्टास्तरुण्यः । कनकनिभया स्वर्णतुल्यया देहद्युत्या शरीरकान्त्या द्योतिताः प्रकाशिताः आशा दिशो याभिस्ता द्योतिताशाः । संयमारामराज्यां संयमश्चारित्रं स एव आरामस्तस्य राजी परम्परा तस्यां विषये तासां स्त्रीणां अनलसदृशां अभितुल्यानाम् । सत्यं स्त्रीसंपर्काचारित्र्यवन्दाहो भदत्येवेत्यर्थः । यदि त्वं शिवावाप्तये मोक्षप्राप्त्यै बद्धबुद्धिः बद्धा बुद्धिर्येन स तादृशोऽस्ति तदा तासां पार्श्वेऽपि समीपेऽपि मा भूः । अत्र पद्ये अनलसदृशत्वम् एकत्र वर्णत्वेन अपरत्र दाहकशक्तित्वेनोपादानं चित्रकृत् ॥

क इह विषयभोगं पुण्यकर्मायशून्यं

स्पृहयति विषभोगं भावयेत्तत्त्वतस्त्वम् ।

स्मरति न करणीयं मूर्च्छितो येन जन्तुः

पतति कुगतिगते नैक्षते मोक्षमार्गम् ॥ ३४ ॥

इहास्मिन् संसारे कः पुरुषो विषयभोगं पद्मेन्द्रियसुखं स्पृहयति वाञ्छति । कथंभूतं विषयभोगम् । पुण्यकर्मायश्न्यम् । पुण्यकर्मणः आयो लाभस्तेन शून्यम् । तत्त्वतस्त्वं विषयभोगं भावयेः जानीहि । विषयभोगं विषयभक्षण-सुखं जानीहीत्यर्थः । तदेव स्पष्टयति—येन विषयभोगेन मूर्च्छितो मोहं प्राप्नो जन्तुः प्राणी करणीयं करणाहं न स्मरति । पुनः मोक्षमार्गं न ईक्षते । कुगतिगते पतति । विषयभक्षणस्य स्मरणादिभ्रंशकत्वं प्रकटमेव । विषयभोगो विषयभोगो भवतीत्यर्थः ॥

सखे सुखं वैषयिकं यदेतदाभासते तन्नर कान्तमन्तः ।

सत्यं तदुत्सर्पदघप्रबन्धनिबन्धनत्वान्नरकान्तमेव ॥ ३५ ॥

हे सखे हे नर, एतत् वैषयिकं विषयेभ्यो भवं वैषयिकं सुखं ते तव अन्तः चेतसि कान्तं मनोज्ञं यत् आभासते तत्सत्यम् । मिथ्या नेत्यर्थः । उत्सर्पदघप्रबन्धनिबन्धनत्वात् । उत्सर्पन्प्रसर्पन् यः अघस्य पापस्य प्रबन्धः परम्परा तस्य निबन्धनं कारणं तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात् । नरकान्तमेव नरकं पृथ्वी अन्तो यस्य तत् नरकान्तम् । नरकप्रापकमित्यर्थः । अत्र पथे पूर्वत्र नर कान्तमिति भिन्नं पदम्, परत्र नरकान्तमिति समस्तं पदमिति चित्रकृत् ॥

स्मरक्रीडावाप्यां वदनकमले पक्ष्मलदृशां

दृढासक्तिर्येषामधरमधुपानं विदधताम् ।

अदूरस्था बन्धव्यसनघटना क्लेशमहती

विमुग्धानां तेषामिह मधुकराणामिव नृणाम् ॥ ३६ ॥

स्मरक्रीडावाप्यां स्मरक्रीडार्थं वापी तस्यां येषां मनुष्याणां पक्ष्मलदृशां स्त्रीणां वदनकमले वदनमेव कमलं तत्र दृढासक्तिः दृढा आसक्तिः तन्मयता

१. 'स्मरति न करणीयं नैक्षते मोक्षमार्गं पतति कुगतिगते मूर्च्छितो येन जन्तुः' इति मूलपुस्तकपाठः. २. 'यन्नर कान्तमेव' इति मूलपुस्तकपाठः. ३. मूलपुस्तके तृतीयतुरीयचरणयोर्व्यत्ययोऽस्ति.

वर्तते इति शेषः । किं कुर्वतां येषाम् । अधरमधुपानं विदधताम् । अधरमेव मधु पुष्परसः तस्य पानं तत् कुर्वताम् । तेषां नृणां इह वदनकमले मधुकराणां भ्रमराणामिव बन्धव्यसनघटना बन्धेन बन्धनेन यद्व्यसनं कष्टं तस्य घटना रचना अदूरस्था समीपवर्तिनी भवति । कथंभूतानां मधुकराणाम् । नृणां च विमुग्धानां मोहदशां प्राप्तानाम् । कथंभूता बन्धव्यसनघटना । क्लेशमहती क्लेशेन महती दुःसहा । यथा भ्रमराणां कमले मधुपानं कुर्वतां दबासक्तिर्बन्धनकष्टदायिनी, तथा नृणां स्त्रीमुखकमले अधररसपानं कुर्वतां वधबन्धनादि कष्टं भवतीत्यर्थः ॥

सखे संतोषाम्भः पिव चपलतामुत्सृज निजां

शमारामे कामं विरचय रुचिं चित्तहरिण ।

हरन्त्येतास्तृष्णां न युवतिनितम्बस्थलभुवो

विमुक्ता नीरागैर्विषमशरसंपातविषमाः ॥ ३७ ॥

हे सखे हे चित्तहरिण, चित्तमेव हरिणो मृगस्तस्य संबोधनम् । चित्तस्य चाञ्चल्यान्मृगसादृश्यम् । त्वं संतोषाम्भः पिव संतोष एव अम्भो जलं त्वं पिव । निजां स्वकीयां चपलतां चापलमुत्सृज त्यज । काममत्यर्थं शमारामे शम एव आरामस्तस्मिन् उपशमवने रुचिं तुष्टिं विरचय कुरु । मृगस्य वनेऽधिकरुचित्वात् इष्टोपदेशः । एता युवतिनितम्बस्थलभुवः । युवतीनां नितम्बाः पृष्ठभागाः त एव स्थलभूमयः तव तृष्णां तृषं न हरन्ति न दूरीकुर्वन्ति । स्थलभुवं दृष्ट्वा तृष्णापहारो न भवतीत्यर्थः । कथंभूता युवतिनितम्बस्थलभुवः । नीरागैर्विमुक्ताः । नीराणि च अगाश्च नीरागास्तैः जलवृक्षैर्विमुक्ताः । जलेन वृक्षच्छायाया च तृषाहानिर्भवति । पुनः कथंभूता युवतिनितम्बस्थलभुवः । विषमशरसंपातविषमाः । विषमा असह्या ये शरसंपाता बाणपातास्तैर्विषमा दुष्टाः । अस्यां भुवि व्याधादिभिर्बाणपातो विधीयते, तेन तव मरणं भविष्यति, न तु तृष्णाहानिरित्यर्थः । पक्षे कथंभूता युवतिनितम्बस्थलभुवः । नीरागैः रागरहितैर्विमुक्तास्त्यक्ताः । विषमशरः कामस्तस्य संपातेन विषमा अमनोज्ञाः । एतेन युवतिनितम्बवाञ्छां मा कुरु इति चित्तं प्रत्युपदेशः ॥

चेतश्चापलमाकलय्य कुटिलाकारां कुरङ्गीदृशो

दृष्ट्वा कुन्तलराजिमञ्जनघनश्यामां किमुत्ताम्यसि ।

धर्मध्यानमहानिधानमधुना स्वीकर्तुकामस्य मे'

प्रत्यूहार्थमुपस्थितेयमुरगश्रेणीति संचिन्तयेः ॥ ३८ ॥

हे चेतः, त्वं कुरङ्गीदृशो मृगाक्ष्याः कुन्तलराजिं शिरोरुहश्रेणिं दृष्ट्वा चाप-
लमाकलय्य चाञ्चल्यं गृहीत्वा किमुत्ताम्यसि किं जाकुलतां करोषि । कथं-
भूतां कुन्तलराजिम् । कुटिलाकाराम् । कुटिलो वक्र आकारो यस्यास्ताम् ।
पुनः कथंभूतां कुन्तलराजिम् । अञ्जनघनश्यामाम् । अञ्जनं कज्जलं घनो मेघ-
स्तद्वत् श्यामां कृष्णाम् । केशानां कृष्णत्वं यौवने तद्युक्तां स्त्रियं दृष्ट्वा चित्त-
चलनं न्याय्यम् । उक्तं च—‘पुष्पं दृष्ट्वा फलं दृष्ट्वा दृष्ट्वा च नवयौवनाम् ।
द्रविणं पतितं दृष्ट्वा कस्य नो चलते मनः ॥’ इति । मे मम प्रत्यूहार्थं विद्मार्थं
अधुना इदानीं उपस्थिता प्राप्ता इयं उरगश्रेणी सर्पपरम्परा इति त्वं संचि-
न्तयेः जानीयाः । कथंभूतस्य मे । धर्मध्यानमहानिधानं स्वीकर्तुकामस्य अङ्गी-
कुर्वतः धर्मध्यानं धर्मचिन्तनं तदेव महानिधानम् । यत्किञ्चित्कार्यकरणोद्य-
तस्य सर्पदर्शनं निषिद्धम् । निधानस्वीकारे तु सर्पदर्शनमतीव नेष्टमित्यर्थः ।
कुन्तलस्य सर्पोपमानत्वं कविसंमतमेव ॥

यातुं यद्यनुरुच्यते शिवपुरीं रामानितम्बस्थलीं

मुञ्चेद्दूरमिमामनङ्गकलभक्रीडाविहारोचिताम् ।

नो चेद्यौवनचण्डवातविततव्यामोहधूलीकण-

क्लाम्यदृष्टिरदृष्टशाश्वतपथः प्राप्नोषि जन्माटवीम् ॥ ३९ ॥

हे पुमन्, यदि तुभ्यं शिवपुरीं मुक्तिनगरीं यातुं गन्तुं अनुरुच्यते तदा त्वं
इमां रामानितम्बस्थलीं स्त्रीनितम्बभूमिं दूरं दूरतो मुञ्चेः । कथंभूतां रामा-
नितम्बस्थलीम् । अनङ्गकलभक्रीडाविहारोचिताम् । अनङ्गः कामः स एव
कलभः गजशिशुः तस्य क्रीडार्थं विहारो विहरणं तत्रोचितां योग्याम् । चे-

१. ‘ते’ इति मूलपुस्तकपाठः. २. ‘अनुरज्यसे’ इति मूलपुस्तकपाठः. ३. ‘हरि-
णक्रीडा—’ इति मूलपुस्तकपाठः. ४. ‘प्राप्तासि’ इति मूलपुस्तकपाठः.

दिमां दूरं न मुञ्चसि तदा किं भविष्यति तदाह—नो चेदिति । एवं जन्मा-
टवीं संसाराटवीं प्राप्नोषि । कथंभूतस्त्वम् । यौवनचण्डवातविततव्यामोह-
धूलीकणक्लाम्यदृष्टिः । यौवनमेव चण्डवातस्तेन विततः विस्तारितः व्यामोहो
वैचित्यं स एव धूलीकणस्तेन क्लाम्यन्ती व्याकुला दृष्टिर्यस्य तथाविधः ।
अत एव अदृष्टशाश्वतपथः । न दृष्टः शाश्वतस्य शिवस्य पन्था मार्गो येन सः ।
रजःकणपतनं दृष्ट्वा मार्गावलोकनं न भवत्येवेत्यर्थः ॥

शमधनमपहर्तुं कामचौरप्रचारं

विरचयति निकामं कामिनीयामिनीयम् ।

सपदि विदधती या मोहनिद्रासमुद्रां

जनयति जनमन्तःसर्वचैतन्यशून्यम् ॥ ४० ॥

इयं कामिनीरूपा यामिनी रात्रिः निकाममत्यन्तं कामचौरप्रचारं काम
एव चौरस्तस्य प्रचारं विहरणशीलत्वं विरचयति प्रकटीकुरुते । किं कर्तुम् ।
शमधनमपहर्तुं शम उपशम एव धनं तद्वहीतुम् । यामिन्यां धनाहरणार्थं
चौरप्रचारो भवति । या यामिनी जनं मनुष्यं अन्तःसर्वचैतन्यशून्यम् । अन्तरिति
अन्तःकरणे सर्वं च तत् चैतन्यं च तेन शून्यं रहितं जनयति करोति । यामि-
नी किं कुर्वती । सपदि तत्कालं मोहनिद्रासमुद्रां मोहो मूर्च्छा एव निद्रा
तस्याः समुद्रां समृद्धिं विदधती ॥

मृगेक्षणा नूनमसावसीमा भीमाटवी बुद्धिमतामतीत्या ।

यद्बाहुवल्लीभिरनङ्गभिल्लो बद्धा नरालम्भयते न मुक्तिम् ॥ ४१ ॥

नूनं निश्चितं असौ मृगस्य अक्षिणीवाक्षिणी यस्याः सा मृगेक्षणा स्त्री ।
भीमाटवी भयानकारण्यम् । वर्तते इति शेषः । कथंभूता भीमाटवी । अ-
सीमा । न विद्यते सीमा मर्यादा यस्याः । पुनः कथंभूता । बुद्धिमतां विदुषां
अतीत्यातिक्रमणीया यद्बाहुवल्लीभिः यस्या मृगेक्षणाया बाहू एव वह्नयो
लतास्ताभिः अनङ्ग एव भिल्लस्तस्करः नरान् मनुष्यान् बद्धा मुक्तिं न लम्भ-

१. 'निद्राममुद्रां' इति मूलपुस्तकपाठः. २. 'अतीव' इति मूलपुस्तकपाठः.

३. 'वद्बान्' इति मूलपुस्तकपाठः.

यते न कारयति । यथा अटव्यां तस्करः पथिकान् लताभिर्वद्धा सर्वस्वं गृह्णाति, तथा मृगोक्षणापि कण्ठग्रहणं कृत्वा नरान्मुक्तिप्राप्तिं न कारयतीति भावार्थः ॥

इयं वारंवारं द्युतितुलितरोलम्बवल्यं

न वक्रं भ्रूचक्रं चलयति मृगाक्षी मम पुरः ।

कुधीकारागारापसरणमतिं मां स्खलयितुं

प्रपञ्चत्पञ्चेषोर्वहति निविडं लोहनिगडम् ॥ ४२ ॥

इयं मृगाक्षी मृगलोचना स्त्री मम पुरः पुरस्तात् वक्रं भ्रूचक्रं वारंवारं अनुवेलं न चलयति । कथंभूतं भ्रूचक्रम् । द्युतितुलितरोलम्बवल्यम् । द्युत्या कान्त्या तुलितः समानीकृतो रोलम्बानां भ्रमराणां वलयो वृत्तता येन । किमेतत्तदाह—मां स्खलयितुं गमनाभावं कर्तुं पञ्चेषोः पञ्च इषवो बाणा यस्य तादृशस्य कामस्य निविडं दुःसहं लोहनिगडं वहति धारयति । किंभूतं लोहनिगडम् । प्रपञ्चत् प्रपञ्चयुक्तम् । कथंभूतं माम् । कुधीकारागारापसरणमतिम् कुत्सिता धीः कुधीः सैव कारागारं वन्दिस्थानं तस्मादपसरणे दूरगमने मतिर्यस्य तम् । यथा चौरस्य लोहनिगडं क्षिप्त्वा कारागारे क्षिप्यते, तथा मामपि वशीकर्तुं भ्रूचक्रं कामस्य निगडं धत्ते इत्यर्थः ॥

यामोऽन्यत्र द्रुततरमितो मित्र यत्कण्ठपीठे

नायं हारश्चकितहरिणीलोचनायाश्चकास्ति ।

नाभीरन्ध्रे विहितवसतिर्योऽस्ति कन्दर्पसर्प-

स्तन्मुक्तोऽयं स्फुरति रुचिरः किं तु निर्मोकपट्टः ॥ ४३ ॥

हे मित्र, वयं इतोऽस्मात् । अन्यत्र द्रुततरं अतिशीघ्रं यामो गच्छामः चकितहरिणीलोचनायाः । चकिता हरिणी तस्या लोचने इव लोचने रस्यास्तस्याः कण्ठपीठे यत् चकास्ति शोभते अयं हारो नास्ति किंतु यः कन्दर्पसर्पः कन्दर्पः कामः स एव सर्पस्तन्मुक्तस्तेन सपेण मुक्तस्तन्मुक्तः । अयं रुचिरो मनोज्ञः निर्मोकपट्टः कञ्जुकः स्फुरति चकास्ति । कथंभूतः कन्दर्पसर्पः । नाभी-

१. 'चलाक्षी' इति मूलपुस्तकपाठः. २. 'कुधा' इति मूलपुस्तकपाठः. ३. 'छलयितुं प्रपञ्चात्' इति मूलपुस्तकपाठः.

रन्ने विहितवसतिः । नाभीरन्ने नाभीकुहरे विहिता कृता वसतिर्वासो
वेन स नाभीरन्ने विहितवसतिः । अयमेवान्यत्र गमने हेतुः । सर्पकञ्चु-
कदर्शनमपि भयावहम् । नाभी सर्पविलं हारं सर्पकञ्चुकं तदुज्ज्वा पलायनं
युक्तमेवेत्यर्थः ॥

यः कामकामलविलुसविवेकचक्षुः

स्वर्गापवर्गपुरमार्गमवीक्षमाणः ।

ज्ञानाञ्जनं प्रति निरादरतामुपैति

आतः पतिष्यति स भीमभवान्धकूपे ॥ ४४ ॥

यः पुरुषः ज्ञानाञ्जनं ज्ञानमेवाञ्जनं प्रति निरादरतामुपैति निरादरं करोति ।
कथंभूतो यः । कामकामलविलुसविवेकचक्षुः । कामः स्मरः स एव कामलो
नेत्ररोगस्तेन विलुप्तं विवेक एव चक्षुर्यस्य स कामकामलविलुसविवेकचक्षुः ।
अत एव स्वर्गापवर्गपुरमार्गमवीक्षमाणः । स्वर्गो देवलोकोऽपवर्गो मोक्षः,
तावेव पुरे नगरे तयोर्मार्गसामवीक्षमाणः अदर्शकः एवंविधः स पुरुषः हे
आतः, भीमभवान्धकूपे । भीमो भयानकः भवः संसारः स एव अन्ध-
कूपः तस्मिन् पतिष्यति । यः कामलारोगग्रस्तचक्षुरञ्जनं पलायनं न करोति
सोऽन्धकूपे पतयेवेति ॥

भवारण्यं मुक्त्वा यदि जिगमिषुर्मुक्तिनगरीं

तदानीं मा कार्षीर्विषयविषवृक्षेषु वसतिम् ।

यतश्छायाप्येषां प्रथयति महामोहमचिरा-

द्यं जन्तुर्यस्मात्पदैमपि न गन्तुं प्रभवति ॥ ४५ ॥

हे पुमन्, भवारण्यं संसारादवीं मुक्त्वा यदि मुक्तिनगरीं शिवपुरीं जिग-
मिषुः गन्तुमिच्छुरसि तदानीम् । विषयविषवृक्षेषु । विषया एव विषवृक्षास्तेषु
वसतिं रतिं त्वं मा कार्षीः मा कुर्याः । यतो यस्मात् कारणात् एषां वृक्षाणां
छायापि महामोहं अचिरात् शीघ्रं प्रथयति विस्तारयति । विषयविषवृक्षच्छा-
यास्पर्शोऽपि वैचित्र्यकारको भवतीत्यर्थः । अतः कारणात् अयं जन्तुः प्राणी

पदमपि पादमात्रमपि गन्तुं गमनाय न प्रभवति न समर्थो भवति । यदा-
रूपं मुक्त्वा नगरीं गन्तुकामो नरो विषवृक्षाधो वसन् मत्तो भवति तदा
पदमात्रमपि न गन्तुं शक्नोति । तद्वत् संसारं मुक्त्वा मुक्तिमभिलषता पुंसां
विषयसेवायां मतिर्न कार्येति तात्पर्यम् ॥

सोमप्रभा चार्यमभा च यत्र पुंसां तमःपङ्कमपाकरोति ।

तदप्यमुष्मिन्नुपदेशलेशे निशम्यमानेऽनिशमेति नाशम् ॥ ४६ ॥

सोमप्रभा चन्द्रकान्तिः च पुनः अर्यमभा अर्यम्णः सूर्यस्य कान्तिः यत्पुंसां
अनुप्याणां तमःपङ्कमज्ञानान्धकारसमूहं न अपाकरोति न दूरीकरोति तदपि
अन्तर्गतान्धकारमपि अमुष्मिन्नुपदेशलेशेऽस्योपदेशे निशम्यमाने श्रूयमाणे
सति अनिशं निरन्तरं नाशयेति नाशं प्राप्नोति । चन्द्रसूर्यप्रभयाज्ञानान्धकारं
दूरीकर्तुं न शक्यते । अनेनोपदेशेन अन्तर्गतान्धकारोऽपि दूरीकर्तुं शक्यत
इति । अतोऽस्योत्कृष्टत्वम् । अत्र पद्ये ग्रन्थकर्त्रा सोमप्रभाचार्य इति स्वनाम
गोपितं चातुर्येणेति बोध्यम् ॥

संवत्स(च्छ)रद्विपञ्चनीन्दु(१०८५)मितस्य मासे

मार्गे त्रयोदशमिते दिवसे शृगौ च ।

स्वल्पा तरी विरचिता सुखबोधिकाख्या

इलेषौघदुस्तरतरङ्गिका सुशास्त्रे ॥

आगरानास्ति नगरे नन्दलालेन धीमता ।

दानविशालशिष्यालुरोधेन कृपया गुरोः ॥ (सुगमम्)

सोमप्रभाचार्यकृतिं सुदुर्गमां विवृण्वता स्वल्पधिया मयात्र यत् ।

न्यूनाधिकोद्वेगनमल्पबुद्धितः कृतं विशोध्यं कृतिभिः कृपालुभिः ॥

श्रीजिनभक्तिसूरीन्द्रे गच्छसाम्राज्यं विश्रुति ।

अशेषमनुजवृन्दनतपादाभुजद्वये ॥

इति सुखबोधिकानाक्या वृत्त्या समेता श्रीशैतार्थवृत्तिकारश्री-

सोमप्रभाचार्यविरचिता शृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणी समाप्ता ।

महाकविश्रीनारायणभट्टपादविरचितं
कोटिविरहम् ।

भङ्ग्या निजाङ्गकानामङ्गजमपि मानहीनमाकलयन् ।

संगीतकेतुनामा धीमानासीद्विजोत्तमः श्रीमान् ॥ १ ॥

कलाभिरपि पूर्णात्मा कुमुदामोदमावहन् ।

सतां प्रीतिकरः सोऽयं द्विजेन्द्रः शुशुभेतराम् ॥ २ ॥

तस्मिन्नेव समये

संकेतभूमिः सुकुमारतायाः संगीतसाहित्यसरोमैराली ।

शृङ्गारलक्ष्मीरिव संभृताङ्गी शृङ्गारलीलेति बभूव बाला ॥ ३ ॥

अधिककुतुकदात्री पश्यतां सा समेषा-

ममृतकिरणलेखेवान्वहं वर्धमाना ।

अभजत वयसस्तामत्युदारामवस्था-

मतुलितमपदानं तन्वतीमङ्गयोनेः ॥ ४ ॥

यथा यथा वक्षसि पक्षमलाक्ष्याः कुचद्वयी वृद्धिमवाप तस्याः ।

तथा तथावर्धत कामुकानां विलोकने कापि कुतूहलश्रीः ॥ ५ ॥

आकर्णयन्तावनधान्गुणौघानाम्रेढ्यमानाननिशं जनौघैः ।

आकाङ्क्षितान्योन्यविलोकनौ तावास्ताममन्दप्रणयौ युवानौ ॥ ६ ॥

१ कवेर्देशकालौ काव्यमालाया एकविंशोऽङ्के 'खाहासुधाकर' प्रारम्भटिप्पणे द्रष्टव्यौ. कोटिविरहाख्योऽयं ग्रन्थ उत्तरमलबार(केरल)देशान्तर्वर्ति'कटथनद'-राजेन श्रीमदुदयवर्मणा केरलीयलिपितो देवनागराक्षरैर्विलिख्यास्मभ्यं प्रेषित इति महदुपकृतं भूयता. २. केरलीयाः सदाशिवशास्त्रिणस्तु 'कोडिविरहम्' इति ग्रन्थनाम वदन्ति, 'कोडिअ'शब्दः केरलभाषायां नूतनवाचक इति तदर्थं च. ३. हंसी. ४. 'साखिलानां' इत्यपि पाठः.

हृदयगूढनिरूढमनोजंघोरिति तयोर्वसतोः कुतुकार्द्रयोः ।
अभवदभ्युदयाय महो महाननतिदूरगते गिरिजालये ॥ ७ ॥

आकल्पजालसविशेषमनोहरश्रीः

साकं वयस्यनिवहैश्च समानवेपैः ।

सोऽयं विवेश गिरिजाभवनं विलासी

तामुत्सवश्रियमुदीक्षितुमुत्सुकात्मा ॥ ८ ॥

आकाङ्क्षितार्थजननीमभिवन्द्य गौरी-

मालोकयन्नभिनवानयमत्सुनौ(मुत्सवौ)घान् ।

अन्यूनकौतुकभरैः सहितो वयस्यै-

रध्यारुरोह ललितामथ रत्नवेदीम् ॥ ९ ॥

आलीवृन्दैरधिकनिपुणैरात्मना निर्विशेषैः

केलीशीलैः सततवशगैरावृता च स्वकान्तैः ।

नानाभूषामणिगणरुचा भासयन्ती दिगन्तं

सा च प्रागादुदितकुतुका द्रष्टुमेवोत्सवं तम् ॥ १० ॥

नत्वा देवीमभिमतफलप्राप्तिहेतुं भवानीं

मुग्धाक्षी सा सह सहचरैः संचरन्ती सहेलम् ।

प्राप्ता दैवात्सपदि पुरतस्तस्य संगीतकेतो-

रत्रानन्दप्रसरमपरां(?) वेदिकामारुरोह ॥ ११ ॥

विलोकयन्ती तमतीव कान्तं विलोचनासेचनकं युवानम् ।

सा कोऽयमित्यन्तरुदीतचिन्ता बाला क्षणं व्याकुलतामवाप ॥ १२ ॥

स च तामवलोकयन्नुपेतामतिमात्रायतलोचनामदूरे ।

हृदि केयमिति प्ररूढचिन्तः क्षणमासीत्प्रतिपत्तिमूढचेताः ॥ १३ ॥

स इति सेति च तौ परिबोधितौ सवयसा शनकैः श्रवणान्तिके ।

अतनुतां परिरम्भणमञ्चलैर्नयनयोर्नवविभ्रमचञ्चलैः ॥ १४ ॥

उद्भिद्यमानपुलकौ निटिलप्ररोह-

दाकग्रघर्मकणसुन्दरवक्त्रबिम्बौ ।

धन्याविमौ विगलितान्यसखौ युवाना-

वन्योन्यदर्शनमहोत्सवमन्वभूताम् ॥ १५ ॥

अत्यायतैर्गुणगणैर्निबिडं निबद्धा-

वाक्प्यतामभिमुखौ तरसा विधाय ।

अव्याजविक्रमघनो विललास संध्ये(?)

सव्यापसव्यमिषुभिर्विकिरन्मनोभूः ॥ १६ ॥

तदनु कतिपयानां नाडिकानां विरामे

विरतिमुपगतोऽभूदुत्सवश्चण्डिकायाः ।

विततकुतुकभाजोरेतयोर्नेत्रकोण-

व्यतिकररसजन्मा तृत्सवो न व्यरंसीत् ॥ १७ ॥

अपयत्सु जनेषु तावत्तृप्तावरूढौ गमनाय वेदिकायाः ।

मृदुहाससुधानुलिप्तवक्त्रौ मितमापृच्छय यथागतं प्रयातौ ॥ १८ ॥

किमपि किमपि सख्याः श्रोत्रमूले वदन्ती

वलितवदनमेनं वीक्षमाणा युवानम् ।

कपटकृतविलम्बा कामिनी सा कथंचि-

न्निजनिलयमयासीन्निहुतानङ्गपीडा ॥ १९ ॥

सेयं सायं प्राप्य गेहं नताङ्गी भेजे तल्पं कल्पितं तत्सखीभिः ।

अत्यारूढां चित्तजन्मव्यथां तामध्वश्रान्तिव्याजतो गूहमाना ॥ २० ॥

पश्यन्ती तं हृदि सुकृतिनं निःश्वसन्ती सुदीर्घं

नश्यद्वैर्या नयनकमलादश्रुधारां किरन्ती ।

विस्रस्ताङ्गी विदलितमनाः सायकैर्मनिकेतो-

रस्वस्था सा समजनि मनोमोहना मुग्धगात्री ॥ २१ ॥

विदितविगतिमूलैः सा सखीनां निकायैः

सततमथ वचोभिः सम्यगाश्वास्यमाना ।

कथमपि धृतशोका वासरान्वत्सराभा-

न्परिचितधृति निन्ये पञ्चपानञ्चिताङ्गी ॥ २२ ॥

स्फुटमिव कथयन्तीमन्तरुजृम्भमाणां

कुसुमविशिखपीडां मुग्धपातैः कटाक्षैः ।

स च मधुरमुखीं तां वीक्षमाणः प्रयान्तीं

युगपदभिहतोऽभूदायुधैरङ्गयोनेः ॥ २३ ॥

चतुरवचनभेदव्यञ्जितातीतवृत्तै-

स्तदनु सह वयस्यैरेष मन्दं जगाम ।

गलदतिगुरुकैश्यं गन्धमातङ्गमन्दं

गमनमनघगात्र्याश्चिन्तयन्नन्धचेताः ॥ २४ ॥

गत्वा गेहं प्रियसहचरैः साकमारूढमूलं

मारातङ्कं मनसि सततं गूहमानोऽपि धीमान् ।

तामेवान्तस्तरलनयनां कल्पयन्नल्पधैर्यं

क्षामक्षामः समजनि दिनैः पञ्चधैरेष कामी ॥ २५ ॥

वक्त्रं तदुद्गतमनोहरमन्दहासं

वक्षोरुहावपि च तौ क्रमवर्धमानौ ।

विस्तारितं जघनमित्यनुवेलमस्य

चित्तं क्रमेण तरुणीमयमेव जातम् ॥ २६ ॥

तस्मिन्ननुक्षणमिति प्रविजृम्भमाणे

मारामये स तु कदाचिदुदारधामा ।

व्याजेन केनचिदनन्यगतिः स्वगेहा-

देकः प्रियामवल्लोकयिषुः प्रतस्थे ॥ २७ ॥

अंसे वहन्नधिककोमलमङ्गनानां

चिंल्लीविलासचतुरं मधुरं शैरासम् ।

अध्वानमन्तिकचरं कथयन्नवक्रं

साहाय्यमस्य विदधे संहकारबाणः ॥ २८ ॥

स्फुरद्रागोन्मेषे चरमगिरिसौधाग्रवलभीं

नभोमध्यादद्वा विशति नलिनीजीवितसमे ।

असावक्षीणश्रीरधिकलुलिताङ्गोऽपि शनकैः

प्रपेदे प्रेयस्याः प्रकृतिरमणीयं निलयनम् ॥ २९ ॥

तदनु मुदितचेताः प्राप्य वापीमदूरे

विमलसलिलपूरस्पर्शवीताध्वखेदः ।

अधिकसुभगपातैः सेवितो वातपोतैः

सकुतुकमभिपेदे मन्दिरं सुन्दराङ्गयाः ॥ ३० ॥

आवृण्वानामुरसिजभरोत्सेधमेकेन दोष्णा

विन्यस्यन्तीं तदितरकरे वक्रमापाण्डुगण्डम् ।

अङ्गे सख्या निहितचरणामध्वनि न्यस्तनेत्रा

मद्राक्षीत्तां मृदुनि तैलिमे मुग्धगात्रीं शयानाम् ॥ ३१ ॥

तदनु मदनपीडां मानसे देहकान्त्या

स्फुटमिव कलयन्तीं प्रेक्ष्य कान्तामदूरे ।

कुतुकभरमनोजातङ्कमिश्रीकृतात्मा

द्रुतमभजत कामी वामनेत्रासकाशम् ॥ ३२ ॥

अभ्यथ्यमानमनिशं मनसा पुरस्ता-

दभ्यागतं समवलोक्य युवानमेनम् ।

सा स्वागतोक्तिमकरोदमृतद्रवार्द्र-

मन्दारकान्तिलहरीसुहृदा स्मितेन ॥ ३३ ॥

ततः श्रान्ते कान्ते सविधभुवि सख्या चतुरया

समानीतं नव्यं तृणकटमलंकुर्वति शनैः ।

न्यपीदत्सा चारान्मितमधुरवाणीविलसितै-

र्हरन्ती तच्चेतो हरिणतरुणीमुग्धनयना ॥ ३४ ॥

लपन्तावन्योन्यं किमपि समुदाचारसरसं

दिशन्तौ ताम्बूलं परिमिलितकर्पूरशकलम् ।

वदन्तावाकाङ्क्षामधिकचतुरैरक्षिवलनै-

र्युवानौ तावास्तामुदयदधिकामोदसरसौ ॥ ३५ ॥

वाङ्मात्रेण प्रतिष्ठासुमप्रतिष्ठासुमात्मना ।

कामिनी कामुकं प्राह यामिनीकामुकानना ॥ ३६ ॥

यातप्रायमिदं दिनं कमलिनी दीनेयमालोक्यतां

नीरन्ध्रश्च पयोधरः स च शशी दूरेऽधुना वर्तते ।

विप्रागारमिदं तटाकसविधे स्वायत्तमेतच्च ते

गेहं तत्क्षपय क्षपामिह महान्कार्यातिपातो न चेत् ॥ ३७ ॥

अध्वा निर्मल एव नापि सहसा संवर्धते वा तमो

विद्यन्ते च निकेतनानि सुहृदामृद्धानि मध्येपथम् ।

मुग्धापाङ्गि पयोधरः परमसौ संध्यागमे सांप्रतं

प्रस्थानोद्यममुन्नमत्परिगलद्धारो रुणद्धयेव मे ॥ ३८ ॥

१. आरात्समीपे सा च न्यपीदत्. २. चन्द्रानना. ३. स्तनो मेघश्च.
४. परिगलद्धारः; (पक्षे) परिगलद्धारः.

चदतोरिति मुग्धहासमाध्वमिधुरं व्यञ्जितमञ्जुरागबन्धम् ।
अरुणं तरंगेरवाप विम्बं वैरुणाशातरुणीवतंसभावम् ॥ ३९ ॥

अथ स विहितसंध्यावन्दनाद्यः समीपे
कथितधरणिदेवस्यालये तन्नियोगात् ।
सकुतुकुरुचि भुक्त्वा स्वादु संपन्नमन्नं
त्वरितमुपजगाम प्रेयसीवासगेहम् ॥ ४० ॥

स्नातानुलिप्ततनुरागमनं तदीयं
सा च प्रगाढकुतुका परिपालयन्ती ।
मुग्धेक्षणा निजमसेवत वासगेहं
मुद्रादरिद्रमदनद्युति मुग्धगात्री ॥ ४१ ॥

उन्निद्रकान्तिलहरीमहनीयगात्रीं
संनाहिनीं सैरसिजायुधसंप्रहारे ।
तां पश्यतः क्षितिसुरस्य समुज्जृम्भे
पूर्वाधिका मनसि कापि कुतूहलश्रीः ॥ ४२ ॥

तल्पोपान्ते तदनु च मिथः संनिविष्टौ दिशन्तौ
कर्पूरैलामिलनसुभगां शुभ्रताम्बूलवीटीम् ।
सख्या साकं चतुरवचसा सूचितान्योन्यभावै-
र्वेकालापैः कमपि समयं यापयांचक्रतुस्तौ ॥ ४३ ॥

पश्यन्ती पुनरनयोरिङ्गितभेदैरनङ्गपरिपीडाम् ।
नातिचिरादतिनिपुणा नाटितनिद्रागमा सखी निरगात् ॥ ४४ ॥

बहिः स्वल्पं तल्पं तदनु स तथा दीपकरया
समादिष्टं भेजे मदनपरिदूनेन वपुषा ।

हृदा तु प्रत्यग्रं प्रसवशरकेलीगृहगतं

तदीयप्रत्यन्तं परिहसितपर्वेन्दुसुषमम् ॥ ४५ ॥

तदनु शशिमुखी सा प्राप्य शय्यानिकेतं

निजमभजत तल्पं निर्भरानङ्गपीडा ।

किमपि जनितकम्पैरङ्गकैर्भृङ्गमाला-

वचन(चरण)चलितमल्लीवल्लरीतुल्यकुल्यैः ॥ ४६ ॥

मनसा सदृशानुरागभाजौ मुहुरुद्युक्तपरस्पराभिसारौ ।

अवमानभयेन जातचिन्ताववलन्तौ वपुषा च तावभूताम् ॥ ४७ ॥

तल्पादनल्परसमुच्चलितोऽथ तच्चा-

स्पृष्पायुधेन बलिना परिणुद्यमानः ।

सोऽयं विवेश शनकैः शफरेक्षणायाः

शय्यागृहं शमितकल्पमणिप्रदीपम् ॥ ४८ ॥

बद्धोद्यमा तदभिसारविधौ विसोढुं

तच्चादृशं मदनतापमपारयन्ती ।

मुग्धा विहाय शयनं स्वयमुत्थिता च

न्यस्तं च तेन विवरे कुचयोः कराब्जम् ॥ ४९ ॥

पुलकिततनुवल्ली सा ततः प्रीतिवेगा-

न्मृदुलभुजलताभ्यां गाढमालिङ्ग्य कान्तम् ।

अधिककुतुकमारादानमय्यादसीयं

वदनमधरविम्बं चुम्बति स्म प्रकामम् ॥ ५० ॥

अनुदिवसमयोगे चेतसा काङ्क्षितं य-

द्यदपि मदननाम्ना देशिकेनोपदिष्टम् ।

स्फुरितमभवदन्तर्यत्तदात्वे च यूनोः

सुरतमननुभूतं संवभूवाभिरामम् ॥ ५१ ॥

मिथुनमिदमुदारस्वेदलेशानुविद्धं

पुलकि गलितधैर्यं पुष्यदानन्दभारम् ।

दृढमभजत जाग्रत्स्वप्नयोर्मध्यसंस्थां

मदनरससमुत्थामत्युदारामवस्थाम् ॥ ५२ ॥

अथ सुरतविरामे विस्मृतान्योन्यभेदं

कृतघनपरिरम्भं कोमलाभ्यां कराभ्याम् (भुजाभ्याम्) ।

मिलितवदनविम्बं मिश्रितोरुप्रकाण्डं

शयनमभजतां तौ श्रान्तिभाजौ युवानौ ॥ ५३ ॥

नाराचबाण(पात)परुषे चरणायुधानां

नादे ततः सरति कर्णयुगान्तरालम् ।

गाढं कुचान्तरगतं परिरभ्य कान्तं

वान्ताशुबिन्दुं कमनी वचनं वभाषे ॥ ५४ ॥

आवाल्यादपि कान्त कर्णविवरं प्राप्तैस्त्वदीयैर्गुणै-

रासक्तं त्वयि मानसं द्विगुणितं जातं त्वदालोकनात् ।

प्राप्तोऽस्यद्य पुनर्मदीयमुद्धृतैस्तन्मामनन्याश्रयां

त्यक्त्वाद्यैव न याहि पाहि मदनातङ्गेन दूनामिमाम् ॥ ५५ ॥

तन्मया तया निगदितं शृण्वन्कर्णामृतं वचः ।

प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा स कामी वामलोचनाम् ॥ ५६ ॥

अभ्यर्थनीयमतिरागजुषा मया य-

न्मुग्धे त्वयैव गदितं तदिदं तथापि ।

एतावदद्य कथयामि शपे कुचाभ्या-

माभ्याममुं जनमवैहि तवैव दासम् ॥ ५७ ॥

इति कृतसमयोऽसौ कल्यस्तथाय गत्वा

द्विजवरगृहमारादात्मगेहोपमानम् ।

विहितसकलकृत्यो मृष्टमास्वाद्य चान्नं

सपदि मुदितचेताः प्राप कान्तानिकेतम् ॥ ५८ ॥

सा च स्नानाद्यखिलमविलम्बेन निर्वर्त्य कृत्यं

पत्युः प्रत्यागमनपदवीदत्तनेत्रारविन्दा ।

भूयोभूयः किमपि रजनीवृत्तमेव स्मरन्ती

पुष्पामोदात्पुलकिततनुः स्त्रैरमस्थादलिन्दे ॥ ५९ ॥

आयातेन समं प्रियेण सुमुखी सा प्राप्य वासालयं

स्वच्छप्रच्छदभाजि केलितलिमे तन्वी शयाना सुखम् ।

अन्यूनप्रणयप्रवाहसुभगैराकाङ्क्षितैश्चेतसा

तैस्तैर्नर्मभिरुन्मिषत्परिमलैरह्वाय निन्ये दिनम् ॥ ६० ॥

क्षणादस्तं याते दिनकृति शनैर्वाति पवने

समादायामोदं दरंदलितलातीसुमनसाम् ।

समारूढे चेन्दौ गगनममृतस्यन्दिकिरणे

स्मरोन्मादावेगादधिकविवशौ तावभवताम् ॥ ६१ ॥

गतनिजपरभावं गाढगाढप्रहारं

मणितभरितगेहं मञ्जुभूषाविरावम् ।

सुरतमधिकमासीदुद्धतं चित्तरङ्गे

सति मदनविलासे कामिनां का व्यवस्था ॥ ६२ ॥

समदिवसनिशीथं क्रीडतोरेवमेव

क्षणवदविदितांशा वत्सराः केऽपि याताः ।

न च सुरतसुखे तौ वीततृष्णावभूतां

न खलु विषयसङ्गः शीलनेनेति शान्तिम् ॥ ६३ ॥

इत्थं निवसतोः स्वैरं नित्यं प्रत्यग्रयोस्तयोः ।

कदाचित्स्वगृहं याता वयस्या कार्यगौरवात् ॥ ६४ ॥

शय्योत्थायमथैकदा प्रियतमे याते प्रभातागमे

निद्राशेषनिमीलिताक्षिकमला तन्वी शयाना क्षणम् ।

दुर्वारं खलु दैवदुर्विलसितं स्वप्नं स्वयं सा विलो-

क्यान्यासङ्गिनमात्मवल्लभमतिक्रुद्धा विबुद्धाभवत् ॥ ६५ ॥

निद्राविरामसमयेऽपि रुषा स्फुरन्त्या

मुद्रादरिद्रतरया परिवृत्तचेताः ।

स्वप्नानुभूतमपि वस्तु तदस्तधैर्या

तन्वी चिराय परमार्थतयैव मेने ॥ ६६ ॥

सा भामिनी परुषरोषनिवीतचित्ता

नैवोच्चाल शयनादतिदूयमाना ।

क्षौमोपधानममलं नयनान्तवान्तै-

रातन्वती मलिनमश्रुभिरञ्जनाक्तैः ॥ ६७ ॥

यथापुरमुपस्थितः स तु विलोकयन्प्रेयसीं

विकारमयथापुरं विधृतमानमासेदुषीम् ।

विषादभरविह्वलः किमिति चिन्तयन्नन्धधी-

रुवाच कलितादरं सरसया गिरा सान्त्वयन् ॥ ६८ ॥

किमेतदयि वल्लभे कथय किं न जानासि मा-

ममुं तव पदाश्रयं किमिति मानमालम्बसे ।

अकारणसमुद्गमामपनयाशु दूरे रुषं

विषादभरिताशये मयि विधेहि दासे दयाम् ॥ ६९ ॥

गलितचिकुरबन्धं गण्डसंसक्तबाष्पं

विचलदधरबिम्बं विश्लथन्मुग्धगात्रम् ।

शयनमिदमकाण्डे व्यायतश्वासवातं

चकितयति मदीयं चण्डि चेतः प्रकामम् ॥ ७० ॥

मुञ्च मानर्मनिदानमिदानीमञ्चिताक्षि हृदि संचिनु मोदम् ।

सिञ्च वाङ्मयसुधाभिरधीरं पञ्चसायकहतं जनमेनम् ॥ ७१ ॥

इति विविधतराभिः सान्त्वयमानापि वाग्भिः

प्रतिवचनमुदश्रुः सा यदा न न्यगादीत् ।

अधिकुचतटमस्याः कातराक्ष्यास्तदासौ

मृदु निजकरपद्मं न्यस्तवानस्तर्धैर्यम् ॥ ७२ ॥

कितव शठ किमेतन्मा स्पृशेत्यात्तभावा

निजकुचयुगमध्यन्यस्तमुत्सार्य हस्तम् ।

तरुणमरुणिताभ्यामश्रुपूर्णान्तराभ्यां

नयनसरसिजाभ्यां वीक्ष्य रूक्षं बभाषे ॥ ७३ ॥

अपसर शठबुद्धे मामकीनान्निकेता-

दलमतिनयवाचां विस्तरैः कृत्रिमैस्ते ।

ऋजुमतिरहमेवं त्वय्युपारूढरागा

ध्रुवमैवमतिपात्रं हन्त जाता जनानाम् ॥ ७४ ॥

तामेव नूतनां याहि किं मया यातयामया ।

सति सूने दरोत्फुल्ले कस्य वृन्तश्लथे स्पृहा ॥ ७५ ॥

१. निष्कारणम्. २. अवमानभाजनम्. ३. भुक्तप्रायया. ४. शिथिलबन्धने.

का सा कामिनि कथ्यतां तव सदा या मानसे वर्तते
सा चेच्चण्डि.....त्वमेव रामये यातं तदैतद्गते ।

अद्याप्येवमिदं शपे चरणयोर्दृष्टे विवादैरलं

स्वप्नः किं न्वयमम्बुजाक्षि सकलं स्वप्नोपमं दृश्यते ॥ ७६ ॥

परिचयवशादस्या रागः श्लथः किमु सांप्रतं

धृतरुचिरभूदन्यस्मिन्वा न वेद्मि नवे जने ।

किमु तमुपमोगोद्रेकान्मे गतं किमु शून्यतां (?)

न पुनरधुना मानस्थानं मनागपि लक्षये ॥ ७७ ॥

गतधृतिरिति तत्तत्तर्कयन्कर्कशेन

स्मरपरिभवशोकेनाकुलीभूतचेताः ।

क्षणमथ धृतमौनं यत्नसंस्तम्भितास्रं

नतवदनमतिष्ठत्संनिधौ संनताङ्ग्याः ॥ ७८ ॥

तथा विषीदन्तमनन्यसंश्रयं न किंचिदेषा निजगाद भामिनी ।

अतिप्रमाणारुणितेन केवलं दिधक्षतीवैक्षत चक्षुषा रुषा ॥ ७९ ॥

आरोपितागसमनागसि मय्यकस्मा-

न्मानोद्धुरामनुनयोक्तिभिरप्यसाध्याम् ।

एनां त्यजाम्यहमिति क्षणजातबुद्धिः

क्रुध्यन्नसौ कृतघनश्चसितं प्रतस्थे ॥ ८० ॥

अथ विलम्ब्य विलम्ब्य शनैः शनैः प्रियतमानुगतिं प्रतिपालयन् ।

नियतिमेव सुहुः पारंगर्हयन्निजमवाप चिरेण निकेतनम् ॥ ८१ ॥

चिराद्दृष्टैरिष्टैर्विदितनिखिलात्मीयचरितै-

र्वसन्नोहे साकं सुमधुरवचोभिः सहचरैः ।

सरन्मानाक्रान्तां मनसि दयितामेव सततं
 कथाबन्धैस्तस्याः कथमपि स कालं क्षपितवान् ॥ ८२
 निर्धूतधैर्यविभवे हृदि नित्यमित्थं
 निध्यायतः प्रियतमां प्रतिपन्नदैन्यम् ।
 अल्पीयसैव समयेन समुज्जृम्भे
 पुष्पायुधार्तिरतिमात्रमसह्यतापा ॥ ८३ ॥
 उरसि निहितं मुक्ताहारं क्षिपन्नहिशङ्कया
 मलयजरसं मन्वानोऽन्तर्महाविषसोदरम् ।
 वपुषि सहसा जातस्वेदो हिमाम्बुनिषेचने
 शिवशिव बभूवायं सायं क्रमात्सुहृदामसौ ॥ ८४ ॥
 गमिष्याम्येवाहं गतदुरभिमानः परिसरं
 प्रियाया हीही मां पुनरपहसेयुर्ननु जनाः ।
 कथं वा सोढव्यो मदनपरितापः स्थितमिदं
 न सा द्रष्टव्या मे स्फुरति हृदये सैव तरुणी ॥ ८५ ॥
 इति बहुविधविकल्पदोलधिरूढे कान्ते सा तु—
 याते च कोपविवशे दयिते स्वगेहा-
 द्याते च चेतसि मनागनुतापलेशे ।
 सा भामिनी तदनुनीतिधृताग्रहापि
 सौभाग्यलोभचकिता न चचाल तल्पात् ॥ ८६ ॥
 उत्थाय सेयमुदितस्मृतिरुत्पलाक्षी
 तल्पादनल्पतरसाध्वसनुद्यमाना ।
 मत्वा बहिस्तमनिरीक्ष्य युवानमारा-
 दुद्वेलशोकविवशीकृतमानसाम्भूत् ॥ ८७ ॥

अपश्यन्ती कान्तं किमिदमिति चिन्तापरवशा
 विनिन्दन्ती दैवं मुहुरधिकदूनेन मनसा ।
 क्षिपन्ती बाष्पाम्भःप्रसरकलुषे दिक्षु नयने
 क्षणं तस्थौ तन्वी कुचनिहितबाहासरसिजा ॥ ८८ ॥
 स्थित्वा किञ्चन वञ्चितासि विधिनेत्युत्कम्पमानान्तरा
 पश्यन्ती व्रजतः पदानि कमितुस्तन्वी बहिः प्राङ्गणे ।
 भूयः स्वीयमुपेत्य वासभवनं मानसरार्तित्रपा-
 शोकव्याकुलिता पपात शयने लूनेव मल्लीलता ॥ ८९ ॥
 इतः प्राङ्निर्व्यूढाः प्रणयपरिपाटीसुरभिला
 रहः क्रीडास्तास्ताः प्रियदयित विस्मृत्य हृदये ।
 इदानीं मामीषत्कलहकलुषीभूतहृदया-
 मनापृच्छयाकाण्डे यदसि चलितस्तत्किमुचितम् ॥ ९० ॥
 यन्निमित्तं परित्यक्ता पूर्वं प्राणसमा मया ।
 तन्निमित्तं परित्याज्याः प्राणाश्चाद्य न संशयः ॥ ९१ ॥
 तत्तच्चिन्ताशबलहृदयां श्रान्तगात्रीं शयानां
 तन्वीमित्थं तपनकिरणालीढवल्लीसकुल्याम् ।
 प्राप्ता दैवात्सपदि सविधं तत्सखी जातखेदा
 श्रोतन्माली (?) सरसवचना सान्त्वपूर्वं वभाषे ॥ ९२ ॥
 प्रियसखि वदनं ते किं गलद्बाष्पमेत-
 द्रहति तुहिनसिक्तेनाम्बुजेनाद्य मैत्रीम् ।
 अयि कथय निदानं संविभक्तं हि दुःखं
 ननु भवति जनानां सद्यपीडातिरेकम् ॥ ९३ ॥

क ते यातः प्रेयान्ग्रहसितहिमांशुं कुमुदिनीं

गतच्छाया भूयस्तनुरनुकरोतीयमधुना ।

शुचा दीनो मौनं भजति च निकामं परिजनः

किमेतन्नो जाने वद सखि वयस्यास्मि ननु ते ॥ ९४ ॥

इति पृष्टा तथा तन्वी कृत्वा निःश्वसितं शनैः ।

आदितो दुरवस्थां तामातुरा संन्यवेदयत् ॥ ९५ ॥

श्रुत्वा वृत्तमुवाच सा च युवयोरस्मिन्नवस्थान्तरे

नागः किञ्चन विद्यते हतविधेरेतद्विलासान्तरम् ।

आयास्यत्यचिरात्तथापि दयितस्त्वत्संनिधिं खिन्नघीः

सौभाग्यं तव तादृशं प्रणयिता तस्यापि तादृग्विधा ॥ ९६ ॥

विरहानलेन तव मानसं यथा प्रियमानसं च परितप्यते भ्रुवम् ।

युवयोः परस्परविमेलना ततः सुकरा भवेत्सुरभिवाणशिल्पिनः ॥ ९७ ॥

सततमिति वचोभिः खिग्धया केलिसख्या

विदितहृदयपीडोदन्तया सान्त्वयमाना ।

समधिकपरितापक्षीयमाणाङ्गवल्ली

समयमनयदेषा संस्मरन्ती तमेव ॥ ९८ ॥

इत्थं दैवादधिगतवतोरप्रियं विप्रयोगं

रोषप्रेमव्यतिकरजुषोः सीदतोर्जातखेदम् ।

यूनोरासीत्सपदि पुरतो वारिदानामनेहा

मानव्याधिक्षपणनिपुणः कामिनीकामुकानाम् ॥ ९९ ॥

चातकीमनसि मोदमावहन्केतकीकुसुमसौरभं वहन् ।

धूतनूतनघनः समाययौ चूतसायकसखा समीरणः ॥ १०० ॥

सह मदनधनुर्ज्यानिःखनेनोज्जृम्भे

वियति विततिभाजामारवो नीरदानाम् ।

अपतदवनिपृष्ठे नूतना तोयधारा

सह च विरहभाजां विश्लथैरश्रुपरैः ॥ १०१ ॥

इत्थं प्रवृत्ते समये घनानामुद्वेलमुद्धूलितसूनरेणुः ।

उच्छृण्वमानं मिथुनं तदुच्चैरुच्चाटयामास मनोजमघ्नी ॥ १०२ ॥

विरहमसहमानौ वीतनिःशेषमानौ

तदनु रहसि दीनौ नुद्यमानौ स्मरेण ।

निविडतमसि घोरे जृम्भमाणे निशीथे

निजनिजनिलयात्तौ निःसृतौ निःसहायौ ॥ १०३ ॥

शृण्वन्तौ श्रुतिकटु निःस्वनं घनानां पन्थानं पदयुगलेन वीक्षमाणौ ।

कुर्वाणौ हृदि च मनोरथाननेकान्दुर्वारस्मरविवशौ विचेरतुस्तौ ॥ १०४ ॥

स्निग्धश्यामैस्तमालैरविरलदलसंघातनीरन्ध्रशाखै-

राक्रान्ते भ्रान्तभृङ्गीकुलविततगरुन्मण्डलीमण्डितान्ते ।

स्फायद्दोरान्धकारस्थगितदिशि निशीथान्तरे तत्र कुत्रा-

प्यारामे मारपीडाभरपरिलुलितैरङ्गकैः संगतौ तौ ॥ १०५ ॥

आवद्धमानौ निभृतं चरन्तावा[कसि]कस्पर्शविकम्पिताङ्गौ ।

आवेदयामास परस्परं तावानन्दचन्द्रः स्वयमभ्युदञ्चन् ॥ १०६ ॥

आमग्राङ्गममन्दरागमधुरं तावाश्लिषन्तावुभा-

वक्षाम्भोविसरैरतीव शिशिरैरासिच्यमानाङ्गकौ ।

आमोदादगलद्विरावभिनवीभूताविवात्युत्सुका-

वानन्दामृतवारिधावकुरुतामव्याजमामज्जनम् ॥ १०७ ॥

इति महाकविश्रीनारायणभट्टपादविरचितं कोटिविरहम् ।

श्रीराजानकरुच्यकप्रणीता

सहृदयलीला ।

श्रीमतामुत्कर्षपरिज्ञानाद्वैदगन्धेन सहृदयत्वान्नागरिकतासिद्धिः ॥
युवत्यादीनामुत्कर्षो देहे^१ गुणालंकारजीवितपरिकरेभ्यः ॥ तत्र शोभा-
विधायिनो धर्मा गुणाः ॥

रूपं वर्णः प्रभा राग आभिजात्यं विलासिता ।

लावण्यं लक्षणं छाया सौभाग्यं चेत्यमी गुणाः ॥

अवयवानां रेखास्पाष्ट्यं रूपम् ॥ गौरतादिधर्मविशेषो वर्णः ॥
काचकाच्यरूपा रविवत्कान्तिः प्रभा ॥ नैसर्गिकस्मेरत्वमुखप्रसादादिः
सर्वेषामेव चक्षुर्वन्धको धर्मो रागः ॥ कुसुमधर्मा मार्दवादिलालनादि-
रूपः स्पर्शविशेषः पेशलताख्य आभिजात्यम् ॥ अङ्गोपाङ्गानां यौव-
नोद्भेदी मन्मथवासनाप्रयुक्तः कटाक्षादिवद्विभ्रमाख्यश्चेष्टाविशेषो वि-

१. उद्धटविवेकाख्यग्रन्थप्रणेतराजानकतिलकसूनु रुचकापरनामा राजानक-
रुच्यकः कश्मीरेषु ख्रिस्ताब्दीयद्वादशशतकपूर्वार्धे आसीत्. अयमेव मङ्गकविना
श्रीकण्ठचरितस्यान्तिमे सर्गे खगुरुत्वेन वर्णितः. अथावधि ज्ञाता एतत्प्रणीता
ग्रन्थास्तुवेते—(१) अलंकारसर्वस्वम्, (२) अलंकारानुसारिणीनाम्नी जहणकविप्र-
णीतसोमपालविलासकाव्यस्य टीका, (३) काव्यप्रकाशसंकेतः, (४) श्रीकण्ठस्तवः,
(५) सहृदयलीला, (६) साहित्यमीमांसा, (७) हर्षचरितवार्तिकम्, इति सप्त,
एतेषु सहृदयलीलायाः पुस्तकद्वयं भाण्डारकरोपाह्वश्रीमद्रामकृष्णनामशालिभिः प-
ण्डितधुरीणैः पुण्यपत्तनस्थराजकीयग्रन्थसंग्रहादस्मभ्यं प्रहितम्. तत्रैकं नागराक्षर-
लिखितं पत्रत्रयात्मकं नातिशुद्धं नवीनं क-चिहितम्. अपरं शारदाक्षरलिखितमलं-
कारशेखरेण सह संबद्धं प्रायः शुद्धं प्राचीनं पत्रत्रयात्मकं ख-चिहितम्. पुस्तक-
द्वयमपि कश्मीरलिखितमस्ति. तदाधारेणैतन्मुद्रणमारभ्यते. पाठान्तराणि चात्र
लेखककृतं प्रमादमपहायैव गृहीतानि सन्तीति ज्ञेयम्. २. 'देहगुणा-' इति
क-पाठः. ३. 'काचकच्य' इति ख-पाठः. ४. 'नैसर्गिकः' इति ख पाठः.

लासिता ॥ तरङ्गिद्रवस्वभावाप्यायिनेत्रपेयव्यापिस्निग्धमधुर इव पीति-
मोत्कर्षैकसार इव पूर्णेन्दुवदाह्लादको धर्मः संस्थानमुग्धिमव्यङ्ग्यो
लावण्यम् ॥ अङ्गोपाङ्गानामसाधारणशोभाप्राशस्त्यहेतुरौचित्यात्मा स्म-
यी धर्मो लक्षणम् ॥ तस्य युक्तप्रमाणतादोषस्पर्शस्निग्धवक्रनियतलो-
माङ्गसुश्लिष्टसंधानतानाहपरिणाहौचित्यचक्रपद्मादिलेखाङ्कनायोगेभ्यः प्र-
सिद्धाङ्गपूर्णतादोषवैकल्यधर्मसौन्दर्यप्रमाणौचित्यलोकाप्रसिद्धविशिष्टाङ्ग-
योगाख्याः क्रमेण षड्वेदाः ॥ अग्राम्यतया वक्रिमत्वख्यापिनी ताम्बू-
लपरिधाननृत्तभणितिगमनादिस्थानकेषु सूक्ष्मा भङ्गिश्छाया ॥ स्फुर-
लक्ष्म्युपभोगपरिमलादिगम्योऽन्तःसारो रञ्जकतया वशीकर्ता सहृदय-
संवेद्यधर्मभेदश्च सौभाग्यम् ॥ तत्राद्ये स्मरमदपुलकादयो भेदाः ।
अन्त्ये तु मणितरूपैरिभोगाधराखादसौरभादिभिर्युगपद्रसवत्त्वात्प-
ञ्चेन्द्रियसुखलाभः ॥

इति श्रीराजानकरुय्यकविरचितायां सहृदयलीलायां गुणोद्देशः प्रथमः ।

रत्नं हेमांशुके माल्यं मण्डनद्रव्ययोजने ।

प्रकीर्णं चेत्यलंकाराः सप्तैवैते मया मताः ॥

तत्र वज्रमुक्तापद्मरागमरकतेन्द्रनीलवैदूर्यपुष्परागर्ककेंतनपुलक-

१. 'प्रमाणौचित्याख्या लोकाप्रसिद्धा विशिष्टा-' इति क-पाठः. २. 'छायास्म-
रलक्ष्मीः' इति क-पाठः. ३. 'उपभोगपरिगम्योऽन्तःसारो रञ्जक-' इति क-पाठः.
४. 'परिभोगधाराकुसुमसौरभादिभि-' इति क-पाठः. ५. 'पञ्चेन्द्रिय' इति
ख-पाठः. ६. 'ककेंतक' इति ख-पुस्तके, 'ककेंतन' इति च क-पुस्तके पाठः.
७. 'पुलकः प्रस्तरभेदे' इति मेदिनी. रुधिराख्यो मणिभेदः. तल्लक्षणं गरुड-
पुराणेषु सप्ततिसितेऽध्याये द्रष्टव्यम्. मीष्ममपि रत्नभेदः. 'मीष्मरत्नम्, हिमा-
लयोत्तरदेशजातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे' इति शब्दार्थचिन्तामणिः. 'वज्रेन्द्रनीलमर-

रुधिराक्षभीष्मस्फटिकप्रवालरूपाणि त्रयोदश रत्नानि ॥ हेम नव-
धा । जाम्बूनदशातकौम्भहाटकवैणवशृङ्गीशुक्तिजजातरूपरसविद्धाक-
रोद्गतमेदात् ॥ चतुर्धा रत्नहेममयः । आवेध्यनिबन्धनीयप्रक्षेप्या-
रोप्यमेदात् ॥ तत्र ताडीकुण्डलश्रवणवालिकादिरावेध्यः । अङ्गदश्रो-
णीसूत्रमूर्धमणिशिखादृढिकादिर्निबन्धनीयः । ऊर्मिकाकटकमञ्जीरस-
दृशः प्रक्षेप्यः । प्रालम्बमालिकाहारनक्षत्रमालाप्रभृतिरारोप्यः ॥ चतु-
र्धाशुकमयः । त्वक्फलकिमिरोमजत्वात्क्रमेण क्षौमकार्पासकौशेयराङ्ग-
वादिमेदात् ॥ पुनस्त्रिधा । निबन्धनीयप्रक्षेप्यारोप्यवैचित्र्यात् ॥ तत्र
निबन्धनीयः शिरःशाटकजघनवसनादिः । प्रक्षेप्यः कञ्चुलिकादिः ।
आरोप्य उत्तरीयपटादिः ॥ सर्वस्यास्यानेकविधत्वं वर्णविच्छित्तिना-
नात्वात् ॥ ग्रथिताग्रथितवर्षाद्विविधः सन्नष्टधा माल्यमयः ॥ वेष्टि-
तविततसंघातग्रन्थिमदवलम्बमुक्तकमञ्जरीस्तवकलक्षणमाल्यमेदेन ॥
तत्रोद्धतितं वेष्टितम् । पार्श्वतो विस्तारितं विततम् । बहुभिः पुष्पैः
समूहेन रचितं संघातम् । अन्तरान्तरा विषमं ग्रन्थिमत् । स्पष्टोम्भि-
तमवलम्बम् । केवलं मुक्तकः । अनेकपुष्पमयी लता मञ्जरी । कुसु-

कतकर्केतनपद्मरागरुधिरारुह्यः । वैदूर्यपुलकविषमकराजमणिस्फटिकशशिकान्ताः ॥
इति रत्नगणनायां वराहमिहिरः (बृहत्संहिता ८०।४) 'विषमक' इत्यस्य स्थाने
'विमलक' इति पाठः क्वचिद्दृश्यते. 'भीष्मक' इति पाठोऽपि संभाव्यते.

१. 'विद्रुमरूपाणि' इति क-पाठः. २. 'शुक्तिजातरूप्य' इति क-पाठः. ३. 'मे-
देन' इति ख-पाठः. ४. 'ताडी' इति क-पुस्तके नास्ति. ५. 'प्रलम्ब' इति ख-पाठः.
६. 'मेदः' इति क-पाठः. ७. 'रोप्यमेदात्' इति क-पाठः. ८. 'तत्र' इति
ख-पुस्तके नास्ति. ९. 'वशात्पुनर्द्विविधः' इति क-पाठः. १०. 'संघात्य' इति
ख-पाठः. ११. 'तत्र' इति ख-पुस्तके नास्ति. १२. 'संघात्यम्' इति ख-पाठः.
१३. 'ग्रन्थिमद्विषमम्' इति क-पाठः.

मगुलुच्छं स्तवकः ॥ तस्यावेध्यादयोऽपि चत्वारो भेदाः ॥ कस्तूरी-
कुङ्कुमचन्दनकंपूरागुरुकुलकदन्तसमपटवाससहकारतैलताम्बूलालक्तका-
ञ्जनगोरोचनादिनिर्वृत्तो मण्डनद्रव्यमयः ॥ भूषटनालकरचनाधम्मिल्ल-
चन्धादिर्योजनामयः ॥ द्विधा प्रकीर्णमयः ॥ जन्यनिवेश्यभेदेन ॥ श्र-
मजलमधुमदादिर्जन्यः ॥ दूर्वाशोकपल्लवयवाङ्कुररजतत्रपुशङ्खतालदलद-
न्तपत्रिकामृणालवलयकरक्रीडनकादिनिवेश्यः ॥ एतत्समवायो वेष्टः ॥
स च देशकालप्रकृत्यवस्थासात्म्येन । एतेषां विच्छित्त्या यथास्थान-
निवेशनपरभागलाभाद्रामणीयकवृद्धिः ॥
इति श्रीराजानकरुच्यकविरचितायां सहृदयलीलायामलंकारोल्लेखो द्वितीयः ।

शोभाया अनुप्राणकं यौवनारुख्यं जीवितम् ॥ बाल्यानन्तरं गा-
त्राणां वैपुल्यसौष्ठवविभक्तताविधायी स्फुटितदाडिमोपमः स्मरवसति-
रवस्थाभेदो यौवनम् ॥ तस्य वयःसंधिरारम्भः ॥ मध्यं तु प्रौढि-
कालः ॥ प्रथमे धम्मिल्लरचनालकभङ्गनीवीनहनदन्तपरिकर्मपरिष्क-
रणदर्पणेक्षणपुष्पोच्चयमाल्योम्भनजलक्रीडाद्युताश्लीलच्छेकभणित्यनिमि-
त्तलज्जानुभावशृङ्गारशिक्षादय आवर्तमानाश्चेष्टाः ॥ अन्त्ये तु शृङ्गारा-
नुभावतारतम्यं श्रेयः ॥

इति श्रीराजानकरुच्यकविरचितायां सहृदयलीलायां जीवितोल्लेखस्तृतीयः ।

१. 'क-पूरागुरुपटवास' इति क-पाठः. २. 'वेशः' इति पुस्तकद्वयेऽपि
३. 'इति सहृदय-' इति क-पाठः; 'सहृदय-' इति ख-पाठः. 'श्रीराजानक-'
इत्यादि पुस्तकद्वयेऽपि नास्ति. ४. 'बाल्यानन्तरं' इति ख-पाठः. ५. 'विधायी
सदस्फुटो दाडिमोपमः' इति क-पाठः. ६. 'अत्रापि पूर्वोल्लेखसमाप्तिवदेव
पुस्तकद्वये वर्तते.

शोभाया आरादुपकारकत्वाद्व्यञ्जकः परिकरः ॥ तस्य चेतनाचे-
तनयोः स्थाणुचलयोः प्रत्येकं श्लिष्टसंनिहितमात्ररूपत्वेनाष्टविधत्वम् ॥
उत्सङ्गोपासीनकान्तहयपरिवारवातायनविताननौछत्रादीनि दर्शनानि ॥
तानि द्विधा । व्यस्तसमस्तभेदात् । एवं शोभासमुत्पादकसमुद्दीपका-
नुप्राणकव्यञ्जकाः क्रमाद्गुणालंकारजीवितपरिकराः ॥ एवं परस्परोप-
कारकत्वादितरेतरानुग्राहकत्वं सिद्धम् ॥

इति श्रीराजानकरुच्यकविरचितायां सहृदयलीलायां परिकरोल्लेखश्चतुर्थः ।

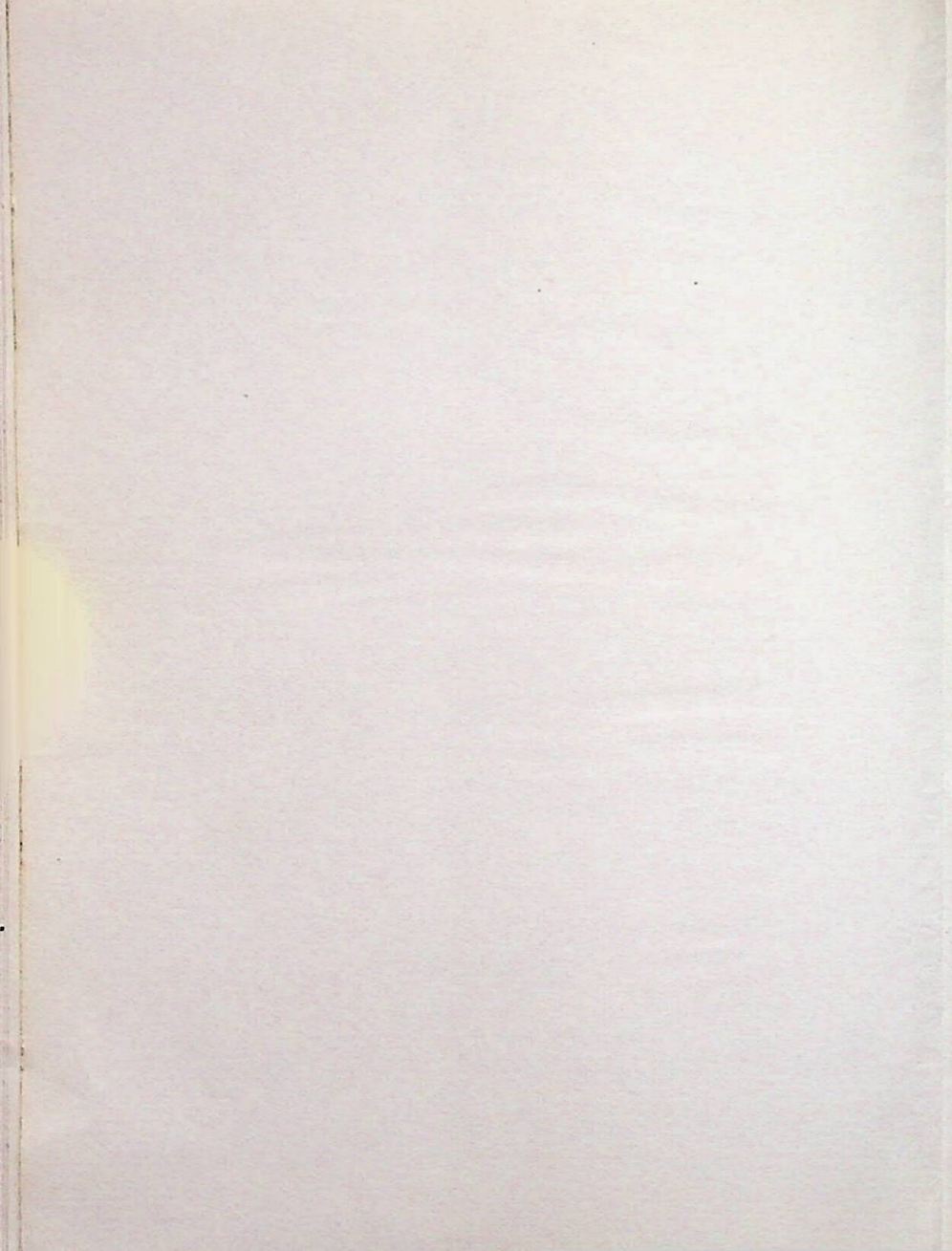
समाप्तेयं सहृदयलीला ।

१. 'मात्रत्वेन' इति क पाठः. २. 'सहृदयलीलायां' इत्येव ख-पाठः. ३. 'स-
माप्तेयं सहृदयचमत्कारिणी सहृदयलीला । कृतिः 'श्रीमद्विपश्चिद्वरराजानकतिल-
कात्मजश्रीमदालंकारिकसमाजाग्रगण्यश्रीराजानकरुच्यकस्य राजानकरुचकापरना-
ओऽलंकारसर्वस्वकृतः' इति ख-पुस्तकेऽस्ति. क-पुस्तके तु 'सहृदयचमत्कारिणी'
इति विशेषणं नास्ति.

चौखम्भा बुक्स

5-यूए, जवाहर नगर, पोस्ट ऑफिस के पीछे
मल्कागंज, दिल्ली-7. फोन : 011-23853166